

Erdős Zoltán

„Hat Nap látszik az égen”

Pécs és a pécsiek története 1526-tól 1543-ig

Erdős Zoltán

„HAT NAP LÁTSZIK AZ ÉGEN”

PÉCS ÉS A PÉCSIEK TÖRTÉNETE
1526-TÓL 1543-IG

Budapest, 2014

Erdős Zoltán:

„Hat Nap látszik az égen”

Pécs és a pécsiek története 1526-tól 1543-ig

Borítóterv: Nyéki-Bacsó Ágnes

A térképeket rajzolta: Nyéki Tamás

A kötetben közölt metszetek, kéziratok és tárgyak tulajdonosai:

Janus Pannonius Múzeum (Pécs)

Országos Széchenyi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára (Budapest)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

Pécsi Püspökség, Egyházmegyei Kincstár (Pécs)

Kiadó: E-Book Könyvház és Kiadó

e-konyvbolt.eu, ino@e-konyvbolt.eu

Nyomdai munkák: Litofilm Kft.

6721 Szeged, Lechner tér 12.

www.litofilm.hu, nyomda@litofilm.hu

A könyv megrendelhető: e-konyvbolt.eu

ISBN 978-615-5437-69-4

„S mi volt még ezekben a háborús esztendőkből,
ami fontos, lényeges, mélységes élmény,
ami az életem titkos tartalma, legvégső valósága?”

OTTLIK Géza: *Történelem*

ELŐSZÓ

Kalandvagyból született ez a könyv. Mindenekelőtt annak szerettem volna a végére járni, hogy lehetséges-e egy új elbeszélést létrehozni egy olyan eseménysorról, Pécs 1543. évi feladásáról, amelynek – remek forráskiadványoknak és feldolgozásoknak köszönhetően – szinte minden részletét jól ismerjük már. Más szóval: képesek lehetünk-e még mélyebb és komplexebb magyarázatot adni a történetekre, lehetséges-e még közelebb férkőznünk az eseményekhez és az azokban részt vevő emberekhez, feltárhatjuk és megérthetjük-e valamilyen módon az ő gondolataikat és érzéseiket.

A munka valóban izgalmas kihívás volt – még ha a következtetések és az alkalmazott módszerek, kísérleti jellegüknél fogva, nem is mindenütt tökéletesen kiforrottak és megkérdőjelezhetetlenek. A legaprób részletekig igyekeztem felderíteni, hogy milyen világ vette körül a pécsieket, és ők maguk hogyan gondolkodtak erről a világról és benne saját magukról, hogyan próbáltak megfelelni az őket érő súlyos kihívásoknak. Márpedig ha az ember az egykori élet teljes, pontosabban: a lehető legteljesebb gazdagságát szeretné rekonstruálni, akkor élethelyzetek, személyiségek, kényszerpályák, tévedések és véletlenek egyre bonyolultabb és bonyolultabb szövedékéhez jut – még ha úgy is tűnik, mindez csupán kerülőút az alapkérdésre adandó, egyszerű válaszhoz. Ahogyan Lucien Febvre fogalmaz: *„Megérteni annyit tesz, mint bonyolítani. Mélységben gazdagítani. Fokozatosan bővíteni. Életet vinni bele.”*¹

Hogy hogyan dolgoztam, azt remekül világítja meg Karel Čapek – Lackó Mihály által is idézett² – novellája, amelyben két detektív nyomoz a titokzatos életű, különc Gandara báró halála ügyében. Míg az időződő Pitr nyomozó, számos hasonló eset tapasztalatai alapján, közönséges rablógyilkosságra gyanakszik, addig Mejzlik tanácsos a báró szerelmi viszonyait, vagy – mivel Gandara közismerten szenvedélyes hazárdjátékos, sőt sokak szerint kém volt – még szövevényesebb és sötétebb indokokat sejt a háttérben. A nyomozást vezető Pitr azonban lehúti kollégáját: *„Ha már nekem adták ezt az esetet, akkor a magam módján fogom elintézni, és lesz belőle egy közönséges rablógyilkosság. Ha magának adták volna, akkor bűnügyi szenzáció lett volna, szerelmi regény, vagy politikai bűntett. (...) maga ebből az anyagból ragyogó esetet dolgozott volna ki.”* Nyilvánvaló, hogy Mejzlik tanácsos végül ugyanahhoz az egyszerű és köznapi megoldáshoz jutott volna el, mint Pitr – különben tévedésről, rosszabb esetben szándékos hamisításról lenne szó –, ám az úgy felderítése során számtalan izgalmas összefüggést tárt volna fel, Gandara báró egész mozgalmass, rejtélyes világát.

Ez az, ami saját munkám során egy történelmi esemény pusztá felderítésén, „megoldásán” túl engem is érdekel. Én Mejzlik tanácsos módszerei mellett teszem le a garast.

¹ Id.: MISKOLCZY 1997.

² LACKÓ 2001. 13-14.

A kötet elkészítéséhez nyújtott segítségért hálával tartozom Oborni Teréznek, Petrovics Istvánnak, Varga Szabolcsnak és Botlik Richárdnak; számos értékes javaslattal, észrevétellel járultak hozzá ahhoz, hogy a munka szakmailag minél pontosabb és tartalmilag minél gazdagabb legyen. Tiringer Aranka a pszichológus szemével nézte át a kézirat különböző változatait; mindenekelőtt fogalmi pontosításaiért tartozom köszönettel.

A szöveg végső formába öntésében családtagjaim és barátaim voltak a legnagyobb segítségemre. Nagyrészt nekik köszönhető, hogyha sikerült egy logikus felépítésű, élvezetes olvasmányt alkotni.

A könyvet nemcsak illusztrálják, hanem tartalmilag is gazdagabbá teszik a korszak tárgyi és írásos dokumentumairól készült képek. Köszönet illeti a Janus Pannonius Múzeumot, a Pécsi Püspökséget, az Országos Széchenyi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárát, és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárát, amiért önzetlenül engedélyezték a birtokukban levő tárgyi emlékek, metszetek és kéziratok közlését.

BEVEZETÉS

Holub József és Szakály Ferenc
emlékének

„Atyémfiai, vitézek, immár minden ember csak az Istennek ajánlja lelkét, mert az áruló, látjátok, elárula bennönk, de azért, atyémfiai, legyünk embörök, tisztösségönkkel öttük eddig a kinyeret, tisztösségönkre haljunk meg es, a mi hitönk mellett, még mibennönk véget tesznek, addig, ha mi embörök leszönk, sok pogánnak kell addig elesni.” Ezekkel a szavakkal lelkesítette Nándorfehérvár megmaradt védőit Oláh Balázs, az ostrom végnapjaiban 1521-ben. A vitézek az intéshez híven rendkívüli erkölcsi erőről tettek tanúbizonyságot: „nem gondolván sem kevés vótokkal, sem a pornak fogyatkozásával, mint jó körösztýének, kik az ő hitök mellett és tisztösségök mellett a halált eltekéllették vót, az ostrom ellen erősen tartották magokat, mind a két félnek nem kevés halálával.”¹

Zay Ferenc sorai jól mutatják, hogy a végvári harcok ideológiájának számos eleme, így a vitézi bajtársiasság és tisztesség, és mindenekelőtt a keresztény hit védelmének eszméje az akkor már évszázados török harcok során széles rétegekben meggyökerezett, így a válságos helyzetben ezek tarthatták a lelket a várak és városok védőiben. Így történt ez néhány évvel Nándorfehérvár eleste után, 1526-ban is, mikor Esztergomot a kapitány menekülése után egy egyszerű közlegény védte meg „valami roszos parasztokkal”. Visegrádot szintén „tarták meg a papok és barátok”.² 1532-ben Jurisics Miklós a halálra készülve kezdte meg Kőszeg védelmét: „azért is tettem ki magam a nyilvánvaló veszedelemnek és halálnak, hogy Isten az ő könyörületessége által lelkemnek kegyes legyen” – írta az ostrom alatt a királynak.³ Bő egy évtized múlva, 1543-ban Szeged lakói hasonló lelkierről tettek tanúságot. A katonailag alig védhető, és teljesen magára hagyott város polgárai maguk kezdeményezték a török hadjáratl szembeni ellenállás megszervezését, később pedig az egykori bíró vezetésével a város visszafoglalását is megkísérelték.⁴ A végvári katonák és a polgári lakosság önfeláldozását és bátorságát illusztráló példák sorát még hosszan folytathatnánk. Jóllehet számos esetben a védekezés végül sikertelennek bizonyult vagy feladásba torkollt, kétségtelen, hogy a védők számos esetben a legreménytelenebb helyzetben is megkísérelték az ellenállást, tudva, hogy az akár csak néhány napos kitartás is hozzájárul a török hadjárat lendületének megtöréséhez, és fontos idővesztést okozhat a támadóknak.

¹ Zay Ferenc: Az Landorfejvárvár. In: BITSKEY 1982. 44; 47.

² HELTAI 1981. 453.

³ Jurisics Miklós I. Ferdinándhoz, Kőszeg, 1532. aug. 28. In: SINKOVICS 1968. 23.

⁴ SZAKÁLY 1995b. 466.

Ezek fényében első látásra nehezen érthető, hogy Pécs lakosai és a város védelmét ellátó katonaság 1543-ban *meg sem kísérelte* a védekezést. A Pécs történetével foglalkozó szakirodalom szerint ez katonai megfontolások alapján (pl. a város falai rossz állapotúak, a várba a közeli Tettyéről könnyen be lehet lőni) nemcsak érthető, hanem egyenesen szükségszerű lépés volt. Ezt igazolja, hogy nem csak a várfeladás miatti felelősségre vonás maradt el, hanem a Pécssett szolgáló és a menekülést választó tisztek később a végvári társadalom megbecsült tagjai lettek.¹ Véleményem szerint azonban ez mindössze azt jelzi, hogy vitéz társaik tisztában voltak Pécs gyengeségével, így a történeteket *utólag* racionalizálva ezért nem tették felelőssé őket döntésükért. De hogy a lakosok és a katonák, akik a kényszerítő körülmények ellenére is rendelkeztek több-kevesebb mozgásterrel,² az *események sűrűjében* miért nem vállalták az áldozatot, ahogyan korábban Nándorfehérvár vagy Kőszeg védői – ez mindenképpen magyarázatot igényel.

Pécs 1526 és 1543 közötti történetének fősodrát, alapstruktúráját kitűnő tanulmányok és monográfiák dolgozzák fel. Aprólékos kutatások feltárták a város és környezete történetének főbb csomópontjait és ezek illeszkedését az országos és nemzetközi eseményekhez.³ Jól ismerjük a város topográfiáját, fontosabb épületeinek, tereinek elhelyezkedését,⁴ amelyek a mindennapi tevékenységek és a lokális identitás kereteit alkották.⁵ Számos információval rendelkezünk Pécs lakosságáról, társadalmi szerkezetéről és gazdasági kapcsolatrendszeréről,⁶ és részletesen ismerjük a város feladásához vezető katonai eseményeket is.⁷

Átfogó ismeretekkel rendelkezünk tehát a „külső eseménysorról”. Ahhoz azonban, hogy alaposabban megvilágíthassuk, mi *miért* történt és miért *így* történt, figyelembe kell vennünk a „belső eseménysort” is, vagyis fel kell derítenünk a lélektani motívumok rendszerét. Ez lehetővé teszi a történetek komplexebb megértését, nem felülírva, hanem kiegészítve a történeti adatokból nyert ismereteket.⁸

Pécs feladása általában homogén tényezőkből álló, néha pedig kifejezetten strukturálatlan és pontszerű eseményként tűnik fel a történeti irodalomban. A valóságban azonban ez az esemény sokkal részletesebben felfejthető, feltárható a belső szerkezete. A feladás szűken vett eseményszerű időrendje mellett létezik egy tágabb, nem eseményszerű időrend is, amely a város lakóinak és védőinek korábbi élményeiből, a részben ezeken alapuló lelkiállapotukból, a jelenlegi helyzetről alkotott többé-kevésbé adekvát képükből és elképzelése-

¹ VARGA 2009d. 50-63.

² Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy a polgárok és katonák kizárólag a racionálisan felismert történeti szükségszerűségek hatására döntöttek volna a menekülés mellett. Vö.: HUNYADY 2006. 410.

³ BARTA 1995. – SZAKÁLY 1999a. – VARGA 2009a. – VARGA 2009d. 12-63.

⁴ G. SÁNDOR 2001. – FEDELES 2010. – FEDELES 2011. 39-102. – PETROVICS 2006.

⁵ GYÁNI 2003. 27-28. – NOVÁK 2008. 139.

⁶ PETROVICS 2001. – PETROVICS 2005b. – SZAKÁLY 1995a.

⁷ SZAKÁLY 1996.

⁸ BOTOND 2006. 539. – KISS 2011. 11; 55-56. – Vö.: HUNYADY 1981. 71-72.

ikből, várakozásaikból épül fel. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a város feladása nem egyetlen ember, és nem is egy homogén, egyazon érdekekkel és erőtartalékokkal rendelkező csoport döntése volt: minden ember és minden közösség külön hozta meg a saját döntését, meggyőződéseit és lelkiállapota alapján. Az események alakulásában így tudatos és tudattalan, ésszerű és irracionális motívumok egyaránt közrejátszottak.

A kérdés vizsgálatához tehát a történeti pszichológia¹ kínálja a legmegfelelőbb módszert, amennyiben újszerű keretet biztosít adataink rendszerezéséhez és értelmezéséhez. Ahhoz, hogy választ kapjunk a történetek miértjére, mindenekelőtt a jól ismert események mögött felsejlő csoportfolyamatokat kell rekonstruálni, ehhez pedig kiválóan használhatóak a szociálpszichológia és a politikai pszichológia szempontrendszere és mérési eredményei. Ezen szempontok alkalmazhatóságát persze jelentősen korlátozza, hogy a lélektan eredményeinek számos eleme korszak- és kultúraspecifikus, így azok nem feltétlenül ültethetőek át közvetlenül egy 16. századi magyarországi közösség vizsgálatára.²

További fontos megszorítást jelent a történeti pszichológiai módszer alkalmazását illetően, hogy eredményei nem feltétlenül általánosíthatóak. Bár vitathatatlan, hogy a nagy horderejű politikai döntések és gazdasági, társadalmi folyamatok objektív hatásokat váltanak ki, mégis minden esetben különbözik, ahogyan egy-egy személy vagy közösség kezeli ezeket a kihívásként felmerülő helyzeteket, kialakítja megoldási terveit, mozgósítja lelki erőtartalékait. Más szóval: míg a történettudomány képes feltárni az események nagy láncolatait és az átfogó trendeket, a történeti pszichológia – az eseménytörténet keretei között – a közösségek és egyének pontszerűen megragadható mentális jellemzőit vizsgálja. Elvileg azonban nem kizárt, hogy a korszak más közösségeire vonatkozó további kutatások kimutathatják ezen tényezők bizonyos szabályszerű mintázatait.

A felvetett kérdés tanulmányozásának nehézségét jelenti, hogy Pécs 1526 és 1543 közötti történetének forrásanyaga igen töredékes. Hiányoznak az összefüggő adatsorok a polgárok életútjára és egymás közti kapcsolataik alakulására, az egyes csoportok belső szerkezetére, valamint helyzetükre, megítélésükre a város közösségén belül. Mindössze elszórt dokumentumokból, és néhány beszédes zsánerképből ragadható meg valamelyest egyes polgárok sorsának alakulása, egy-egy intézmény és közösség fennállása. A város mikrostruktúrája tehát alig vizsgálható, illetve csak általánosságok állapíthatók meg ezzel kapcsolatban. A makrostruktúra azonban viszonylag jól elemezhető: kitapintható a város ideológiai szerkezete, a társadalmi csoportok egymáshoz való viszonya, valamint a kis közösségek és a város egészének anyagi és kulturális teljesítménye. A forrásszövegek újraol-

¹ A terminológiára: LÁNYI 1988. 126-128. – A történeti pszichológia és a pszichohistoria fogalmi elhatárolására: BOTOND 2006. 542. – KISS 2011. 8; 81.

² Vö.: HUNYADY 1981. 73-74.

vasásával¹ emellett összegyűjthetőek olyan elejtett megjegyzések, félmondatok, amelyek utalnak például az információellátottságra, a lakosok politikai aktivitására és jövőképeinek alakulására.

A forrásokból kibontakozó kép kétféle, közvetett módszerrel is teljesebbé tehető. A történelmi események számos tényezőjéről, többek közt a pszichés mozzanatokról nem maradtak, nem maradhattak fenn források, így első látásra megannyi lényeges motívum, az oksági láncolat sok eleme homályban marad. Ha azonban egy-egy személyiség, vagy közösség fontos lélektani jellemzői, cselekedeteinek mozgatórugói a pszichológia eszközeivel feltárhatóak, akkor ezek a közvetett úton nyert adatok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a fejleményekről a korábnál átfogóbb, árnyaltabb képet kapjunk.² A képlet természetesen nem az, hogy a történelmi folyamatokról szóló ismereteink hézagai valamiféle naiv pszichologizálással pótolhatóak volnának; sokkal inkább arról van szó, hogy az események szerkezete *utal* bizonyos lélektani fejleményekre, és ezek feltárásával jobban megérthetjük magukat az eseményeket.³

A köznapi élet, a szociális reprezentációk és mentális struktúrák számos kérdésében (pl. törökkép és az ellenállás eszmeisége, a közösségen belüli konfliktuskezelési stratégiák, a döntéshozatal szintjei és folyamatai) szintén nem maradtak fenn pécsi adatok. Ilyen esetekben támpontot nyújtanak olyan, hasonló jellegű városokból származó információk, amelyek a kor széles körökben elfogadott nézeteit, bevett gyakorlatait tükrözik. Ezek nagy biztonsággal analógiaként vonatkoztathatóak Pécs társadalmi és szociálpszichológiai jellemzőire is, megtámogatva mindazt, ami közvetlen források híján csak feltételezésként rajzolódik ki előttünk.

A rendkívül töredékes forrásbázis tehát a feldolgozás módszerének köszönhetően jól kiegészíthető közvetett információk felhasználásával, kínosan ügyelve természetesen arra, hogy ezek ne kerülhessenek túlsúlyba a konkrét történelmi adatokkal szemben. Minden óva-

¹ Jelen tanulmány tehát nem vállalkozik alap kutatásokra, hanem megelégszik a már kiadott források újbóli, aprólékos vizsgálatával. Ebből természetesen az is következik, hogy az általam felhasznált adathalmaz tekintélyes része megegyezik a korábbi szakirodalomban megtalálható információkkal. Az ismétlés veszélyét bár tompítani igyekeztem, teljesen nem tudtam elkerülni, hiszen a lélektani fejlemények megértéséhez szükség van az események részletes ismertetésére. – Itt jegyzem meg, hogy Vass Előd kéziratban maradt forrásgyűjteményét (*Válogatott dokumentumok a török megszállás történetéhez, 1526-1689.* [1976.] Jelzete: BML Kézirattár, No. 26-27.) sajnos nem sikerült fellelnem őrzési helyén, a Baranya Megyei Levéltárban. Ha azonban ez a gazdag anyag előkerül, adatai sok ponton kiegészíthetők, módosíthatják az általam felvázolt képet. – Hasonlóan fontos információkat tartalmazhattak a pécsi születésű Bornemisza Pál prépost szintén elveszett kortörténelmi feljegyzései is. BARTONIEK 1975. 224; 236.

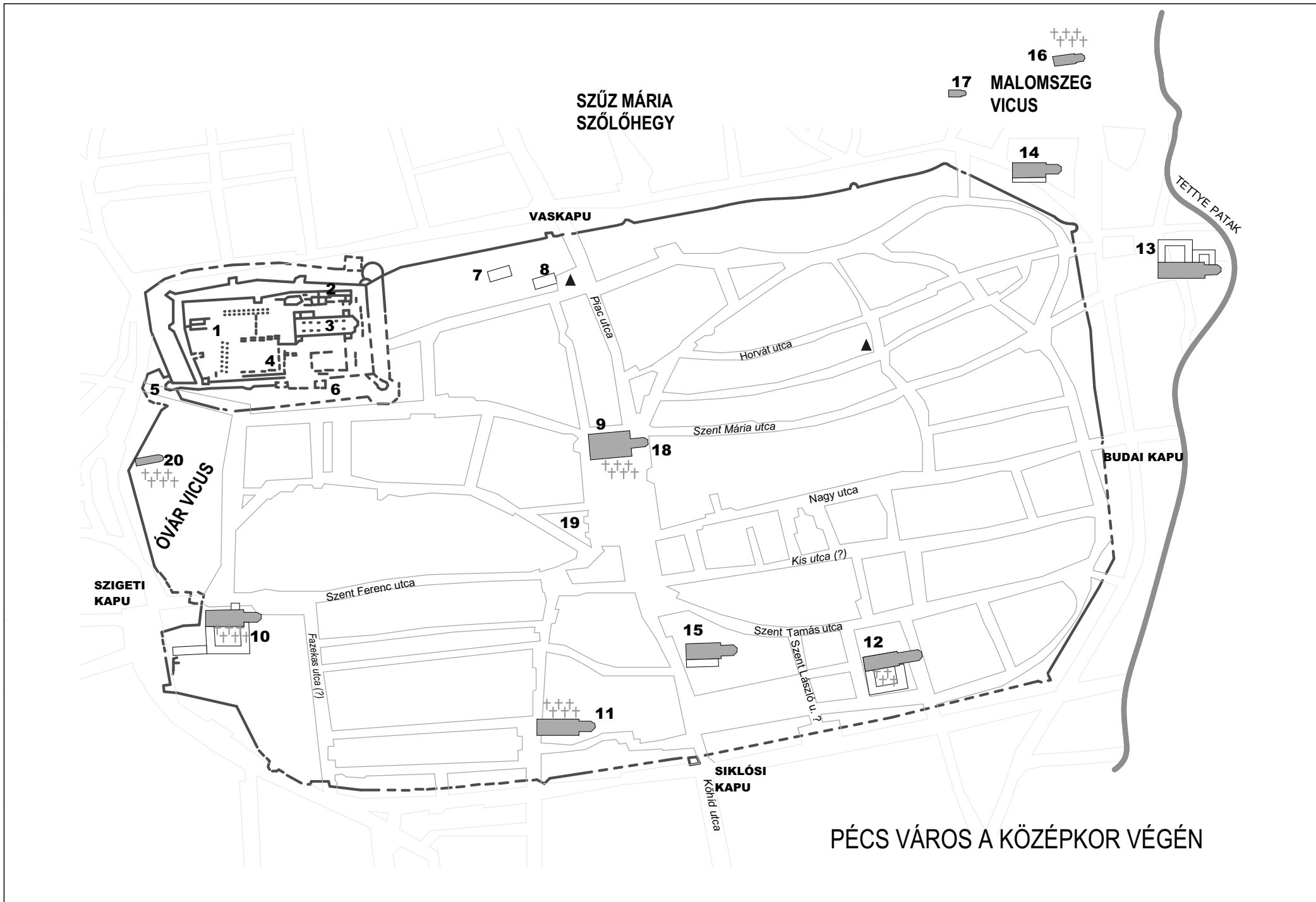
² Kiss 2011. 60. – Fontos megjegyezni, hogy minden esetben nyelvi eszközökkel (általános alany vagy eltérő igeidők alkalmazásával) jeleztem azokat a pontokat, ahol a gondolatmenet csak közvetett információkra támaszkodik, ahol a történelmi adatok és a pszichológiai értelmezési keret összeillesztése nem feltétlen érvényű.

³ Vö.: LÁNYI 1988. 128.

tosság ellenére tekintettel kell lenni arra, hogy (a forrásbázis és a metodológia természetéből következően) eredményként mindössze egy *lehetséges* narratívát kapunk.¹ Ez azonban kellő módszertani tudatosság, a történeti forrásokhoz és a lélektan eredményeihez való szigorú ragaszkodás révén nem elhanyagolható magyarázó erőre tehet szert.

¹ BOTOND 1991. 92. – Evvel analóg módon a pszichológiai megismerés más területein is számolni kell az esetlegességgel és potencialitással. HANKISS 1987. 178-181; 329.

1	Szent János társaskáptalan
2	Aranyos Mária kápolna
3	Szent Péter székesegyház
4	Püspöki palota
5	Barbakán
6	A püspökvár kapuja
7	Kisréposti palota
8	Préposti palota
9	Szent Bertalan plébániatemplom
10	Ferences kolostor és templom
11	Szent Benedek plébánia
12	Domonkos kolostor
13	Ágoston-rendi kolostor
14	Domonkos apácakolostor
15	Kármelita kolostor
16	Mindenszentek plébánia
17	Corpus Christi templom
18	Szent Erzsébet ispotály és fürdő
19	A püspöki prefektus háza
20	Szent István plébánia
▲	Közkút
† † †	Temető
Nagy utca	Középkori utcanév
<i>Kőhíd utca</i>	1546-ban és 1554-ben felbukkanó, de feltehetően a középkorban is használt utcanév

PROLÓGUS

Ahhoz, hogy megértsük, milyen lélektani folyamatok játszódtak le a mohácsi csata után a pécsiek körében, mindenekeelőtt ismernünk kell a mindennapi életük alapvető kereteit, vagyis tudnunk kell, mit jelentett pécsinek lenni a 16. század elején.¹

Pécsinek lenni mindenekeelőtt azt jelentette: otthon lenni Pécsen, vagyis lakóhellyel és elfogadott társadalmi státussal rendelkezni a városban. A városi ház feletti tulajdonjog elengedhetetlen feltétele volt a polgárjognak, a polgárok közösségéhez tartozásnak. A telektulajdon nem pusztán a városhoz való kötődést fejezte ki, hanem a polgár önmeghatározásának, identitásának is lényegi elemét jelentette. Annál is inkább, hiszen a telek elhelyezkedése, a ház mérete és állapota egyúttal a gazda helyét is kijelölte a város társadalmi és politikai szerkezetében.² Pécsen a társadalmi rétegződés területi elkülönülésben is megnyilvánult: az utcák és városrészek neve több esetben az ott lakók fontos közös tulajdonságára, nemzetiségére (Német utca, Horvát utca), vagy foglalkozására (Fazekas utca, Malomszeg) utalt.³

A helykötődés nem kevésbé fontos szerepe, hogy biztonságérzetet ad; ez azonban nem kizárólag a külső támadással szembeni védettség érzetét jelentette. A város biztonságos és kiszámítható keretet nyújtott az egyéni életvezetés, a napi rutin számára, ez pedig az ismerősség, az állandóság és a környezet feletti kontroll érzetét biztosította. Aki otthon van egy városban, az jól ismeri az egyes terekhez kötődő közösségi elbeszéléseket, szabályokat és szimbolikus tartalmakat: a körmenetek útvonalát, a közösség szempontjából fontos események helyszíneit, a különböző nyilvános tereken és középületekben elvárt viselkedési mintákat.⁴ A helykötődés mindezek mellett a közösségi összetartozás tudatát is erősítette. A közös otthon, a közös identitást és társadalmi gyakorlatot kifejező szimbolikus terek és épületek kapcsolatot teremtenek az emberek között, keretet adnak a csoportfolyamatoknak. Ez a város egybelátási képességével függ össze: Pécs ugyan a legnagyobb falledes magyarországi városok közé tartozott, területe mégis jól áttekinthető volt, és négy-ötezer lakosa is egy közösségként jelenhetett meg az emberek előtt.⁵

¹ A helyi identitás összetevőiről sok esetben nem maradt fenn egykorú forrás, ezért több helyen használok a 16. század második feléből és 17. századból származó szövegeket, valamint a nem pécsi szerzőktől származó forrásokat, szem előtt tartva, hogy azok a városról alkotott *reprezentációk* lennyomataiként csak utalnak a pécsi identitásra.

² GRANASZTÓI 2003. 79; 91. – Vö.: GRANASZTÓI 2012. 43.

³ PETROVICS 2006. 48. – VARGA 2009d. 96.

⁴ DÜLL 1996. 372-373. – DÜLL 2002. 61. – GRANASZTÓI 1974. 37-42. – GRANASZTÓI 2003. 81.

⁵ DÜLL 2002. 61. – GRANASZTÓI 1974. 37-42. – Pécs falai mintegy 70 hektáros területet fogtak közre. FEDELES 2011. 64-65. – FEDELES 2013. 85. – A lakosság számára: PETROVICS 2008. 55. – Hodinka Antal, Szabó Pál Zoltán és Rúzsás Lajos kb. 6-7 ezer főre, Benda Kálmán pedig 10 ezerre teszi a város 16. század eleji lakosságát. BENDA 1991. – SZABÓ-RÚZSÁS 1958. 7.

Pécs azonban nem pusztán a valahová tartozás élményét nyújtotta a polgárainak. Bár néha elhangzottak becsmérlő kijelentések,¹ a város kimagasló kulturális teljesítménye, jóléti intézményei, egész arculata mégis tartást és szilárd önbecsülést biztosított a helyieknek.² Pécs városiasságát a lakók szemében még inkább kiemelhette a régió más településeihöz mért kontraszt: jóllehet Baranyában még több tucatnyi kisebb-nagyobb központi település létezett, ezek jelentőségüket tekintve meg sem közelítették Pécsét.³ Az országban, sőt európai viszonylatban is ritkaságszámba ment például, hogy egy város jól kiépített vízvezetékrendszerrel bírt. Ez Pécsen nem csak a lakosok kényelmét szolgálta, hanem az elit reprezentációjának is teret adott: a város előkelői több helyen emeltettek tetszetős reneszánsz díszkutatokat és csorgókat.⁴ Hasonlóan szimbolikus jelentősége volt annak, hogy a székesegyház tornyaiban órák mutatták az idő múlását; ez szintén kuriózumszámba ment, hisz az utazók ekkoriban mindössze Esztergom, Várad és Eger székesegyházaiban láthattak toronyórákat.⁵ A város egészségügyi intézményei ugyanakkor nemcsak Pécs városiasságát jelezték, hanem elsősorban praktikus jelentőséggel bírtak. A főtéren álló fürdő, az ispotály és a két patika elsősorban a polgárok egészségét szolgálta, de erősítette a legelesettebbekkel, a társadalom peremére szorult szegényekkel való szolidaritást, és ezáltal a közösség kohézióját is.⁶

A város a 15-16. századi építkezések eredményeként pompás épületekkel gyarapodott, ami növelte a lakosok büszkeségét és gazdagította személyes identitásukat is. Az emberek emlékei ugyanis jelentős részben a tárgyi, környezeti mozzanatokra támaszkodnak, és a környezet megváltozásával maguk az emlékek is változnak – sérülnek, vagy gyarapodnak.⁷ Ilyen szempontból is nagy jelentőséggel bírt a Székesegyház, a Szent Bertalan plébániatemplom és a domonkos kolostor templomának új stílusú átépítése, megnagyobbítása, amely a tehetős és öntudatos polgárság önreprezentációjának látványos elemét alkotta. A személyes emlékek térbeli kötődésének sérüléséhez, eltörléséhez ugyanakkor csak a püspökvár átépítése vezetett, amelynek során a falak déli előterében harcászati okokból több család otthonát kellett végleg elbontani.⁸

A helykötődés mellett a pécsi identitás szerves részét alkották a közösen megélt, és a közösség egészét érintő események is. Egy-egy rendkívüli, veszélyes és bajjóslatú, vagy

¹ A város levegőjét Lajos király egészségtelennek tartotta, ami miatt nem akart sokáig időzni Pécsen. A velencei követ jelentése, 1521. okt. 26. In: ÓVÁRY I. 264.

² DÜLL 2002. 53. – GRANASZTÓI 1980. 266.

³ KUBINYI 2001. 48. – Pécs városiasságára és a régióban betöltött szerepére: KUBINYI 2005. 28-36.

⁴ FEDELES 2011. 86. – GOSZTONYI 1941. 30-37. – PETROVICS 2005a. 276.

⁵ FEDELES 2011. 89-90.

⁶ FEDELES 2011. 60. – KIKINDAI 2006. 21. – Vö.: a Mindszentek templomában működött az árvákat, özvegyeket és betegeket támogató „nyomorgók céhe”, mely az 1490-es években kért megerősítést a pápától. PÁSZTOR 2000. 59.

⁷ DÜLL 1996. 368-370.

⁸ A templomépítkezésekre: FEDELES 2011. 43; 57. – G. SÁNDOR 1984. 96. – KIKINDAI 2006. 31-34. – A püspökvár átépítésére: FEDELES 2013. 89. – GERŐ 1999. 52-54.

éppen gyönyörködtető eseményt az emberek otthon, a piacon, kocsmái beszélgetések során sok esetben újra és újra felidéznek, variálják és gazdagítják a részleteiket, lekerekítik és stilizálják a történetet: mindenki által elfogadott értékkel és jelentéssel ruházzák fel az így kialakuló közös elbeszélést. A narratívum, vagy egy-egy állandósuló utalás mindig felidéz egy közös élményt. Evvel egyrészt megerősíti az összetartozás tudatát, másrészt támpontokat nyújt a helyzethez kapcsolódó értékek és attitűdök kialakításához. A csoportelbeszélésekben és utalásokban megjelenő közös élmény- és hagyományvilág, közös értékrend a csoportidentitás lényegi elemét képezi.¹

A pécsiek közös történeteibe Mátyás király halála után számos vészterhes esemény szövődött bele, mindenekelőtt Ernuszt Zsigmond zavaros ténykedéseinek köszönhetően. A püspök először Corvin Jánost támogatta Ulászló királlyal szemben, míg a Tolna megyei Csonthegynél csapatai vereséget nem szenvedtek, és a pécsi várnagy is oda nem veszett. Ernuszt hasonlóan veszélyes helyzetbe hozta a várost, megosztva a polgárságot akkor is, amikor tárgyalásokba bocsátkozott az országra törő Miksa császárral. A támadás kifulladás után, hogy biztosítsa a város és a püspök hűségét, Kinizsi Pál látogatott el Pécsre, ám ez az erődemonstráció mégsem bizonyult elegendőnek, és 1491 nyarán Ulászló már kénytelen volt megostromolni a várost. Minden bizonnyal hasonló botrányt kavart a polgárság körében az is, amikor néhány évvel később a püspököt és alkincstartóját sikkasztáson érték, és csak tetemes kártérítés lefizetése után kaphatta vissza püspöki székét.² Szintén több hónapig adott – jóval kellemesebb – beszédtemát az embereknek Ulászló király pécsi látogatása 1494-ben. Nemcsak a reprezentációra adott kiváló alkalmat az előkelő családoknak és a környéken élő nemeseknek, hanem Corvin János és a török követ bevonulása, és a tiszteletükre rendezett lovagi játék különleges látványosságot is jelentett a lakosok számára.³ Egészen más hangulata lehetett viszont Lajos király pécsi fogadásának, amelyre Nándorfehérvár eleste, és a török elleni hadjárat megszervezésének kudarca nyomta rá a bélyegét. A nyilvános események már nem a korábbi derűt sugározhatták, a pécsiek sokkal inkább érzékelték a csalódottságot és az elfojtott feszültségeket.⁴

A pécsiek identitásának a helykötődés és az együttes élmények mellett lényeges elemét jelentette mindaz, ami más városok fölé emelte Pécsét, amire a helyiek – mint közös teljesítményükre – büszkéek lehetnek.

Ilyen elem volt mindenekelőtt a vallási intézmények nagy száma és a klérus központi szerepe. Az egyháziak létszáma a középkor végén elérte a 300 főt, ami a teljes lakosság mintegy 5%-ának felelt meg; ez az arány még a püspöki városok körében is igen magasnak

¹ MÉREI 1989. 273-278. – PATAKI 1999. 578-581. – PATAKI 2003.

² BONFINI 1995. 911-915; 947-948. – FEDELES 2011. 33-34; 37. – A város 1491. évi ostromára: ÓVÁRY I. 160-161. – A püspök sikkasztási esetére: BONFINI 1995. 1007. – TUBERO 1994. 191. – IVÁNYI 1904. 522-523.

³ ISTVÁNFY I. 92. – PETROVICS 2007. 284-286.

⁴ SZERÉMI 1979. 106. – SZÉKELY 1888. 3.

számított.¹ A népes papság szellemi kisugárzása mély nyomot hagyott a polgárok identitásán; olyannyira meghatározta a pécsiek önmagáról alkotott képét, hogy még évtizedekkel a város török uralom alá kerülése után is hivatkoztak rá.² Az egyházmegye legnagyobb főpapjai a pécsiek kollektív emlékezetének fontos szereplői voltak. A pécsi misekönyv egyik szekvenciája Boldog Mór alakját idézte fel, november 12-én pedig Szent Livinus miséje emlékeztetett Neszmélyi Miklós püspökre, aki Gent városából hozta magával a 7. századi mártír ereklyéit.³ A szent életű Miklós püspök maga is különös tiszteletnek örvendett, legendák szóltak róla, vezeklőövét és szőrcsuháját pedig ereklyeként nagy becsben tartották.⁴ A pécsiek történeti tudata fejeződött ki abban is, hogy a középkori káptalanház átalakítása során tekintettel voltak a hely történelmi és vallásos jelentőségére: érintetlenül hagyták a román kori kápolnát, de minden bizonnyal tudtak az alatta fekvő ókori sírépítményről is.⁵

Az egyházi társadalom különös megbecsültségével függött össze az értelmiség és a könyvkultúra kitüntetett szerepe a városban. A pécsi értelmiség emblematikus személyisége Janus Pannonius volt, „*kit kétségkívül csodált volna az ókor is, minden tudomány szülője és dajkája.*”⁶ Hogy Janus alakja valóban meghatározó szerepet játszott a pécsiek identitásában, azt nemcsak a Szathmáry humanista köre által tervezett Janus-kiadás igazolja, hanem az is, hogy a püspök könyvtárának szétszóródása után Handó György prépost saját könyvgyűjteményével tudatosan igyekezett kapcsolódni Janus gyűjtőmunkájához.⁷ Az értelmiségi lét és a könyvkultúra nemcsak az identitásképzésben, hanem a társadalom tagolódásában is nagy szerepet kapott. Elit közösséget alkotott például a Szathmáry György püspök körül kialakult humanista kör, amely az érvényesülés lehetőségét, a nyugodt és magas szintű közös alkotómunka feltételeit biztosította tagjai számára.⁸ Az alacsonyabb státusú értelmiségiek és diákok szintén erős közösségeket alkottak; az ő számukra a példa-

¹ FEDELES 2011. 141.

² „*Itt Pécssett több, mint 300 catholica pap szolgált volt az Úrnak, de egy sem szenvedett szükségét.*” István pap XIII. Gergely pápához, Pécs, 1581. Id.: VARGA 2009d. 151. – Vö.: „*Ehelyütt templomok disz-sora állt...*” *Siralmas ének* 2000. 79.

³ TÖRÖK 2009. 37; 41.

⁴ „*Róla azt mondják, hogy míg napközben népét Isten igéjével táplálta, éjszaka a szomszédos erdős hegyekre kijárva vállán fát hordott le, és a szegényeknek segített, szolgált nekik hogy még két keze munkájával is támasza legyen a szegényeknek, ne csak a püspökség jövedelmeivel.*” OLÁH 2000. 27-28. – Ld. még: NÉMETH 1897. 286.

⁵ FARBAKY 2000. 141.

⁶ Magyi Sebestyén Szathmáry Györgyhöz, Bologna, 1513. jan. 13. In: KLANICZAY 1982. 663.

⁷ BODA 2000. 38-39. – CSAPODI 2000. 59. – Jelentős könyvtárat hozott létre Garázda Péter olvasókanonok is, akit a kortársak Janusszal egyenrangú költőnek tekintettek. FEDELES 205a. 13-14. – SÜMEGI 2008. 54.

⁸ FEDELES 2005b. 115-119. – A humanista kör összetételére és tevékenységére: FEDELES 2007b. 39-42. – NAGY 2010. 51-64.

képként eléjük állított egyházdoktorok, Nagy Szent Gergely pápa, Szent Jeromos és Szent Ambrus oltárai jelentettek gyülekezőhelyet.¹

Az egyháziak mellett a laikusok is kiténtek különleges műveltségükkel: „*a lakosság olyan udvariás és művelt, hogy Athénnak mondhatnád*” – írta 1566-ban Gregoriánczi Pál, a korábbi püspök.² Az Athén-toposzt nemcsak külső szerzők használták, hanem a pécsiek önreprezentációjának is központi eleme volt; erre utal az, hogy még egy 17. századi névtelen pécsi szerző tollán is megjelent:

„*Magyarhon Athénja, az volt e föld,
Hányféle művészet virága költ!
Itt írók, tudósok,
Versenyt alkotó sok
elme forgolódott.*”³

A humanista mecenatúrájának köszönhetően Pécs számos műalkotással, új stílusú épülettel lett gazdagabb, ami növelte az utazók csodálatát és a helyiek büszkeségét, ragaszkodását a város iránt:

„*Állnak földjeiden roppant paloták seregestül,
mintha az égboltig, nyúlnak oromhegyeik.
Crassus, Licinius, Messala királyi csodáit
szinte fölülmúlják, oly kecsesek, ragyogók.
Bennük még ama régi urak fénylő idejéből
szebbnél szebb szobrok, messzehíres remekek
s képek, amikről arcok, más dolgok sora néz le,
ápolván szemed, és hódolatot mutatón.
Aztán nem kis öröm számodra, uram, hogy a pompás
város iránt mily nagy szerte a megbecsülés.*”⁴

A gazdaságilag virágzó város képe minden bizonnyal szintén szerves részét alkotta a pécsiek önmagukról alkotott képének, annál is inkább, hiszen a kereskedők és iparosok életük munkájának eredményeként tekinthettek az elért fejlődésre. Valóban, nem csak külső szerzők emlékeztek meg Pécsről híres kereskedővárosként,⁵ hanem a helyiek számára is fontos volt a környék termékenysége és a Mecsek kítő borai.⁶ Az iparosok és kereskedők közösségei nemcsak a városi társadalom tagozódásában játszottak fontos szerepet, hanem a személyes identitásukat is meghatározták. A leggazdagabb és leginkább öntudatos közösségek összetartozás-tudatát vallási szimbólumok és közös rituálék is kifejezték. Az öt-

¹ TIMÁR 2001a. 98.

² Gregoriánczi Pál: A magyar történelem történeti-földrajzi kivonata. In: KULCSÁR II. 127. – Vö.: „...lakosságának nyájas udvariassága szempontjából sok mást maga mögött hagy.” OLÁH 2000. 28.

³ *Síralmas ének* 2000. 79.

⁴ Hagymássy Bálint Szathmáry Györgyhez címzett verse, id.: G. SÁNDOR 1984. 18.

⁵ BONFINI 1995. 39. – RANSANUS 1999. 31.

⁶ *Síralmas ének* 2000. 78.

vösök nagy becsben tartották az Aranyos kutat, az Aranyos Mária kápolnát, és a Szent Bertalan plébániatemplomban alapított Urunk Színeváltozása oltárt. A bőrösök önreprezentációja ugyanakkor már a török veszély tudatával is összekapcsolódott. A foglalkozás védőszentjére utalva egy Bertalan nevű remetéről alkottak különös történetet, akit a törökök elevenen megnyúztak, mert nem volt hajlandó előadni a kápolna elrejtett kincseit.¹

A gazdagság, az erős vallásosság és a humanista kultúra jelképei a püspökök voltak, akik megtestesítették mindazokat az értékeket, amelyeket a város megteremtett és felhalmozott. Ernuszt Zsigmondról például feljegyezték, hogy „nemcsak kiemelkedő tanultsága miatt tisztelendő, amit az itálieiaiktól kapott, nemcsak vagyona és nemzetségének nemessége miatt, hanem vele született humanitása, előkelősége, komolysága és elegáns megjelenése miatt is, amellyel mindenkit, aki csak látja őt, könnyedén szeretetre indít.”² A másik emblemikus személyiség Szathmáry György volt, akit kiváltképpen műpártoló tevékenységéért, a fiatalok taníttatásért és nem utolsósorban a szegények gyámolításáért övezett nagy tisztelet a pécsi humanisták körében, de nagyra becsülték tudományos munkáját is.³

A pécsiek tehát a 16. század első negyedében változatos elemekből álló, sokrétű és stabil identitással, magas szintű és pozitív önértékeléssel, jól strukturált közösségekkel rendelkeztek. Összetartozás-tudatukat erősítette a városhoz való erős kötődés, és a korábban közösen átélt események emléke, önképüket pedig a város kimagasló gazdasági és kulturális teljesítménye gazdagította, ami szimbolikus formában is kifejeződött. Minden jel arra utalt, hogy a pécsiek öntudatosan és derűlátóan nézhetnek szembe bármilyen külső kihívással.

¹ TIMÁR 1991. 138-141. – VARGA 2009d. 32. – Bertalan remete legendája talán már a Mohács körüli években létezett, de az sem lehetetlen, hogy csak a város eleste után alakult ki. Akárhogy is, mindenképp a bőrrrel dolgozó iparosok összetartását mutatja. A legendát közli: PESTI 2002. 60-61.

² BONFINI 1995. 40. – Vö.: RANSANUS 1999. 31. – TUBERO 1994. 180-181.

³ Magyi Sebestyén leve Szathmáry Györgynek, Bologna, 1513. jan. 13. In: KLANICZAY 1982. 663-664. – Hagymássy Bálint: *Magyarországhoz*. In: KLANICZAY 1982. 225. – TAURINUS 1972. 19. – Vö.: „...a híres püspökségnek volt korunkban egy jeles, okosságáról, tapasztalatáról sok vidéken ismert férfit, kinek Szatmári György volt a neve.” CUSPINIANUS 2011. 85.

KATASZTRÓFA ÉS ÚJJÁÉPÍTÉS

Az első, Szerbia és Bosznia felől érkező török csapatok a 14. század végén érték el Pécs környékét. A beütések a következő század során, bár esetenként igen súlyos következményekkel jártak,¹ szörványosak maradtak, és komolyabb károkat jobbra a Dráván túli vidékeken okoztak.² A Valkó megyei Eng ferences kolostora 1392-ben egy török betörés során pusztult el,³ 1439 nyarán pedig Valpó környékén követték el kegyetlenségeket a törökök, néhány magyar úrral szövetségben.⁴ Ugyanezekben az években rombolták le a szerdahelyi templomot és égették fel a rudinai bencés apátságot.⁵

Baranya megye és Pécs lakosságának mindennapi életét azonban egyelőre nemigen befolyásolta a török veszély. A baranyai és tolnai bandériumokat a távoli határszéleken vetették be,⁶ és a védekezés miatt szükségessé vált adminisztratív, szervezeti változások sem lehettek különösebben látványosak. Nem válthatott ki nagyobb visszhangot sem az, hogy 1496-ban Ernuszt Zsigmond a török támadások miatt elszegényedett maróti prépostságot egyesítette a püspöki javakkal,⁷ sem pedig az, hogy a védekezés céljaira egyre gyakrabban foglalták le a megüresedő kanonoki stallumok jövedelmeit.⁸ A török fenyegetésre és az összefogás szükségére legfeljebb Kapisztrán János emlékezetes prédikációi hívhatták fel a pécsiek figyelmét 1455-ben.⁹ A veszélytudat növekedését jelzi ugyanakkor, hogy Ernuszt megkezdte a városfal és a püspökvár korszerűsítését. Az erősítés folytatására a város II. Ulászlótól kedvezményt kapott, amelyet II. Lajos király is megerősített. Szintén a törökök erősödő támadásai miatt erősítették meg a pécsvárad kolostort és Sıklós várát is.¹⁰

¹ Mátyás király idején egy ízben állítólag 30 ezer török pusztította végig Baranya, Somogy és Zala megyéket: „az Dráván Szent-Györgyün általköltözött vót, és ott a Dráva-parton az hajók és a rév őrzésére tízezer embert hagyott vót, a többivel az harmincezer embörrrel mind Baronyán, Somogyon által ment vót, és Szala vármegyébe Haholtig, Sejtörig és Falkosig rabolt vót, és égetött vót, és nagy nyereséggel, nagy békével visszatért vót, és hazament vót.” Zay Ferenc: Az Landorfejírvár. In: BITSKEY 1982. 32.

² NÉMETH 1897. 298. – SZAKÁLY 1995a. 43. – VARGA 2009d. 12. (jegyz.)

³ ROMHÁNYI 2000. 23.

⁴ NÉMETH 1897. 327. – VERESS 1992. 31.

⁵ BOROS GYÉVI 1981. 133.

⁶ NÉMETH 1897. 327; 347.

⁷ FEDELES 2005b. 152. – FEDELES 2009. 135. – RUPP 1870. 401.

⁸ FEDELES 2007b. 43.

⁹ NÉMETH 1897. 330.

¹⁰ VERESS 1992. 29.

Pécs és Baranya 1521-ben, Nándorfehérvár eleste után került közvetlen veszélybe. A fenyegetettség érzése valószínűleg ekkortól kezdte áthatni a mindennapokat, gyors és gyökeres változást hozva az előző évek közhangulatához képest.¹ Az egyre gyakoribb összecsapásokról és a török szándékairól szóló hírek ekkor válhattak valóban mindennaposakká. Növelte az információigényt és gyorsította a hadszíntérről érkező hírek terjedését, hogy a Baranyában toborzott vármegyei és püspöki bandériumok ekkor már szinte állandóan a végeken voltak. 1523 nyarán a szerémségi összecsapásokban kaptak fontos szerepet, két évvel később pedig a Jajca felmentésére indított hadjáratban vettek részt; ugyanekkor az élelmiszer és a szállítás jelentős részét is Baranya megye biztosította.² 1526 júliusában a püspök 82 lovast küldött Pétervárad védelmére.³ Ekkor már zajlott a felkészülés a török fősereggel szembeni döntő ütközetre is.

A királyi tanács határozata szerint 1526. július 2-án Tolnánál kellett volna gyülekezniük a vármegyei és városi csapatoknak, az egyháznagyok és főurak bandériumainak. Elrendelték, hogy a nemesek is fejenként keljenek hadra, és fegyverezzék fel minden ötödik jobbágyukat. A csapatok gyülekezése azonban nagy késéssel kezdődött meg és rendkívül vontatottan haladt, maga a király is csak július 20-án indult el Budáról. A baranyai kontingensek nagy része valószínűleg már nem is Tolnára, hanem az augusztus 17-én kijelölt mohácsi táborba érkezett meg.

Móré Fülöp püspök a törvény szerint egy 400 fős, felerésznt nehézfegyverzetű bandériumot volt köteles kiállítani, de valószínűleg ennél több embert vitt a csatába saját zászlaja alatt. A pécsi káptalannak és a pécsvárad apátnak 200 lovast kellett kiállítania. Szerecsen János tolnai főispán mintegy 2000 embert toborzott a megyéből, részben a Dráva mellett lakó kitűnő íjászok közül. Hadra kelt Baranya harcias nemessége, elsősorban a megye nyugati részén élő egytelkesek, valamint a pécsi iskola számos tanulója is. A mohácsi csatában így összesen körülbelül 3100 pécsi és baranyai katona vett részt.⁴

A török előőrsök már a szultáni főserег drávai átkelése alatt végigszáguldozták a térséget, Pécs környékén is foglyokat ejtettek, és hatalmas pánikot keltettek. Az igazi rémálom azonban csak a vesztes csatát követő napokban kezdődött: a szultáni táborból kibocsátott

¹ Jóllehet egyes források még ekkor is arra utalnak, hogy a pécsiek nem érezték közvetlen veszélyben magukat, még kevésbé az ország beljebb fekvő területeit: Pécsi László, a domonkos rendtartomány perjele a margitszigeti apácáknak, Pécs, 1521. szept. 27. In: EgyhTE I. 43-44. – Többféle lélektani folyamat is vezethet ahhoz, hogy az emberek figyelmen kívül hagyják vagy tagadják a veszély közelségét és nagyságát. WOLFENSTEIN 1957. 3-6; 17-29; 40-42.

² FEDELES 2011. 37. – VARGA 2012. 61.

³ BESSENYEI 1986. 18.

⁴ A mohácsi csatában részt vett baranyai kontingens létszámára: NÉMETH 1897. 393. – TIMÁR 1976. 517-518. – VARGA 2009d. 12. – A főpapok és egyházi testületek katonaállítási kötelezettségéről egy 1528-ban készült jegyzék is tájékoztat: EgyhTE I. 423. – A 300 pécsi diák legendájára: BÉKEFI 1909. 52-53. – A néphagyományban: PESTI 2002. 54.

akindzsjk „minden irányban öt-tíz napi járőföldre száguldozván, a nagy városokat és falvakat fölégették, a zárdákat és templomokat elpusztították.”¹ A martalócok csaknem egy hétig korlátlanul pusztítottak az egész Dél-Dunántúlon; felégették Mohácsot, megostromolták Valpót és Siklóst, de bevenni nem tudták a két erősséget.² Baranya a hadjárat legnagyobb áldozatai közé tartozott; csak azok a térségek szenvedtek ugyanennyit, amelyeket a törökök többször is végigdúltak.³

A pécsiek ezekben a válságos napokban nem tudtak egyezsére jutni az önvédelem legjobb módjával kapcsolatban. Sokan, többek között a káptalan tagjai, a menekülést választották. A polgárok egy másik része a védekezést és a megfutamodást egyaránt kilátástalannak ítélve, inkább megnyerni igyekezett a hódítók jóindulatát. Megnyitották a város kapuit a törökök előtt, akik két napig békén is hagyták a bizakodó polgárokat, ám a harmadikon a város főterén mindannyiukat lemészárolták.⁴ A pécsiek egy másik csoportja, feltehetően a gazdagabbak, akiknek volt mit veszteniük, a püspökvárban helyezték biztonságba családtagjaikat és vagyonukat; az ellenállást itt Sulyok István szervezte, nem kímélve saját életét és vagyonát.⁵

Sulyokot korábbi élete egyáltalán nem predesztinálta arra, hogy hőssé váljon: komoly felelőssége volt Nándorfehérvér elvesztésében, és bár jelentős haditetteket később sem vitt véghez, a Jagelló-kor csetepatéiba és birtokviszályaiba annál inkább belemerült.⁶ Nem tudjuk, mindezek után miért vállalkozott arra, hogy betöltse a hiányzó hős szerepét,⁷ és hogy

¹ Dzselaázade Musztafa: Az országok osztályai. In: THURY II. 167.

² NÉMETH 1897. 394.

³ Buda és Pest környékén például több mint egy hónapig állomásoztak a török csapatok. BARTA 1983. 7-9. – SZAKÁLY 1999a. 18. – VARGA 2009d. 12.

⁴ „Indesz (...) ward ein Pascha gen Fünfkirchen abgeschickt. Die Bewohner trugen ihm die Schlüssel entgegen, baten um Gnade. Der Pascha zog in die Stadt, hielt auch 2 Tage lang die Zusage, am dritten Tage aber berief er alle Bewohner auf den Hauptplatz, liesz sie sämmtlich niedermetzeln.” FITZ 1931-32. 6. – Jóllehet a mérszárlásról egyetlen forrásként ez a német újsághír tudósít, forrásértékét jelentősen növeli, hogy Johannes Cuspinianus is hasonlóan borzalmas pusztításról értesült (noha tévesen valódi ostromról ír és a mohácsi csata előtti napokra teszi Pécs felégetését): a török „Pécsnek fordult, e nem erős városnak (...) tüzzel és vassal könnyen elfoglalta: iszonyú kegyetlenséget tanúsított itt a férfakkal szemben, akiket felkoncolt, az asszonyokkal és szűzekkel szemben, akiket szórakozásul katonáinak engedett gyalázatra, utóbb pedig szolgaságba hajtott. (...) Így a szerencsétlen, férfaitól és asszonyaitól megfosztott város végül a lángok martaléka lett.” CUSPINIANUS 2011. 85.

⁵ „...qui in ipse defensione et conservatione castris nostri Quinqueecclesiensis necnon bonorum ac iurium eiusdem ecclesiae nostrae, cum propria in persona non parcendo laboribus, tum etiam per familiares suos praesertim temporibus hisce disturbiorum locisque debitis et temporibus semper oportunis fideliter et laudabiliter exhibuisset et impendisset”, ezért Göröcsöny falut kapja jutalmul a püspöktől. Sulyok György adománylevele, 1527. tavasz. Id.: ENTZ 1941-42. 331. – Az újabb szakirodalomban felmerült, hogy a püspökvár védelmét Orsich Lukács szervezte. HAN CZ-VARGA 2013. 32.

⁶ A Nándorfehérvár elvesztésében játszott szerepére ld. Zay Ferenc: Az Landorfejrvár. In: BISTKEY 1982. 10-13. – A birtokügyekre: BESSENYEI 1994. No. 11-14.

⁷ HANKISS 1983. 32; 282-283.

miért bíztak meg benne a pécsiek, miért fogadták el őt az ellenállás szervezőjeként. Akárhogy is volt, a püspökvárral mindenesetre nem bírtak a martalócok; a várost kifosztva és felgyújtva elvonultak.

Pécs a török hadjárat során emberéletekben és anyagi javakban egyaránt hatalmas károkat szenvedett. Bár a tűzvész igazi elharapódzását az esős időjárás valószínűleg megakadályozta, a lakóházak és középületek tetőszerkezete, a fából épült melléképületek, a bútorzat, a különböző felszerelések, élelmiszer- és árukészletek egy része még így is minden bizonynyal porig égett, vagy tönkrement.¹ Lakhatatlanná vált a domonkos rendház,² és a város okirataival együtt elhamvadt a főbíró háza is. Épen mindössze a püspökvár, a „*várbeli gyönyörűséges templom*”,³ és a hamarjában a várba menekített ingóságok és értéktárgyak maradtak.

A város az anyagi javak pusztulása mellett iszonyatos vérvészeséget is szenvedett. A halottak, fogságba hurcoltak és sebesültek számát és társadalmi állását nem ismerjük, azonban feltételezhető, hogy az áldozatok, akik a hódítókkal próbáltak együttműködni, főként a szegényebb rétegekből kerültek ki.⁴ Bár a főtéri mészárlás Pécs gazdasági és politikai elitjét kevésbé érintette, így is nagyon megviselte a város társadalmát, annál is inkább, mivel minden bizonnyal a három évvel korábbi járvány⁵ hatásait sem heverte még ki.

A polgárok azonban nem hagyhatták el magukat, nem engedhették meg, hogy a közösség meggyengüljön. Az életben maradtaknak és a városba visszatérő menekülteknek alig maradt idejük megsiratni a halottakat és számba venni a károkat; a közelítő tél beköszönte előtt biztonságba kellett helyezniük megmaradt vagyonukat, és helyrehozni elpusztult házaikat. Az újjáépítést, ami normális esetben is több évig húzódott volna,⁶ a folyamatos esőzések is hátráltatták.⁷ A munka során azonban a pécsiek hihetetlen kitartásról és élet-erőről tettek tanúbizonyságot, úgyhogy az év végére a város – legalábbis a külvilág előtt – már korántsem mutatkozott gyengének és elesettnek.⁸

¹ „...a legutóbbi vereség alkalmával, amelyet a törökök mértek erre az országra, amikor Pécs városa is teljesen leégett és elpusztult...” Ferdinánd kiváltságlevele Pécs városának, 1528. feb. 6. In: MARFI 1996. 63.

² SZAKÁLY 1995a. 44.

³ BRODARICS 1977. 326.

⁴ Vö.: „Budán maradtak a szegények, sánták, vakok, hülyék. Akiknek nem volt hamarjában lovuk vagy kocsjuk, az ilyenek ott maradtak Budán.” SZERÉMI 1979. 126.

⁵ „...tempus pestilentiae...” NÉMETH 1897. 374.

⁶ Az 1550. évi lőcsei tűzvész utáni újjáépítés még 1554-ben is folyt, holott a város a királytól is nagy értékű támogatást kapott. HAIN 1988. 85-89. – Vö.: *Feljegyzési könyv* 2006. 183-184.

⁷ Szulejmán naplója. In: THÜRY I. 320-321.

⁸ SZAKÁLY 1995a. 44. – WOLFENSTEIN 1957. 191-193.

II. RÉSZ

1. HASADÁS ÉS KÉNYSZERPÁLYA: A POLITIKAI DÖNTÉSHOZATAL KÖZÖSSÉGEI

Erővonalak és hasadások a város ideológiai szerkezetében

A mohácsi csata után az ország két király megválasztásával két részre szakadt. Pécs döntéshozó csoportjai – az országos tendenciához hasonlóan – nem tudtak egyezsége jutni abban a kérdésben, hogy melyik jelöltet támogassák. A város egyes közösségei részben hosszú távú érdekeiknek és az aktuális erőviszonyoknak megfelelően, részben pedig érzelmi töltetű szimpátiáik, vagy személyes sérelmeik szerint döntöttek egyik vagy másik párt mellett.

A város gazdasági és politikai vezető elitje, a német származású, ám részben elmagyarosodott gazdag polgárság racionális megfontolások, gazdasági érdekek alapján hamar kialakította saját álláspontját. A döntésben katalizátorként működött közre egy szűk körű véleményformáló csoport, melynek legnagyobb tekintélyű tagja Boltos Márton és a budai származású Schreiber Farkas volt. Pécs érdekei, a nyugatra irányuló kereskedelmi és kulturális kapcsolatok, és főként a német polgárság hagyományos soproni, pozsonyi és bécsi családi összeköttetései¹ a nyugati orientációt, Ferdinánd támogatását követelték meg. A gazdasági érdekviszonyok racionális felmérése azonban sajátos dilemmához vezetett. A pécsi kereskedők ugyanis jelentős szerepet vállaltak a Bécs felé irányuló marhakivitelben, János király azonban külpolitikai érdekeinek megfelelően Velencének ajánlotta fel a teljes magyar marhaexportot, és megtiltotta a kereskedést Bécs felé.² Ez azonban még nem törvényszerűen vezetett szakításhoz János pártjával, hiszen a pécsiek – meglévő velencei kapcsolataikra támaszkodva – ki tudták volna használni az itáliai kereskedelem lehetőségeit is. Annál is inkább, hiszen a marhaexport magyarországi végpontja, Szeged is János uralma alatt állt, és a pécsi polgárok szoros kapcsolatokat ápoltak a szintén a keleti országrészhez tartozó Budával és Fehérvárral is.³ A racionális érvelések így megfeneklettek; a város gazdasági és politikai vezető rétege alighanem személyes elkötelezettségei alapján döntött Ferdinánd támogatása mellett, mérlegelve a nem jelentéktelen kockázatot és vállalva az esetleges áldozathozatalt is.

¹ PETROVICS 2001. 184. – PETROVICS 2005b. 153-154. – A középkori pécsi polgárok bécsi családi kapcsolataira további példákat hoz: PETROVICS 2012.

² János király a Velencének tett ajánlatot 1526 decemberétől 1528 októberéig több alkalommal megismételte. ÓVÁRY II. 7; 16; 28. – BARTA 1983. 113-114; 151.

³ SZAKÁLY 1995a. 52. – VARGA 2009d. 17.

A választásból az első adandó alkalommal, 1527 novemberében előnyt igyekeztek kovácsolni: egy pécsi küldöttség, élén Schreiber Farkas bíróval, részt vett Ferdinánd koronázásán, és kijárta a törökülés során elveszett okmányok pótlását, és a város régi kiváltságainak megerősítését, sőt bővítését. Az 1528 februárjában kiállított okirat szerint az uralkodó 12 évre felmentette Pécsset minden országos adó alól, hogy az így megtakarított összeget a város az elpusztult házak és a leromlott városfal felújítására fordíthassa.¹

Pécs politikai és gazdasági elitje tehát 1526-28-ban egyértelműen Ferdinánd mellett állt. Az egyházi társadalom tagjainak és csoportjainak választása azonban már nem volt ilyen egyöntetű.

Maczedóniai László nagyprépost a mohácsi csata után Mária királyné mellett bukkant fel, jelen volt a Ferdinándot királlyá választó gyűlésen, és a király koronázási ebédjén.² Ferdinándot támogatta Pereg Albert, a Szent János társaskáptalan frissen kinevezett prépostja,³ és Bornemisza Pál főesperes,⁴ de szintén Mária királyné környezetében tűnt fel Oláh Miklós kanonok, királyi titkár is.⁵ Jóllehet ezek az egyháziak szinte egyáltalán nem tartózkodtak Pécsen, egyértelmű és következetes döntésük talán nem maradt teljesen visszhang nélkül a helyi papság soraiban.

A káptalan tagjai azonban nem követték a jórészt az uralkodó környezetében tartózkodó, címzetes előjáróik döntését. 1526 szeptemberében, a püspökség kincseivel és irataival menekülő káptalani szekereket ugyanis éppen az a Báthory István nádor fosztotta ki, aki Ferdinánd támogatójának számított, és aki – a káptalan tiltakozása dacára – megkapta a pécsi kisprépostság feletti kegyúri jogokat.⁶ A kincsekből több éves huzavona eredményeként, egyébként meglehetősen megalázó feltételek mellett is alig tudtak visszaszerezni valamit.⁷ A sértett káptalan tagjai tehát Jánost ismerték el királynak, és 1527 februárjában

¹ Ferdinánd kiváltságleveli Pécs városának, 1528. feb. 6. és feb. 18. Közli: SZAKÁLY 1975-76. 95-96. – Magyarul: MÁRFI 1996. 63. – HOLUB 1961. 188-189. – NÉMETH 1897. 397-399. – SZAKÁLY 1995a. 45-46.

² Ferdinánd ígérvénye, Bécs, 1527. júl. 15. In: EgyhTE I. 291. – ORTVAY 1914. 283. – PÁLFFY 2004a. 1012. – Maczedóniai 1527-ben nevezték ki váradi püspökké; bár egyházmegyéjét nem tudta átvenni, hivatalos kapcsolata ekkor szűnt meg Péccsel. K. OBERMAYER-HORVÁTH 1959. 792.

³ ISTVÁNFY I. 237. – NÉMETH 1897. 397. – ORTVAY 1914. 283.

⁴ TAKÁTS É.n. 16-18.

⁵ B. SZABÓ 2006. 173-174.

⁶ EgyhTE I. 329.

⁷ Báthory az értékeket visszakövetelő kanonokokat először „szidalmak és sértések közepette üzte el”, majd visszaadta ugyan a kincsek egy részét, de csak avval a feltétellel, hogy a kanonokok az összes kincs átvételéről állítanak ki nyugtát. János király a pécsi káptalannak, Esztergom, 1527. feb. 27. In: EgyhTE I. 303-304. – Sulyok György pécsi püspök, a pécsi káptalan, Nagyváti István és Egresi Lőrinc kanonokok tiltakozása a pozsonyi káptalan előtt, 1528. nov. 30. Közi: KOLLER V. 211-215.

tőle kértek engedélyt elveszett pecsétjük pótlására.¹ Két kanonok az év nyarán is tanúságot tett János király mellett, amikor Ferdinánd hadjáratot indított ellene.²

A püspök viselkedése már kevésbé tűnik következetesnek, noha ennek hátterében is hasonlóan érthető, józan megfontolások húzódtak meg. János király 1526 novemberében lekcsei Sulyok Györgyöt nevezte ki püspökké. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott az, hogy a térség egyik legbefolyásosabb urának, az ekkor szintén János pártján álló Török Bálintnak unokatestvére volt, ami lehetőséget nyújtott arra, hogy a pécsi püspökség is bekapcsolódjon a Dél-Dunántúl törökellenes védelmi szervezetébe.³ 1527 nyarán azonban Ferdinánd gyors sikereket aratva hadjáratot indított János király ellen, és katonai ellenőrzése alá vonta Pécs környékét is. Sulyok a változó erőviszonyok hatására, Török Bálinttal és a térség másik jelentős birtokosával, Perényi Péterrel összehangolva Ferdinándhoz pártolt,⁴ és jó ideig kitartott új ura mellett: részt vett az általa rendezett országgyűléseken, és kisebb kontingensekkel segítette a János elleni hadmozdulatokat.⁵ Evvel a város két legfontosabb hatalmi centruma: a szenátus és a püspök is Ferdinánd mellett tette le a garast, vagyis Pécs – legalábbis távolról szemlélve – Ferdinánd-pártinak számított.

A városra azonban két irányból is komoly külső nyomás nehezedett, ami a pécsi politikai közösségek autonóm döntéshozása ellenében hatott. Baranya megye nemessége ugyanis egyöntetűen János király mellett állt ki. 1526 őszén, hogy megelőzzék a parasztság felkelését, Baranya, Somogy és Zala megye nemesei kormányzójuknak választották Frangepán Kristófot, Szapolyai rendíthetetlen hívét. A térségben egyedüli ütőképes hadsereggel rendelkező Frangepán a helyzet konszolidálására csapatokat küldött Baranyába.⁶ A közhangulatra jellemző, hogy a harcias nemesektől az úton levő pécsi polgároknak is komolyan kellett tartaniuk.⁷ A megye nemessége természetesen képviseltette magát János király 1527 tavaszi budai országgyűlésén.⁸

A város lakói külső fenyegetésként élhették meg azt is, hogy Sulyok György pártváltása után János király rokonát, mesztegnyői Szerecsen János tolnai főispánt nevezte ki a püspöki javak kormányzójának, aki haláláig, 1532-ig a János-párt egyik legszilárdabb oszlopa

¹ János király a pécsi káptalannak, Esztergom, 1527. feb. 27. In: EgyhTE I. 303-304.

² SZERÉMI 1979. 146. – A káptalan János-pártiságáról alkotott képet persze tovább árnyalja, hogy a testület 1527 őszén éppen Ferdinánd utasítására végzett vizsgálatot a város elveszett kiváltságai ügyében. I. Ferdinánd kiváltságlevele Pécs számára, Buda, 1528. feb. 6. In: MÁRFI 1996. 63.

³ KUBINYI 2004. 169. – NÉMETH 1897. 396.

⁴ FRICSY 1993. 75. – VARGA 2009d. 22.

⁵ Török Bálint és Pekry Lajos I. Ferdinándnak, Kassa, 1528. márc. 25. In: BESSENYEI 1994. No. 37. – MOE I. 189-190. – VARGA 2009a. 155.

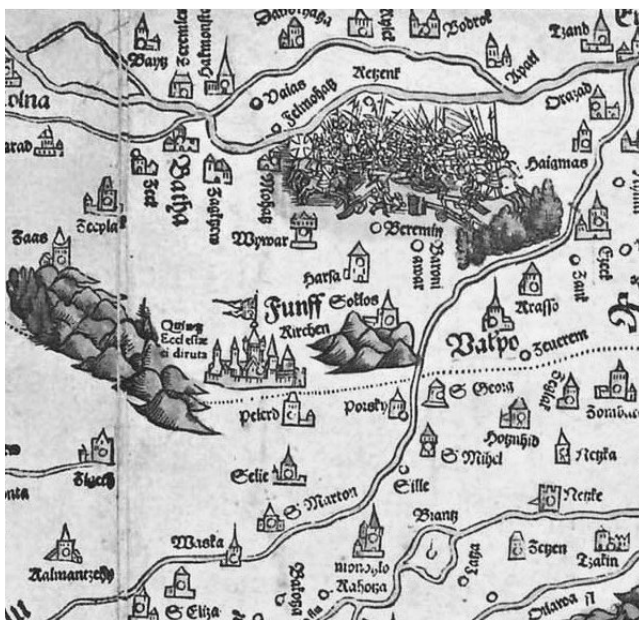
⁶ Zárai Jeromos Dandolo Gian Antoniohoz, 1526. okt. 22. In: ÓVÁRY II. 6. – BARTA 1983. 24-25. – NÉMETH 1897. 395.

⁷ SZERÉMI 1979. 154.

⁸ MOE I. 99-100. – TIMÁR 1997. 72.

volt a Dél-Dunántúlon. Befolyását kemény kézzel érvényesítette, katonai tevékenysége egyáltalán nem kedvezett a közbiztonságnak, és a püspököket sem engedte be a székhelyére.¹

1527 nyarán azonban – János király felvidéki vereségeivel, majd az országból való kiszorításával párhuzamosan – a térség erőviszonyai is jelentősen átrendeződtek: a déldunántúli megyéket, a Dráva vidékét, és a püspökség Dráván túli területeit Ferdinánd emberei foglalták el.² A nagybirtokosokhoz hasonlóan ekkor számos köznemes is pártot váltott: Istvánffy Pál birtokadományban részesült a Ferdinándot helyettesítő Báthory nádortól,³ a nemrégiben még Jánost támogató szekcsői Herczeg Miklós pedig szintén Ferdinánd hívei között tűnt fel, és számos veszéllyel dacolva is kitartott új ura mellett.⁴ A vármegye képviselőit Ferdinánd 1528. januári budai országgyűlésén is ott találjuk.⁵

2. kép Lázár deák térképe Baranyáról (1528)
Középpütt Pécs öttornyú vára, közvetlen környezetében Pellérd,
Siklós és Harsány erősségei

¹ ISTVÁNFY I. 238. – FRICSY 1993. 75. – KUBINYI 2004. 171.

² Frangepán Kristóf Dandolo Gian Antoniohoz, 1527. szept. 2. In: ÓVÁRY II. 13. – VARGA 2009b. 200.

³ HOLUB 1912. 226.

⁴ Móré László és más nemesek kérvénye I. Ferdinándhoz, 1527. ápr. eleje. In: LASZOWSKI I. 54. – Herczeg Miklós Batthyány Ferenchez, Szekcső, 1529. dec. 25. In: HEGEDŰS-PAPP 1991. 180-181.

⁵ MOE I. 189-190.

Ferdinánd híveinek megerősödésével szemben azonban rendkívül erős nyomást jelentett a török jelenléte. A szultán ugyanis Szapolyait vette pártfogásába, és sorozatos támadásokkal demonstrálta, hogy a teljesen védtelen Szlavónia és Dél-Dunántúl csak akkor számíthat az ő jóindulatára és kíméletére, ha ismét Jánost ismeri el urának. 1527 októberében török csapatok heteken át dúlták Pécs környékét, a következő hónapban már Fehérvárig portyáztak, majd decemberben ismét Baranyát pusztították. A következő év tavaszán egy kémjelentés szerint Siklós ostromára készültek, decemberben pedig egy újabb török csapat érkezett Pécs közelébe.¹

A szultán 1529. évi hadjárata a térség politikai erőviszonyainak gyökeres és hosszú távú változását okozta. A hadmozdulatok fő csapásirányában fekvő Baranya ismét nagyon sokat szenvedett: a vidék a török főszereg útjában feküdt,² és a védekezést sem sikerült megszervezni. Hiába javasolták Ferdinánd magyar tanácsosai, hogy a katonaság Budán, Pécssett és a Dráván túl gyülekezzen, ennek az elkésett utasításnak már nem volt fogana-tja.³ A szultáni sereg közeledtének hírére a térség egészében, így Pécssett is pánikszerű menekülés indult meg. A várost elsőként minden bizonnyal a Habsburg-párti elit hagyta el: maga Schreiber Farkas vagyonának jó részét hátra hagyva Bécsbe utazott, ahol információkkal, kapcsolatrendszere mozgósításával igyekezett segíteni Ferdinánd ügyét.⁴

A török így ismét akadálytalanul vonulhatott be Pécsre, ám ezúttal már nem volt értelme olyan öldöklést rendezni, mint három évvel korábban.⁵ A város igazi ura a Ferdinánd-párti vezetők menekülésével a püspöki javak kormányzója, Szerecsen János lett. A vármegye – néhány Ferdinánd-párti nemesst kivéve – ismét egyöntetűen Szapolyai mellett állt; sőt Istvánffy Imre baranyai nemes ezer kopját bocsátott Ibrahim nagyvezír rendelkezésére.⁶ Szerecsennek ugyanakkor sikerült elfognia a Habsburg-párt fontos támaszát, Perényi Pétert is. A menekülésben lévő főúr kincseit felprédálták, őt magát pedig Szapolyai hűségére

¹ BARTA 1995. 10-12; 30. – SZAKÁLY 1999a. 20.

² „Terek császár Esziknél hidat csináltat, minden erejít Baronyaságra általköltözteté...” BESSENYEI 1981. 36.

³ A magyar tanácsosok Ferdinándhoz, Buda, 1529. jún. 15. In: ÓVÁRY II. 31. – VARGA 2009d. 18.

⁴ Pécssett hagyott vagyonában saját bevallása szerint 5000 ft-os kár keletkezett. SZAKÁLY 1975-76. 97-98. – SZAKÁLY 1995a. 49.

⁵ NÉMETH 1897. 398-399. – SZAKÁLY 1999a. 21. – A nyugati történetírás az ekkor Németalföldön élő Oláh Miklós értesülései, illetve Paolo Gioivo és Brutus János Mihály történeti művei alapján úgy tudja, hogy Pécssett 1529-ben elfoglalta a szultáni sereg, és azokat az év őszén vissza kellett foglalni. Pl: SUTTER FICHTNER 1986. 93. – Somogyi Ambrus is úgy értesült, hogy a szultán kimondottan Pécs irányába küldött martalóccokat, akik ezen a vidéken rengeteg embert ejtettek fogságba. SOMOGYI 1800. 56.

⁶ „...ain Edlman haist Ischthamffy Imre Ain tausennnt kopia dem Ebreim Wascha geschenkht hab...” Schreiber Farkas I. Ferdinándhoz, Bécs, 1529. szept. 12. Közli: SZAKÁLY 1975-76. 96.

kényszerítették.¹ Ennek hatására a Perényi köréhez tartozó nemesek is, többek között Istvánffy Pál, ekkor ismét János hűségére tértek.²

Szapolyai pártja ekkor komoly katonai erőt tudott mozgósítani a térségben. Szerecsen János mellett Perényi foglyul ejtésekor 200 lovas és 500 (részben puskás, részben nyilas) gyalogos teljesített szolgálatot.³ Az év júliusában pedig János király dél-dunántúli és szlavóniai emberei tartottak nagy gyűlést, amely miatt a Helytartótanács kétségbeesett hangon kért segítséget Ferdinándtól.⁴

A döntés egyik vagy másik uralkodó támogatása mellett minden esetben számos tényező eredőjeként született meg: szerepet játszottak benne a gazdasági érdekek, az aktuális politikai és katonai fejlemények, és természetesen a személyes meggyőződések, elkötelezettségek is.⁵ Pécsen azonban sok szempontból jóval egyszerűbb döntési helyzet alakult ki 1529-ben. A török hadjárat bebizonyította, hogy Ferdinánd nem képes hatékonyan megvédeni a térséget, biztosítani a mindennapok békéjét és a zavartalan kapcsolatokat a marha- és borkereskedelem alföldi végpontjaival, melyek János király hatalma alatt álltak.⁶ Ilyen körülmények között kevés pécsi döntött Ferdinánd támogatása mellett. Még Schreiber Farkas, a korábbi bíró is hiába próbált évekig kitartani mellette, a számításait nem találta meg: a töröktől elszenvedett tetemes veszteségeiért egészen névleges kárpótlást kapott.⁷ Mindössze egyetlen polgárról tudunk, aki később is tartott valamelyes kapcsolatot Ferdinánddal: Fuchs Márton kereskedő 2000 ft-ot hitelezett számára, és cserébe jelentős vámkedvezményben részesült.⁸

A polgárok tehát, élükön a Pécsre hazatérő Schreiber Farkassal az 1530-as évek elején egyöntetűen János király pártjára álltak, ami gyökeres szakítást jelentett korábbi állásfoglalásukkal. Ez az éles fordulat azonban feltehetőleg nem okozott nagyobb törést sem az elit, sem a közemberek számára, vagyis nem vezethetett komolyabb konfliktusokhoz, legitimitációs válsághoz. A városok döntéshozatali gyakorlatában ugyanis nagy szerepe volt a

¹ „...minden kincsiben zsákmánt tőnek.” BESSENYEI 1981. 36. – Szapolyai János levele Antonio Rinconhoz és Brodarics Istvánhoz, Csanád, 1529. júl. 28. In: BRODARICS 2012. 247-248. – Perényi sorsára és az 1529-es év eseményeire részletesen: VARGA 2009c.

² HOLUB 1912. 216-217.

³ ISTVÁNFY I. 282.

⁴ A Helytartótanács I. Ferdinándhoz, Buda, 1529.júl. 5. In: EgyhTE I. 476.

⁵ Vö. a felső-magyarországi városok politikai aktivitására: H. NÉMETH 2007.

⁶ SZITA 1995. 15. – Bár a János király országrészével fenntartott gazdasági kapcsolatok alapvetően fontosak voltak Pécs számára, a térségben mégis alig használták a Szapolyai által veretett pénzket. HUSZÁR 1964. 170.

⁷ SZAKÁLY 1995a. 49-50.

⁸ „...Martino Fuchs, cui Quinqueecclesiensi, pro trecentis florenis ad aliquot annos facta...” I. Ferdinánd rendelete a szlavóniai harmincadokról, Bécsújhely, 1540. dec. 16. In: LASZOWSKI III. 40. – VARGA 2009d. 41.

nyersen pragmatikus érveknek, így amikor nem kínálkozott lehetőség arra, hogy a szívük szerinti politikai irányvonalhoz kapcsolódjanak, erkölcsi aggályok nélkül csatlakoztak az érkeiknek megfelelő párthoz.¹ Az átlagpolgárok ugyanakkor, főként a politikában kevésbé járatosak, utólag nagyon gyakran az érvényre jutott véleményhez zárkóznak fel, úgy, hogy attitűdjeik megváltozásának egyáltalán nincsenek is tudatában. Ez a hatás különösen fel erősödik a képlékeny helyzetekben, mikor a preferenciáknak nincs is idejük igazán kikristályosodni.²

Eleinte azonban nem volt zökkenőmentes az együttműködés Szapolyai embereivel és egész politikai vonalvezetésével. A polgárság 1533 őszén a városba látogató uralkodó török kíséretének erőszakoskodásai miatt lázadt fel, végül azonban megegyezésre jutott Jánossal.³ Nem egészen egy évvel később pedig Fráter György – valószínűleg egy másik, sajnos közelebről nem ismert konfliktus miatt – állította le az alföldi gabona átszállítását a Dunán, kis híján éhínséget okozva ezzel Pécssett.⁴ Az együttműködés kereteit azonban végül is sikerült mindkét fél számára a lehető legkedvezőbben alakítani, olyannyira, hogy György körül később kialakult egy befolyásos és igen lojális pécsi csoport.⁵ A Pécsre 1532-ben hazatérő Schreiber Farkas hamar visszakerült a politikai elit körébe, és gyorsan megtalálta számításait János király pártján. Jelentős szolgálatokat tett az uralkodónak, amiért cserébe nemesi címet, adó- és vámkedvezményeket kapott.⁶

A várost vezető politikai elit tehát a körülményeknek megfelelő, szintisztán racionális döntés eredményeként, egyöntetűen János királyhoz csatlakozott; az egyházi vezető réteg állásfoglalása azonban már kevésbé volt átlátható. A Szapolyai által kinevezett, ám 1527 nyarán átvált püspök, Sulyok György hosszú ideig megmaradt Ferdinánd pártján, és 1531-32-ben ura érdekében tevékenykedett a király nélküli országgyűléseken.⁷ Pécs politikai orientációjának alakulásában nem játszott tényleges szerepet, mivel pártváltása óta a várost a Szapolyai által az egyházmegye élére kinevezett Szerecsen János tartotta a kezében, aki a püspököt be sem engedte a székhelyére. A helyzet megoldására János király Brodarics Istvánt nevezte ki a pécsi egyházmegye élére, aki személyes kapcsolata révén nemcsak a város, hanem a dél-dunántúli és szlavóniai régió pacifikálásában is eredményesen működ-

¹ Vö. Sopronra: SZENDE 2001. 343-354.

² ANGELUSZ-TARDOS 1999. 526-528. – MARKUS 1998. 259-269. – Vö.: PATAKI 1995-1996.

³ SZERÉMI 1979. 287-288.

⁴ „*Transsilvani, ut audio, consurgens, nec patientur eum iter per regionem illam facere, et desolationem fieri. Nos fame perimus, quia bonus Eremita non permittit fruges transire Danubium. Questor maximus, vini, salis, tritici, boum, ovium et velleris, et coriorum. Eo thesaurizante, conficietur infelix haec patria.*” Farkas Bálint Nádasdy Tamáshoz, 1534. ápr. 9. In: PRAY II. 47-48. – HAAS 1852. 17.

⁵ Az egykori pécsi főesperestől, Bornemisza Páltól származó értesülést közli: BARTA 1988. 94.

⁶ Ferdinánd adománylevele Schreiber Farkasnak, Bécs, 1542. júl. 1. Közli: SZAKÁLY 1975-76. 97. – SZAKÁLY 1995a. 56.

⁷ MOE I. 313-314; 348-350. – BESSENYEI 1986. 46-47; 50.

hetett volna közre.¹ Bár Ferdinánd gyaníthatóan nem érte el, hogy két emberét is az új püspök környezetében tarthassa,² a politikai döntéshozatalra és véleményformálásra Brodarics ennek ellenére sem tudott érzékelhető hatást gyakorolni. Túl kevés ideig tartózkodott az egyházmegyében ahhoz, hogy mintát adhasson az embereknek, de tekintélyét némileg csorbították a püspöki szék betöltésével kapcsolatos elhúzódo jogviták és a pápai megerősítés hiánya is.³ A püspöki székbe 1537 tavaszán – János király és Török Bálint közti politikai alku nyomán – Sulyok György ülhetett vissza,⁴ Brodarics pedig a biztonságosabb váci egyházmegyét kapta meg. Bár Sulyok néhány hónap múlva meghalt, az őt követő Eszéky Jánosnak még sikerült konszolidálnia a püspökség helyzetét. Nem elhanyagolható diplomáciai gyakorlattal rendelkezett, emellett növelte a mozgásterét és jelezte a belé vetett bizalmat, hogy – a Mohács utáni püspökök közt egyedülként – megkapta a pápai megerősítést és a baranyai főispáni tisztséget is.⁵ A kortársak szerint „*ebben az időben a király őt kedvelte legjobban mindazok között, akiket levél- és okmányírásra méltatott.*”⁶

Míg a püspökség – az egyházi jogi viták és a gyors személycserék ellenére is – jól láthatóan a János-párti orientációt képviselte, addig a két káptalanra mindvégig jellemző maradt az ideológiai megosztottság. Ferdinánd pártján állt Fehérvári Mihály, aki a társaskáptalan prépostja volt 1530-38 között, valamint a nagypréposti címet 1543-ig viselő Peregi Albert is. Ugyanakkor János király mellett tört lándzsát Tardy Mihály főesperes, aki diplomáciai és hírvivői küldetése során nem habozott életét is kockáztatni uráért.⁷ Ugyancsak Szapolyaihoz csatlakozott Bogáncsi Miklós pécsi főesperes, akit a király 1536-ban a pápához küldött követségbe.⁸ Brodarics bizalmasa, Mindszenti Tamás is (címzetes) préposti tiszteletet viselt, aki szintén többször látott el külföldi diplomáciai feladatokat.⁹

¹ Brodarics István levelei Hassághi Déneshez és Nádasdy Tamáshoz, Buda, 1532. aug. 13. és aug. 24. KUJÁNI 1908. 284-285. – Magyarul: V. KOVÁCS 1971. 576-577. – VARGA 2010. 19.

² „...*a királyné nem akarja átengedni [a várat], legfeljebb két feltétellel: az egyik, hogy legyen egy embere a király megbízottja mellett, a másik, hogy Bernát mesterünk legyen a gubernátor.*” Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, 1532. okt. 20. In: V. KOVÁCS 1971. 580.

³ NAGY 2010. 70. – SZAKÁLY 1999a. 29. – A korábbi történetírásban felbukkan az az értesülés, hogy Brodarics 1535-ben, római tárgyalásai idején ki tudta eszközölni pápai megerősítését. SZÉKELY 1888. 255-256. – NÉMETH 1897. 400-401.

⁴ János király Fejér vármegyében birtokadományban is részesítette a püspököt és testvéreit. A fehérvári konvent oklevele, 1537. jún. 28. In: BESSENYEI 1994. No. 183. – NÉMETH 1897. 402.

⁵ A bitorosi konzisztórium jegyzőkönyve, Róma, 1539. jún. 9. In: EgyhTE III. 357. – HATOS 1870. 384. – VARGA 2009a. 157-158.

⁶ Verancsics Antal: Két könyv. In: KULCSÁR III. 109.

⁷ „...*magister Michael Tardi archidiaconus et canonicus Quinqueecclesiensis*”. Brodarics István levelei Athinai Simonnak és Bácsi Ferencnek, Nyaláb, 1529. feb. 11. és instrukciók Tardy Mihálynak, 1529. feb. 10-11. körül. In: BRODARICS 2012. 237-244.

⁸ „*Venerabilis Nicolaus archidiaconus Quinqueecclesiensis, secretarius noster*”. János király III. Pál pápának, Várad, 1536. jan. 14. In: THEINER 1968. 628. – VARGA 2009b. 201.

⁹ Mindszenti, úgy tűnik, csak 1537 nyarán használta a pécsi préposti címet. Mindszenti Tamás Frangepán Ferencnek és Brodarics Istvánnak, Eger, 1537. júl. 22. In: BRODARICS 2012. 502-503.

Az egyházi társadalomhoz hasonlóan a megye mágnásainak és köznemesseinek politikai összetétele szintén némi szóródást mutat, de János király híveinek megerősödése tagadhatatlan.

Ferdinánd pártjának oszlopa a térségben Török Bálint és Bakics Pál volt, az ő katonáik Szigetből és Márévából kiindulva állandó rettegésben tartották a megye egy részét. *„Bizonyos legyen tekegyelmed ámbá, hogy ez árulókkal megfűztem az Márévára hegyét; mostansággal is mind egész Baranya vármegye, mind Tolna vármegye megrettent tőlem. (...) Mostan tíz egész mélyföldig nincs sohol nemesember, mind elfutottak, annyira megrettentek tőlem, akik törökkel tartják”* – dicsekedett Bakicsnak Thardassy István tisztartó.¹ Bár Szigetet János király emberei 1530 őszén török segítséggel megostromolták, a jól megerősített és ellátott várat nem tudták elfoglalni, így az megerősödve, valódi hatalmi központként került ki a küzdelemből.² Ferdinánd még a megye keleti részein is rendelkezett hívekkel: a Szekcsőn birtokos Herczeg Miklós is igyekezett kitartani – vagy legalábbis hűnek látszani – Ferdinánd mellett, noha az ellenséges környezetben tétlenségre volt ítélve, és nem remélhetett segítséget és jutalmat sem uralkodójától. *„Bizonyal írhatom te kegyelmednek, hogy nem hiszöm, hogy Bécszet is inkább és többször ostromolhatták, mint levelekkel, kéressel és fenyegetéssel is engemet, de még mind ez napig sem vesztöttem el szüzessége-met, azt nem tudom, mi leszen az jutalma”* – írta Herczeg a mindennapok hangulatáról.³

Érthető, hogy a megyebeli nemesek nagy részét János király mellett találjuk. Sokan közülük személyesen is részt vettek a Ferdinánd csapatai ellen, Buda felszabadítására indított hadmozdulatban 1530 elején.⁴ Jánosnak a következő években több intézkedéssel sikerült megszilárdítania a megye feletti uralmát. 1531-ben eltávolította a pécsváradi egyház éléről a Ferdinánd pártját tartó András apátot, és Fráter Györgynek adta az apátságot.⁵ 1532 után sikerült biztosítania a megye egyik meghatározó birtokosának, a korábban veszélyes különutas manőverekbe bocsátkozó Perényi Péternek a hűségét. Vele együtt barát-

¹ Thardassy István Bakics Bálnak, Márévára, 1530. máj. 20. előtti. In: HEGEDŰS-PAPP 1991. 201.

² Pekry Lajos Hans Katzianernek, 1530. okt. 28. In: LASZOWSKI I. 442. – VARGA 2009d. 21.

³ Herczeg Miklós Batthyány Ferenchez, 1526-40 között. In: HEGEDŰS-PAPP 1991. 145. – *„...ha Istenben annyit adtam volna, mennyi arany és ezüst morhámát az te kegyelmed szava miatt el kellettem, még Isten is hasznosb gondot viselt volna reám érte, és többel fizette volna meg.”* Herczeg Miklós Batthyány Ferenchez, Szekcső, 1529. dec. 25. In: HEGEDŰS-PAPP 1991. 180. – Bár hűségét hangoztatta, az öngyilkossággal is felérő nyílt kiállás helyett Herczeg az idők szavának engedve inkább a színlelést és taktikázást választhatta a török hadjárat idején. Nem lehet ugyanis véletlen, hogy János király épp Herczeg György vára, Dáróc felől érkezett a mohácsi találkozóra, ahogy az sem, hogy nem sokkal később Móré László arra hivatkozva kérte Ferdinándtól Szekcső kastélyát, hogy Herczeg a háború idején hűtlenségbe esett. SZERÉMI 1979. 239. – Móré László kérvénye, 1529. nov. 16 előtti. In: LASZOWSKI I. 216.

⁴ KOLLER V. 171.

⁵ G. SÁNDOR 1984. 49. – TIMÁR 2001b. 222.

ja, a megyei nemesség egyik hangadója, Istvánffy Pál,¹ és bátor terehegyi szervitora, Bika Imre² is hosszú ideig megmaradt Szapolyai oldalán. 1533-ban János pécsi látogatása során több baranyai birtokosnál érte el, hogy azok törvényellenesen szerzett jószágait visszaadják jogos tulajdonosaiknak.³ Ugyan a János-párt egyik legszilárdabb támasza, Szerecsen János 1532-ben meghalt, pozíciói mégsem veszték el: özvegyét, Herczeg Katalint két évvel később maga Werbőczy István vette feleségül, így őrá szálltak Szerecsen baranyai és tolnai jószágai, az övé lett Döbrököz vára, és a király néhány évvel később tolnai főispánnak is kinevezte.⁴ Ezekkel a fejleményekkel párhuzamosan Ferdinánd pártja Baranyában teljesen megsemmisült: előbb a különösen agilis Thardassy, majd 1536 nyarán Török Bálint állt János király oldalára,⁵ a következő év szeptemberében pedig meghalt Bakics Pál. Az 1530-as évek második felére így Pécs városa és Baranya megye egyöntetűen János királyt ismerte el uralkodójának.

Egy ideig emellett szólt a Szapolyaival szövetséges török csapatok jelenléte is: úgy tűnhetett, a török viszonylagos békét biztosít a kliense kezén lévő területeknek. Az 1529-es és az 1532-es hadjárat során „*az országhódító zászlók Magyarországnak nem a János királyhoz tartozó, hanem az esztelen ellenségnek hódoló része felé fordítottak.*”⁶ A táborban kihirdették, „*hogy a hitetleneknek összes élelmi szere zsákmány lehet, csak foglyokat nem szabad ejteni.*”⁷ Jóllehet a vidék kímélésére kiadott parancsnak nem mindig volt fogantatja, és már az élelem rekvirálása is súlyos atrocitás volt a helyiek szemében,⁸ a Dél-Dunántúl ezúttal valóban sokkal kevesebbet szenvedett más, Ferdinándot uraló vidékek-

¹ Istvánffy elkötelezettségét jelzi, hogy 1539 tavaszán nászverssel kedveskedett a királynak, aki nem sokkal később birtokadományban és adókedvezményben részesítette őt. HOLUB 1912. 217-218. – HORVÁTH 1957. 101-103.

² Bika Imre Perényi egyik legmegbízhatóbb híve volt, aki vállalta a nem veszélytelen portai követséget is ura képviselőjeként. NÉMETH 1897. 395.

³ „*Hi retulerunt Joannem Scepusiensem minore, quam antea aliquando fuisset, exercitu Quinqueecclesias ingressum, cui dominum Petrum Pereny obviam ivisse et abbatias insignes Pechwaradiensem, Saxardiensem et Bathensem simulcum arcibus et fortalitiis, quas pro se occupaverat, ad manus hominum ipsius restituisse; Franciscum quoque Kapolnay arcem Zaz, episcopatus Quinqueecclesiensis, eidem remisisse; arx Male, quam superiori anno homines domini Pauli Bakyth possederunt, restituta est.*” Várday Pál I. Ferdinándhoz, Drégely, 1533. szept. 12. In: EgyhTE II. 284. – VARGA 2009b. 203.

⁴ Werbőczy István Nádasdy Tamáshoz, Buda, 1534. júl. 22. PRAY II. 53-54. – KOMÁROMY 1910. 204-207.

⁵ Török ekkor nemcsak újabb birtokadományokban részesült, hanem megkapta a királytól a dunántúli főkapitányi címet is, ami hozzájárult ahhoz, hogy a térség végleg János uralma alá kerüljön. BESSENYEI 1986. 67. – VARGA 2012. 64-65.

⁶ Dzselaizáde Musztafa: Az országok osztályai. In: THURY II. 199-202.

⁷ Szulejmán naplója. In: THURY I. 352.

⁸ „...*die Turgken in der Gmain wast unwillig sendt, das mans nit gewissen lesst, So helt mans mit dem aut, man wels pald in ein land fuern, das Sy genug werden haben zu gewinnen nemblich schen frauen.*” Schreiber Farkas I. Ferdinándhoz, Bécs, 1529. szept. 12. Közli: Szakály 1975-76. 96. – Vö.: „...*ő maga ugyan tiltja a pusztítást és a gyűjtogatást, de semmi sem marad ép.*” Brodarics István János királyhoz, 1532. okt. 1. In: V. KOVÁCS 1971. 578-579.

nél.¹ A később is rendszeresen előforduló súrlódások ellenére Kászim eszéki bég működőképes kapcsolatokat épített ki a pécsiekkel, sőt a megyei birtokosok közé is bekerült: szolgálataiért négy drávaszögi falut kapott Jánostól.²

A török jelenléte miatti veszélyérzet azonban egyre fokozódott. A török csapatok a jól megerősített és felszerelt Eszék várából nemcsak szemmel tarthatták a térséget, hanem bármikor kezdeményezhettek is egy-egy akciót.³ Terjeszkedési szándékuk az 1530-as évek második felében vált egészen nyilvánvalóvá. 1536-ban Pozsega elfoglalásával kezdtek hozzá a dél-dunántúli térség átkarolásához,⁴ majd az év végén a Dráva jegén átkelve Sellye és Siklós környékén végeztek nagy pusztítást.⁵ 1537-ben Diakóvárt vették be, 1539 nyarán pedig a bátai sokadalmat dúlták fel, több ezer foglyot ejtve.⁶ Az egyre vészjóslóbb hírek hatalmas riadalmat kelthettek Pécsset, a polgárok már inkább szabadulni kívántak volna a török – néhány éve még biztonságot nyújtó – szorításából.

A bíró, Schreiber Farkas⁷

Aki egy közösség vezetésére és képviseletére vállalkozik, rendkívül sokrétű és felelősségteljes feladatokat vállal magára. Össze kell hangolnia a politikai döntéshozatalban érintett testületek, informális csoportosulások céljait és érdekeit, működőképes hálózatokat kell kiépítenie és fenntartania, hogy ezeken keresztül biztosítsa a vezetés hatékonyságát. Az ő feladata továbbá, hogy kiválassza a leginkább rátermett munkatársakat, megfogalmazza a közösség politikai céljait, pozitív jövőképet alakítson ki és közvetítsen az emberek felé, hogy ezáltal is erősítse elkötelezettségüket és növelje a lelkesedést. Mindemellett nem hanyagolhatja el, hogy napi szinten gyűjtse és értékelje az aktuális híreket, elvégezze adminisztratív és reprezentációs feladatait.⁸ Pécsset az 1526 utáni években Schreiber Farkas igen

¹ VARGA 2008. 50-51.

² VARGA 2009d. 114-115. – A Kászimnak tett birtokadomány tényét Dávid Géza korábbi cikkében még fenntartással kezelte: DÁVID 1995. 54-59.

³ Thardassy István Bakics Pálhoz, Márévára, 1530. máj. 20. előtt. In: HEGEDŰS-PAPP 1991. 201. – SZAKÁLY 1999a. 20. – VARGA 2012. 62.

⁴ ISTVÁNYFI II. 11-12. – SZAKÁLY 1996. 149.

⁵ „*Fama advenit Turcos mixtos Christianis ultra Dravum incolentibus super glaciem transitum, atque incursionem cis Dravum fecisse in territorio castrorum Soklyos et Syllye, quod olim Joannis Zerechen erat, ubi rustici ad ducentorum numerum confluentes ex illis quingentos profligarunt. Nunc facti animosiores vigilant et excubant in portu Dravi timentes illatas mortes retaliari...*” Matyssy György Nádasdy Tamáshoz, Kanizsa, 1537. jan. 7. In: EgyhTE III. 121. – Az 1537. év eseményeire, kiemelve a török pusztításait, ld. még: SOMOGYI 1800. 143-159.

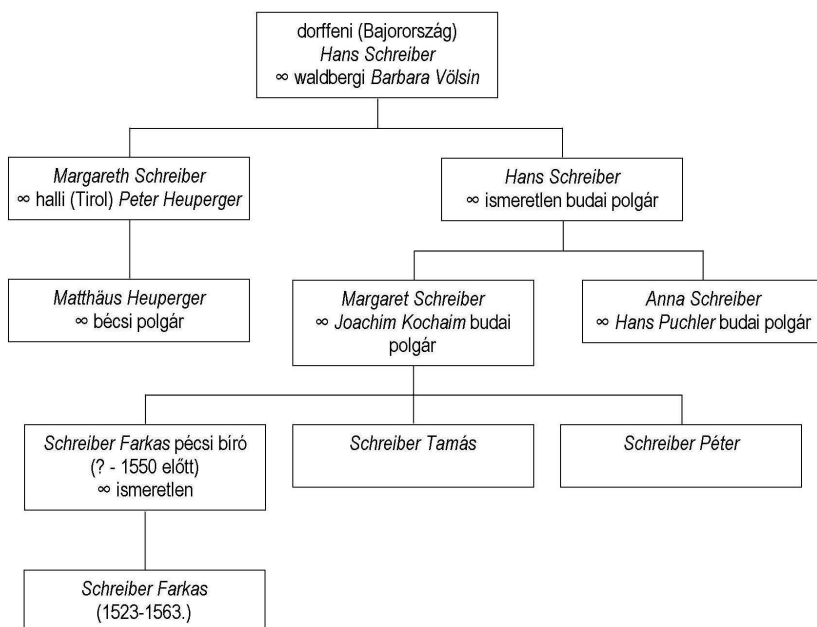
⁶ Aleandro nuncius naplója, 1539. júl. 26. In: EgyhTE III. 382-383. – FRICSY 1993. 78.

⁷ Schreiber Farkas családnévét a források és a szakirodalom többféle alakban említi, pl.: *Schweiler*, *Kochom*, *Kochaim*, *Pohom*. HAAS 1852. 16. – NÉMETH 1897. 397. – PETROVICS 2001. 183-185. – PETROVICS 2005b. 144. – RUPP 1870. 359.

⁸ HERMANN 1996. 214.

sikeresen tett eleget mindezen feladatoknak, amit mi sem jelez jobban, mint hogy a város elestéig legalább hat alkalommal választotta bírónak a közösség.

A budai származású Schreiber Farkas 1521-ben költözött Pécsre, és a város egyik legbefolyásosabb családjából választott magának feleséget. A Boltos – eredeti nevén Voit – család tagjai elsősorban a szarvasmarha- és posztókereskedelemből szerezték vagyonukat, de a megyében többfelé rendelkeztek szőlőbirtokkal és egyéb érdekeltségekkel, emellett foglalkoztak zálogügyletekkel is.¹ A család presztízst és véleményformálói szerepét nemcsak a több nemzedék óta viselt nemesi cím jelzi, hanem az is, hogy két tagja a bécsi egyetemen tanult, és egyikük, János alighanem kanonoki és oltárigazgatói státushoz jutott Pécsen. A családfő 1521 után Mátyás fia, Márton lett, aki ekkorra már bizonyosan jelentős politikai rutinra tett szert, és kiváló kapcsolatokkal rendelkezett Dél-Magyarországon.²

3. kép Schreiber Farkas családfája

¹ IVÁNYI 1904. 504-507. – KUBINYI 2001. 49. – SZAKÁLY 1995a. 39.

² PETROVICS 2001. 184. – SZAKÁLY 1995a. 35. (láb.) – VARGA 2009d. 15. (láb.) – Boltos Márton 1542-ben szinte csak jelképesen egy portát birtokolt Mislényben. HORVÁTH-TIMÁR 1973. 46.

Schreiber tehát családi kapcsolataira alapozva jelentős gazdasági szerephez jutott. A város központjában, a Nagy utcában vásárolt házat, de többfelé szerzett mézszárszékeket és istállókat is.¹ Szintén házassága jelentette az igazi belépőt a város politikai elitjének körébe:² befolyásos rokonai révén megismerkedhetett Pécs vezetőivel, akik minden bizonnyal hamar felismerték talpraesettségét és bátorságát. Általános vélekedés volt ugyanis, hogy legalább négy kardinális erénnyel kell rendelkeznie annak, akit a bírói tisztségre választanak meg: mindenekelőtt bölcsességgel, „*hogy be ne csapják őket*”, illetve „*hogy senkit elsie-tetten meg ne károsítsanak vagy el ne szomorítsanak*”; igazságossággal, „*hogy ne veszít-sék el józanságukat*”; végül pedig „*a lélek erősségével, hogy ne féljenek. És az igazság akarásán alapuló istenfélelemmel, hogy bátran helytálljanak.*”³

Schreiber a közösség biztonsága, belső stabilitása és kohéziója érdekében mozgósítható képességeinek köszönhetően számos támogatót szerezhetett. A népszerűség és a közösségi feladatokban kialakult szerep, hivatalos vezető pozíció természetesen különbözik egymástól, de van egy fontos közös elemük: az embernek az a képessége, hogy maga felé fordítsa a többiek figyelmét, kivívja rokonszenvüket és megbecsülésüket, és azonosulásra készítse őket.⁴ Schreiber kedvező jellemvonásai révén kiemelkedett a környezetéből, több kisebb jelentőségű helyzetben bizonyíthatta munkabírását és megbízhatóságát, így a közösség, amikor valóban kritikus szituáció állt elő, már habozás nélkül fogadta el vezetőjének.⁵

Schreibert első alkalommal igen nehéz helyzetben, a mohácsi katasztrófa után választották bíróvá, amikor nemcsak az újjáépítés megszervezéséhez volt szükség rátermett vezetőre, hanem a város helyzetének megszilárdítása, a politikai irányvonal kialakítása is különleges képességeket kívánt.

1527 novemberében a pécsi küldöttség élén Schreiber részt vett Ferdinánd koronázásán, és az uralkodó elé terjesztette a város kérelmét a törökdúlás során elveszett kiváltságlevelek pótlására. A tét jelentős volt: a kiváltságok szerint ugyanis, amikor az országgyűlés portánként 1 ft adót vet ki, Pécs mindössze 200 ft adót köteles fizetni, és fele annyit, amikor az adó portánként 50 dénár; az így megtakarított összeget a közösség maga használhatja fel a török elleni védelemre. A király a káptalan vizsgálata után hozzájárult az okiratok pótlásához és a korábbi uralkodók által adott kiváltságok megerősítéséhez, hogy a város újjáépülhessen romjaiból; az erről szóló oklevelet 1528. február 6-án állították ki.⁶ Már ez az eredmény is komoly fegyvertény lett volna, Schreiber azonban még tovább ment. A követ-

¹ HOLUB 1961. 189-190.

² A házasságnak a társadalmi mobilitásban betöltött szerepe: GRANASZTÓI 2012. 167-170.

³ *Jogkönyv* 2001. 20§ – A szepesi szász városok és Besztercebánya hasonló erkölcsi tulajdonságok meglétét írta elő a városvezetőknek: EMBER 1946. 555. – KUZMA 2008. 214.

⁴ A társas hatékonyság fogalmára: MÉREI 1998. 109-110.

⁵ MÉREI 1998. 212-214. – A specifikus és diffúz státusjellemzők szerepe: WILKE-WIT 2007. 414-415.

⁶ „...*ut ipsa civitas ex hac ruina pro totius regni nostri commodo instaurari possit.*” Pécs kiváltságainak megerősítése, Buda, 1528. feb. 6. Közli: SZAKÁLY 1975-76. 96.

kező napokban újabb kedvezményt csikart ki: az uralkodó a február 18-án kiadott oklevél szerint 12 évre minden adó alól felmentette a pécsieket, avval a feltétellel, hogy annak összegét a városfalak javítására és felszerelésére kell fordítaniuk.¹ Ehhez az eredményhez Schreibernek egyrészt komoly kitarásra volt szüksége, másrészt pedig ismernie kellett az udvarban elvárt viselkedésformák és az udvari játszmák nüanszeit, megfelelő érvelési stratégiát és beszédmódot kellett kialakítania. Mindez némi fényt vet Schreiber néhány fontos jellemvonására. Magas szintű intellektuális képességekkel kellett rendelkeznie, amelyek segítségével feltérképezhette az uralkodó szándékait és mérlegelhette a lehetőségeket. Megfelelő önkontrollt tudott gyakorolni, és elegendő erkölcsi ereje volt ahhoz, hogy lojális maradjon a közösség ügyéhez, és ne saját érdekeit próbálja érvényesíteni. Nem utolsó sorban pedig – aminek később is nagy hasznát vette – képes volt kikapcsolni személyes érzelmeit, hogy viselkedésén ne látsszon a belső feszültség, és ne ez határozza meg a döntéseit.²

Schreiber a kiváltságok megszerzése után egy ideig nem vállalt politikai szerepet, a közelettől azonban nem szakadt el. 1529 nyarán a török hadjárat elől Ferdinánd híveinek prominens helyi vezetőjeként nem volt maradása Pécsen: feleségével és hat éves gyermekével együtt Bécsbe menekült, és itt kapcsolatai mozgósításával, a török terveiről szóló hírek továbbításával igyekezett segíteni királya ügyét.³ Ezalatt a törökök és a János-párti magyarok felölték pécsi ingatlanait, tetemes, 5000 ft-os kárt okozva. Mivel a hadjárat után a város politikai szereplői szinte egy emberként Szapolyaihoz csatlakoztak, Schreiber nem kívánt hazatérni, hanem politikai meggyőződése mellett kitartva a nyugati országrészben igyekezett helyet és megélhetést találni. Kereskedelmi tapasztalataira építve az óvári harmincadhivatal ellenőre lett, évi 100 ft fizetést húzott, és a tilosban elfogott csempészáruk értékének harmadát kapta. Ferdinánd emellett jelképes kárpótlásként két hűtlenné nyilvánított János-párti úr dél-dunántúli birtokait utalta ki neki, amelyeket természetesen nem tudott átvenni.⁴

Schreiber ezekben az években saját és családja sorsát alapvetően meghatározó dilemma elé került. Egyrészt kénytelen volt számot vetni avval, hogy a meglehetősen szürke hivatalnoki állás nem tudja biztosítani a neki való életet, a megfelelő lehetőségeket saját érvényesüléséhez és családja felemelkedéséhez. Másrészt azonban látnia kellett, hogy Pécs és Baranya ekkorra szinte egyöntetűen János király pártjára állt, így a városba való visszatérés teljes szakítást jelentene eddigi elköteleződéseivel és tevékenységével. Ráadásul abban sem lehetett biztos, hogy szívesen fogadnák a pécsi polgárok, akiknek Ferdinánd pártján – vagyis részben épp az ő munkája eredményeként – számos atrocitást kellett elszenvedniük 1529-ben.

¹ „...ut sub hoc tempore non privatas suas dumtaxat domus, sed et moenia ac munitiones dicte civitatis pro viribus et facultatibus suis extruere et reformare debeant...” Ferdinánd kiváltságlevele Pécs város számára, Esztergom, 1528. feb. 18. Közli: SZAKÁLY 1975-76. 96. – HOLUB 1961. 188-189.

² HANKISS 1987. 127.

³ FITZ 1931-32. 6.

⁴ EMBER 1988. 26. – SZAKÁLY 1975-76. 84. – SZAKÁLY 1995a. 49-50.

Schreiber végül a hazatérést választotta; elég rugalmasnak bizonyult ahhoz, hogy mérlegelje a feltételek gyökeres megváltozását, hogy elfogadja az új körülményeket és a polgárok döntését Szapolyai mellett.¹ Legrosszabb várakozásai nem igazolódtak be: a közösség továbbra is megbízott benne, visszafogadta őt, így hamar visszakerült a politikai elit körébe. Gyorsan megtalálta számításait a nagypolitikában is János király pártján: jelentékeny összegeket hitelezett nemcsak Fráter Györgynek és Várday Pál érseknek, hanem 300 dukátot magának Szapolyainak is. Közismert lojalitását jelzi, hogy 1538 tavaszán az uralkodó diplomáciai küldetéssel bízta meg.² Mindezen szolgálataiért János király a következő évben nemesi címet adományozott neki, Nagy utcai házát minden teher alól felmentette, és komoly vámkedvezményekben részesítette.³

Bár hazatérése után Schreiber következetesen kitartott János király pártján, szükség esetén nem habozott a legélesebb konfrontációt is vállalni az uralkodóval. 1533 nyarán ugyanis, Szapolyai pécsi látogatása alatt súlyos incidensekre került sor. Az udvart kísérő török katonák „*sok paráznaságot követtek el*”, elraboltak több fiatal lányt és fiút, míg a király semmit sem tett ezek megakadályozására. „*Végül a város nagy zajjal felkelt s követet küldtek a királyhoz ugyanabban a városban, hogyha őfelsége nem viseli az ő gondjukat, akkor bizony mi viseljük a gondunkat.*” A Schreiber vezette küldöttség indulatos, tumultuózus jeleket követően gyakorlatilag ultimátumot adott a királynak. A konfliktus (számos feszült pillanat után) végül megegyezéssel zárult: János kihirdette, hogy a jogtalanságok elkövetői ezentúl fővesztéssel fognak bűnhődni, a szenátus pedig megerősítette a királynak tett hűségkijét.⁴

Schreiber tehát több alkalommal is személyes kockázatokat vállalva, sikeresen állt ki a város érdekeiért. Ennek ellenére az 1530-as években – tudomásunk szerint – már csak egy alkalommal, 1536-ban választották bírónak, és ekkoriban jelentősebb politikai vagy gazdasági jellegű kezdeményezéséről sem tudunk. Egyetlen adatunk szerint ebben az évben a karmelita kolostor perjelének kinevezésében működött közre, ami azt sejteti, hogy ekkor inkább a város intézményeinek és a közösség belső kohéziójának erősítését tekintette feladatának.⁵

¹ Vö.: CARTWRIGHT-ZANDER 1998. 85-87.

² János király megbízólevele, Buda, 1538. ápr. 3. In: MARCZALI 1882. 49.

³ Kiváltságait később Ferdinánd is megerősítette: Ferdinánd adománylevele Schreiber Farkasnak, Bécs, 1542. júl. 1. Közli: SZAKÁLY 1975-76. 97. – SZAKÁLY 1995a. 56.

⁴ SZERÉMI 1979. 287-288.

⁵ A csoport fennmaradását szolgáló funkciók és a vezetői stílus összefüggésére: CARTWRIGHT-ZANDER 1998. 90-93. – PATAKI-HUNYADY 1972. 100.

A szenátus¹

A szenátus a Mohács utáni csaknem másfél évtized során egy stabilan és kiegyensúlyozot-
tan működő politikai csoport képét mutatta.² Erre utal mindenekelőtt, hogy 1526 után telje-
sen autonóm módon, sőt számos külső körülménnyel dacolva döntött Ferdinánd támogatá-
sa mellett, majd 1529 után is józan megfontolások alapján, a város világosan felismert ér-
dekeinek megfelelően állt át János király oldalára. Több példa – a város kiváltságainak
megerősítése és bővítése 1527-ben, a Szapolyaival kialakult konfliktus 1533-ban – mutatja,
hogy a csoport és a csoport vezetője a legkiélezettebb helyzetekben is racionális és kiszá-
mítható módon viselkedett, akár személyes kockázatot is vállalva. Tettrekész feladatorien-
táltság és a közösen megélt problémákkal szembeni őszinte elkötelezettség töltötte el őket,
a közösségen belül kiforrott prioritásoknak megfelelően. Különösen fontos volt, hogy a szená-
tus biztos lehetett a saját legitimitásában, és a polgárok bizalmában; ezt mutatja legaláb-
bis a testület első emberének, a bírónak többszöri újraválasztása.

A lélektani motívumok mellett szerkezeti sajátosságok is elősegítették, hogy a szená-
tus megőrizhesse belső stabilitását és vezető szerepét. Az esküdtek – ahogyan számos
magyarországi városban, így minden bizonnyal Pécsen is – egy szűk körből kerültek ki,
sokukat több alkalommal, nem ritkán akár 10-15 éven át is beválaszthatták a testületbe. A
folytonosságot ennek megfelelően a személyi állomány állandósága biztosította, vagyis
hogy új emberek jóformán csak egy-egy tisztviselő halálával, lépésről lépésre kerülhettek
magasabb pozíciókba. Így aztán mire valaki fontosabb tisztséghez jutott, a ranglétra alsóbb
fokain már szükségképpen megtanulta a városvezetés különböző szintjeinek munkafolya-
matait, komoly politikai rutinra tett szert, a testület és a polgárok közössége előtt is bizonyít-
hatta rátermettségét.³

A szenátus kedvező társadalmi beágyazottsága szintén a stabilitás irányában hatott.
A mélyebb gyökerű társadalmi konfliktusok hatékony kezelésére a magyarországi városok-
ban különböző hatalmi technikák, alkuk és kompromisszumok alakultak ki.⁴ Ezeket minden
bizonnyal a pécsi szenátus is ismerte, annyi azonban bizonyos, hogy a középkor végén
komolyabb feszültségekre, összeütközésekre egyetlen adat sem utal. A politikai elit ugya-

¹ Bár a város középkori története során a *senatus*, vagy a *consilium civitatis* terminust sosem használták, csak a *iudex et iurati cives* kifejezéssel jelölték a tanácsot, a Mohács utáni korszakra vonatkozóan az egyszerűség kedvéért mégis következetesen alkalmazom az 1542-ben felbukkanó *senatus* kifejezést.

² A politikai csoportok dinamikájának mérésére szolgáló szempontrendszer: TETLOCK ÉS MTSAI 1998. 194-205. – Az Irving Janis által kidolgozott és Philipp Tetlock munkacsoportja által továbbfejlesztett és finomított módszer jelenkori politikai csoportok jellemzésére szolgál, és részben csak a 20. századra vonatkoztatható fogalmakkal dolgozik. Bár – vagy a korszaktól idegen fogalmak, vagy a hiányos forrásbázis miatt – számos szempontot el kellett hagynom, az eredeti száz állítás mintegy harmada így is alkalmazhatónak bizonyult a kora újkorra, és ezek alapján viszonylagos pontossággal tudtam megragadni a szenátus alapvető jellemzőit.

³ A városvezetés működésére vonatkozóan pécsi adatok nem maradtak fenn, ezek hiányában ld. Besztercebányára: KUZMA 2008. – Kassára: GRANASZTÓI 1993. 126. – Sopronra: GODA 2008. 113-127.

⁴ GRANASZTÓI 1980. 151. – Kassa: GRANASZTÓI 1993. 133-134.

nakkor nem csak az alsóbb rétegekkel, hanem a város birtokosával, a püspökkel sem konfrontálódott: jól működő egyensúly alakult ki a két pólus között, és ennek köszönhetően a szenátus mozgásterére, érdekérvényesítési lehetőségei áttekinthető és kiszámítható módon alakultak.¹

A szenátus azonban több, a kiegyensúlyozott működést és megalapozott döntéshozást hátráltató tényezővel is szembekerült. Ilyen volt mindenekelőtt, hogy a háborús pusztítások jogilag és erkölcsileg is új, precedens nélküli kérdéseket vetettek fel. Hogyan pótolják az elveszett értéktárgyakat, szankcionálják-e, ha valaki a veszély idején nem őrizte kellő gondossággal a rá bízott egyházi kincseket? Büntetendő-e, ha egy polgár elmenekül a városból, cserbenhagyva a közösséget? Mi legyen az eltűntek, foglyul ejtettek hátrahagyott vagyonával? Ki hajtsa végre az általuk megkötött szerződéseket?² Bár az ezekhez hasonló problémák nemigen vezethettek komolyabb ideológiai konfliktusokhoz, a szenátus számára minden bizonnyal morális teherként jelentettek.

Sokkal fontosabb gondot jelentett, hogy a feszült és gyorsan változó helyzetekben állandóan rémhírek nehezítették az amúgy sem könnyű eligazodást és döntéshozatalt. 1529 elején például az a hír kapott szárnyra, hogy János király Grittinek ígérte a pécsi püspökséget, néhány évvel később pedig Török Bálint vetette fel, hogy a fiát teszi meg püspökké.³ 1533 nyarán egyesek tudni vélték, hogy Szapolyai nem békés látogatásra készül, hanem seregével és ágyúival együtt fog Pécsre menni, de pontos céljai egyelőre nem ismertek.⁴

Az egyre inkább elmélyülő problémák, a súlyosbodó helyzet ellenére azonban a szenátus rendelkezett annyi értartalommal, hogy 1540-41-ig meg tudta őrizni döntéshozó és véleményformáló szerepét, kézben tartva a város sorsának alakulását.

2. A KÖZÖSSÉGI CSELEKVÉS PRIORITÁSAI

1526. augusztus végén a pécsiek korábban sosem tapasztalt megrázkódtatáson mentek keresztül. A török martalóc csapatok már a mohácsi csatavesztés előtt feldúlták egész Baranyát,⁵ rettegésben tartották Pécs környékét is; senki sem érezhette biztonságban magát, gyakorlatilag bárki a fosztogatók áldozatául eshetett. A tizenhárom éves Kis Péter mellől

¹ PETROVICS 2008. 51-53.

² Sajnos nagyon kevés forrás tájékoztat arról, hogy az ilyen kérdések milyen helyet foglaltak el az emberek életében, és hogyan oldották meg őket intézményes vagy informális keretek között. Mihály faddi pap például a legutóbbi török hadjárat során elveszítette a temploma két kelyhét és szentségtartóját, ezért saját örökölt szőlejét adományozta a faddi egyháznak. A székesfehérvári káptalan bizonyítványlevele, 1527. jan. 30. In: FENYVESI 2000. No. 1123. – A soproni tanács 1531 márciusában döntött egy, az 1529-es török hadjárat során elrabolt leány örökségéről, igaz, az erről szóló bejegyzés különösebb erkölcsi indoklást nem tartalmaz. *Feljegyzési könyv* 2006. 212.

³ Iohannes Pastor I. Ferdinándnak, Raguzá, 1529. márc. 10. In: LASZOWSKI I. 141. – BESSENYEI 1986. 99.

⁴ IVÁNYI 1941. 46.

⁵ „Terek császár Esziken költözik. Igen égetteti Baronya vármegyét.” BESSENYEI 1981. 27.

ezekben a napokban fosztogató katonák ragadták el barátját, Eszteri Pétert: „Lajos magyarországi király Mohácson történt szerencsétlen csatavesztése idején, amikor mindketten atyám Pécs közelében fekvő szőlőjébe mentünk, mellettem fogták el az országúton. Én Krisztus örömteli kegyelméből hanyatt-homlok a legsűrűbb túskebekrok közé futva megmenekültem.”¹

A legsötétebb, legvészeszerhebb napok mindenkiiben kitörölhetetlen nyomokat hagytak. Azokban a polgárookban, akik nem akarták bevárni a török csapatokat és igyekeztek elmenekülni a városból, a kényszerű megfutamodás és az út viszonyosságainak megalázó emléke élt tovább. Rosa asszonyt, akinek férjét a törökök ölték meg, menekülés közben a rémületet és káoszt kihasználó magyar katonák is kifosztották, az özvegynek jóformán csak az életét hagyták meg.² Azokban, akik a város feladása mellett döntöttek, és valahogy túléltek a mészárlást, annak látványa maradványok különös élelenségével, ahogyan ellenséges fegyveresek lépnek be a város falakkal övezett és mindeddig biztonságosnak hitt területére. A legborzalmasabb emlékeik azonban talán azoknak voltak, akik a püspökvárba zárkózva a védekezést választották. Végig kellett nézniük otthonaik felgyújtását, több tucat, vagy talán több száz pécsi lakos lemészárlását, és végül nekik kellett eltakarítaniuk a romokat és eltemetniük a főtéren meggyilkoltak összeégett holttesteit. A legkegyetlenebb és legértelmetlenebb halál képei mindörökké bevésődtek emlékezetükbe.³

4. kép Törökök magyar várost gyújtanak fel

¹ BESSENYEI 1993. 53-54.

² „Nun bin ich mit anndern von fünffkirchen mit einem kind in die flucht komen auf X meil von fünffkirchen hab ich in einer Eyl von II C. gulden meunesguets er wiste und bei mir gehabt. In welchen flucht uns die ungerischen gussarn nachgeeylt geplundert und nur Turckisch geredt auff meinung als ob Sy turkhen weren unnd uns bis an die pfomdt ausgezogen, und bin ich armes witib mit dem potl prot herkommen darauff bit Ich (...) wollen ansehen mein gross ellendt armut und krankheit...” ld: VARGA 2009d. 13. (láb.)

³ WOLFENSTEIN 1957. 166.

A traumatikus élmény feldolgozása mindig fájdalmas folyamat. Lépésről lépésre rekonstruálni kell a történeteket, összerakni az élmény legapróbb részleteit, felidézni és újraélni az azt kísérő érzelmeket. Az áldozat ennek nyomán válik képessé arra, hogy ténylegesen feloldja a traumát, és az élményt élettörténetének szerves részeként tudja elmesélni. A folyamat végére az áldozat megerősödik, sokkal inkább képessé válik arra, hogy elfogadjja a szörnyű élményekkel és veszteségekkel terhes valóságot.¹

Előfordul azonban, hogy a veszteség túl nagy, a sérelem és a megalázottság érzése túl erős ahhoz, hogy az ember, vagy akár egy közösség szembe merjen nézni vele. Ilyen esetekben az emberek többféle hamis megküzdési stratégiát alakíthatnak ki. Az áldozat olykor egy szünetet, üres szakaszt iktat be a jelen és a feledni kívánt esemény közé, amikor nem gondol semmire, és egyáltalán nem történik semmi; így a traumatikus élmény, mintha egy szakadék választaná el a jelentől, elszigetelődik, és nem tud többé hatást gyakorolni a jelenre. Az emberek máskor meg nem történtté próbálják tenni az eseményt, emlékeiket a lehető legmélyebbre temetik, és nem vesznek tudomást róluk, elzárva magukat attól, hogy érzelmileg azonosulniuk kelljen a fájdalmas eseményekkel, mintegy újra végigélve, elszenvedve a traumát.² Bizonyos esetekben az emberek igyekeznek szisztematikusan elterelni saját figyelmüket a kínzó emlékekről. A pécsiek valószínűleg ezt az utat választották,³ amit az is elősegített, hogy valóban életbevágó problémákat kellett megoldaniuk a tragédiát követő hónapokban. A tél beköszöntöte előtt lakhatásra alkalmassá kellett tenniük leégett házaikat, a város vezetőinek pedig meg kellett találniuk Pécs helyét a formálódó politikai erők között. Ezek a cselekvési kényszerek természetesen terelték el a polgárok figyelmét a trauma feldolgozásának szükségéről.⁴ Az újjáépítés és a politikai érdekek védelme terén valóban komoly sikereket értek el, úgyhogy a város a külső szemlélők előtt ismét csaknem régi erejét mutatta, a trauma feldolgozatlanságának romboló lélektani hatásait viszont mégsem kerülhette el a közösség.

A pécsi polgárok gyászát számtalan körülmény is hátráltatta. A pszichés károsodást fokozta mindenekelőtt, hogy a pécsieket 1526-ban gyakorlatilag készületlenül érte a traumatikus esemény.⁵ Bár az erőszak és a fájdalom a konfliktusok megoldásának eszközeként és a büntetés intézményes keretei között a hétköznapi részét képezte,⁶ a töröködülés – a brutalitás mértékét és az áldozatok nagy számát tekintve – minőségileg mást jelentett. Mint láttuk, a török veszély tudata 1521 után vált a polgárok mindennapi életének részévé,

¹ HERMAN 2003. 213-214.

² FREUD 1982. 263-265. – MITSCHERLICH 1979. 9. – Vö.: WOLFENSTEIN 1957. 78-79.

³ Fontos kiemelni, hogy itt nem egy tudatos döntési aktusról van szó; a prioritások sokkal inkább a közösségen belül lejátszódó folyamatok hatására alakultak ki, és a polgárok fokozatosan köteleződtek el azok mellett. A város élén álló vezetők is inkább csak elfogadhatták, mint tudatosan irányították ezek formálódását. A vezető egyéniség alkalmazkodó szerepére: MÉREI 1989. 43-44.

⁴ HERMAN 2003. 212. – MITSCHERLICH 1979. 17-19; 80-83.

⁵ HERMAN 2003. 51.

⁶ ERDÉLYI 2007. 19-21. – A fájdalom kultúrájára ld. még: TÓTH 2002.

így rendelkezésükre állt ugyan néhány év, hogy kialakítsák védekezési stratégiáikat, közvetlen tapasztalatokkal viszont nemigen rendelkeztek a török háborúkról és annak velejáróiról, a martalócok pusztításairól.¹

A felkészületlenség ellenére a trauma feldolgozását segíthették volna a gyász intézményes, közösségi rituáléi,² erre azonban a pécsieknek kevés lehetőségük adódott. Az egyetlen alkalmat talán a közösség egyik emblematikus vezetőjének, a Mohácsnál elesett Móré Fülöp püspök holttestének megkeresése és eltemetése jelentette.³

Szintén segíthette volna a trauma egészséges feldolgozását az erős közösségi kötelek és a sorsközösség felismerése, érzelmi támaszt nyújtva az áldozatoknak, közösségi jelentéssel és jelentőséggel felruházva az általuk elbeszélte élményeket. Gyanítható azonban, hogy a pécsiek nem tudtak egy közös narratívát kialakítani az élményeiről. Nem valószínű, hogy a lassanként hazatérő menekültek, a püspökvár védelmében részt vevő polgárok, és a városkapukat megnyitó, lemészárolt lakosok hozzátartozói ugyanúgy emlékeztek az eseményekre, és ugyanúgy értékelték azokat.⁴ A törökkel szembeni eltérő magatartás komoly konfliktusokat okozhatott, illetve megterhelt a polgárok közt más ügyekben kitört viszályokat.⁵ Így az átélt trauma – ahelyett, hogy az egymásrautaltság és sorsközösség érzését erősítette volna – csak bomlasztotta a társas kapcsolatokat.⁶

A trauma feldolgozásához szükséges biztonságos környezet⁷ kialakítása is lehetetlennek bizonyult az 1526 utáni években. A magyar urak hatalmaskodásai állandó veszélyt jelentettek a környék lakosságára, és a török csapatok is többször bukkantak fel a térségben; az erőszak lehetősége így mindig benne volt a levegőben. A pusztítás emlékei ugyan az évek múltával halványodhattak, ám újra és újra előhívták őket az eredeti traumát felidéző események: a rémület és a tömeges menekülés a török hadjárat elől 1529-ben és 1532-ben, Pozsega eleste négy évvel később, az ellenség kegyetlenkedéseiről folyamatosan

¹ A török ekkor már évtizedek óta jelen volt a művészetekben, irodalomban és közbeszédben, mindez azonban nem jelentette, hogy az emberek a török háborúk valóságáról, a hadszíntér hétköznapjairól is érvényes tapasztalatokkal, benyomásokkal rendelkeztek volna. A török megjelenésének a mindennapi és a politikai gondolkodásra gyakorolt hatása: E. KOVÁCS 2009. – FODOR 1997. 21-34.

² HERMAN 2003. 225.

³ „Móré Philep pécsi püspök (...) ki mikoron sok halálos sebekben esvén az harcrol elszaladott volna, az tövises bokrok és cserek közt az út mellett leesék és meghala, s az barbélyától, ki az veszedelemben társa véle volt, zöld s másféle ágakkal béhányattatván az ellenségnek elmenése után megtaláltott és sírban temettetett volt, az barbély magánál titkon megtartván az ezer aranyat, mely az meghalónak övedzésében vala.” ISTVÁNFY I. 228. – FEDELES 2009. 144.

⁴ HERMAN 2003. 81-95; 255-279. – WOLFENSTEIN 1957. 143-144.

⁵ Vö.: Sopronban, 1531-ben egy bizonyos Ulrich Sighart egy aranyművest fenyegetett és szidalmazott avval, hogy „Er Wäre in der turknFlucht entrunnen Wie ein ernloser poswicht, aber er, Sighart, ware hieblieben...” Feljegyzési könyv 2006. 216.

⁶ KULCSÁR 2005. 15-16.

⁷ HERMAN 2003. 67; 195-207.

terjedő rémhírek. Szomorú mementóként azok az épületek is az 1526-ban átélteket juttatták mindenki eszébe, amelyeket a város felgyújtása után többé nem állítottak helyre.¹

Ha a traumatikus élmény feldolgozatlan marad, akkor rendszerint patológiás jelenségeket okoz a mindennapi élet legkülönbözőbb területein.² A trauma hatása alatt álló emberek, hogy valamelyest helyreállítsák biztonságérzetüket és kontroll alatt tartásuk félelmüket, mesterségesen korlátozzák a napi rutinjukat, és leszűkítik emberi kapcsolataikat. Az elszigetelődés gyakran jár együtt állandó bizalmatlansággal, és kritikus helyzetekben az önvédelem ismételt elmulasztásával. Mindez nemcsak az egyéneket teszi magányosabbá és védtelenebbé, hanem hosszabb távon rombolja a közösség kapcsolati hálózatait is. A traumatizált emberek emellett elveszíthetik korábbi lelkierejüket, és erőt vehet rajtuk a reménytelenség és kétségbeesés érzése. Mindez a közösség szintjén a tervező- és kezdeményező-készségbe vetett hit megrendüléséhez, és az alkotóerők megbénulásához vezet. Az egyik legsúlyosabb, az eddigi tünetekkel összefonódó jelenség az volt, hogy a trauma feldolgozatlansága és a gyászmunka befejezetlensége miatt nem történt meg az elmúlt, békés időszak lezárása, és a számvetés a megváltozott helyzettel. Hasonlóképpen elmaradt a menekülés és az ellenállás tapasztalatainak értékelése, és a török hódítókkal szemben elvárt magatartásformák kialakítása is.

Talán ez a jelenség magyarázza, hogy a város falainak helyreállítása és korszerűsítése érdekében a polgárság és a városvezetés egyáltalán nem tett erőfeszítéseket.³ Ferdinánd ugyan 1528 februárjában avval a feltétellel bővítette Pécs kiváltságait, hogy az adónak a városban maradó összegét a falak renoválására kell fordítani, ennek betartását azonban a király elé járuló küldöttség valószínűleg nem gondolta komolyan.⁴ A városfalon évtizede-

¹ VARGA 2009d. 13.

² A komplex posztraumás stressz zavar tünetegyüttesére: ERŐS 2001. 120-123. – ERŐS 2007. 21-25. – HERMAN 2003. 53-66; 150-151.

³ Feltételezésem a Mitscherlich házaspárnak a gyászra való képtelenség, illetve a gyászmunka elmulasztásának lélektani következményeiről kialakított modelljén nyugszik. MITSCHERLICH 1979. – Ezt erősítik azonban Martha Wolfenstein kutatásai is, aki szerint az átélt trauma paralizálja az emberek kezdeményező-készségét, saját erejükbe, képességeikbe vetett hitét, és ez akár az önvédelem (ismételt) elmulasztását is okozhatja. Ez a bénultság ugyan a szerző szerint csak közvetlenül a katasztrófa után jellemzi a túlélőket, Péccsett nem egyetlen traumatikus élményről, hanem egy hosszan elhúzódó állapotról volt szó. WOLFENSTEIN 1957. 78-80. – Alternatív magyarázat lehetne az önvédelem elmulasztására, hogy a védelem szervezése során motivációs és koordinációs problémák merültek fel: nem sikerült hatékonyan beosztani a munkafolyamatokat, senki sem érezte magáénak a feladatot stb. Ez a magyarázat azonban kevésbé illeszkedik a helyzet belső logikájához. WILKE-WIT 2007. 398-404. – Szintén nem igazán meggyőző Horváth J. Gyula és Timár György feltevése, mely szerint 1529 után azért nem kezdődött meg a falak újjáépítése, mert az a János pártján álló városban a szultánnal szembeni készülődésnek, barátságtalan és kihívó gesztusnak minősült volna. HORVÁTH-TIMÁR 1973. 9.

⁴ A pécsiek célja minden bizonnyal kizárólag a kiváltságok bővítése és a város gazdasági pozícióinak erősítése volt; valószínűleg kényszernek érezték, hogy Ferdinánd mindezekért cserébe feltételül szabta a megtakarított összeg védelmi célú felhasználását. Erre utal legalábbis, hogy semmilyen nyoma nem maradt a munka tényleges megkezdésének.

ken keresztül sem nagyobb szabású erősítés, sem karbantartás nem indult meg,¹ sőt megfelelő szakemberek és munkavezető szerződteséről sem gondoskodott a város birtokosa, sem pedig a szenátus.² A külső szemlélők így joggal állapíthatták meg, hogy a város „gyakor helyeken félig romlott s általlyukadozott kőfallal s tornyokkal” rendelkezett.³ A polgárháború során legfeljebb katonasággal és hadianyaggal látták el a várost, ha a szükség úgy hozta. 1530-ban a Török Bálint elleni akcióhoz szállítottak ágyúkat Pécsről, két évvel később pedig egy szlavóniai hadmozdulathoz kértek Pécssett állomásozó katonákat. 1537-ben újfent itteni lövészek segítették meg János király embereit.⁴ A falak állaga azonban évről évre romlott.

A közösség tehát 1526 végén, 1527 elején újjáéledt, sőt bizonyos szempontból meg is erősödött, a régi intézmények, kapcsolatrendszer és hálózatok ismét működni kezdtek. A lakosság energiái azonban – feltehetően az átélt trauma feldolgozatlansága, a gyász befejezetlensége miatt – a továbbélő korábbi reflexeknek és ideáloknak megfelelően nem a török elleni védekezés megszervezésére, hanem az élet korábbi kereteinek fenntartására irányultak. Paradox módon nem a veszély elhárításával kapcsolatos feladatok kerültek előtérbe a pécsiek életében, hanem a trauma előtti állapot helyreállítását, a csoportkohézió erősítését, és a rendelkezésre álló erőforrások bővítését célzó funkciók.⁵ A közösség megpróbálta átmenteni mindazt, ami megalapozta identitását és pozitív önképét, ami különösen nagy értékkel bírt a számára.

Ahogy korábban láttuk, az értelmiségi réteg kítüntetett szerepe és a város iskoláiban folyó magas szintű oktatás a pécsiek önképének, identitásának egyik legfontosabb elemét jelentette. Kardinális kérdés volt tehát az iskolák fenntartása, ami az egyre nehezebbé váló feltételek mellett komoly erőket emésztett fel. Az oktatás magas színvonalát sikerült szinten tartani, ezt mutatja, hogy az egykori diák, a török fogságba esett Huszti György nyelvtudá-

¹ Bodó Balázs budai analógia alapján feltételezi, hogy a város nyugati kapuját az 1530-as években megerősítették. BODÓ 2006. 36-37; 40. – Gerő Győző korábbi tanulmánya szerint ugyanakkor nincs nyoma annak, hogy 1498 után a város elesteig erősítési munkálatok folytak volna Pécssett. GERŐ 1999. 52-54. – HANCZ-VARGA 2013. 32.

² Ennek ellenkezőjére mindössze egyetlen adat utal. Sulyok György püspök 1537 novemberében végrendeletében kérte János királyt, küldjön olyan személyt a vár élére, aki alkalmas annak védelmére, hűsége szilárd és kész megőrizni Pécs kiváltságait: „*talem hominem deligere et deputare, qui ad defensionem ejusdem bonorumque suorum non solum utilis et idoneus videatur, sed et subditos Suae Mattis in istis partibus in fidelitate Suae Mattis pro posse suo manutenere curet et illos defendere et quoslibet in suis libertatibus antiquis conservare.*” PETTKÓ 1887a. 788.

³ ISTVÁNYFY II. 90-91. – Vö.: Pécs „sem természetes, sem mesterséges védelemmel nem rendelkezik eléggé” – írta Oláh Miklós 1536-ban. OLÁH 2000. 28.

⁴ ISTVÁNYFY I. 284. – Bakics Pál I. Ferdinándhoz, Szombathely, 1537. feb. 26. In: BESSENYEI 1994. No. 174. – VARGA 2012. 63.

⁵ CARTWRIGHT-ZANDER 1998. 93-94. – KULCSÁR 2005. 11.

sának köszönhetően a fődeftérdár tolmácsa lett, és később roppant igényesen, számos antik auktor idézve írta meg a rabként török földön szerzett élményeit.¹ 1534-ből ismerjük a káptalani iskola rektorát, Bálintot.² A város egyházi közösségei azonban néhány jelből ítélve nem pusztán szinten tartani, hanem fejleszteni is igyekeztek az iskolákat, hírneves oktatóknak ajánlottak katedrát. 1531-33 között a ferences iskolában dolgozott Szegedi Elek, a reformáció első nagy formátumú ellenfele.³ Az 1530-as évek végén rövid ideig Pécssett tanított a sienai származású Illicini Péter jogtudós is, aki minden bizonnyal Eszéky püspökkel érkezett a városba.⁴ Bár az iskolák működtetésére a város jelentős erőforrásokat áldozott, a hanyatlás jelei idővel egyre látványosabban mutatkoztak. A székeskáptalani iskolában 1540-ben már csak két tanár dolgozott az igazgató mellett, és a diákok is mind gyakrabban maradtak el a tanulmányokért fizetendő díjjal.⁵ 1543-ra pedig a szerzetesrendek mellett működő iskolák is megszűntek,⁶ így a török foglalás előestéjét egyedül a székeskáptalani iskola érte meg.

Hasonlóképpen, a komoly terhek ellenére sem mondhatott le a város a másik emblemikus intézmény, a Szent Erzsébet ispotály fenntartásáról. A kórház a pécsi székeskáptalan kegyurasága alá tartozott, azonban igazgatásába és vagyónának kezelésébe minden bizonnyal a városi tanács is beleszólással rendelkezett,⁷ így a működtetés is a két testületre hárult. Úgy tűnik, az ispotály legalább 1542-ig megszakítás nélkül működött: 1532-ben mestere Tardy Mihály volt, a következő évekből ismerjük György és Kapronczay Miklós nevű igazgatóit is, 1542-ben pedig Kökény falu birtokosai között írták össze az ispotály mesterét.⁸

A pécsiek nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a megváltozott viszonyok közt, az ország kettészakadása ellenére is fenntartsák gazdasági kapcsolatrendszerüket. Ez nem pusztán elemi érdekük volt, hanem személyes, rokoni kapcsolataikat is érintette, de önképüknek is fontos elemét jelentette a virágzó kereskedelem és a kemény munkával elért gazdasági fejlődés. A kereskedelmi érdekek nagy súllyal estek latba a város politikai orien-

¹ TARDY 1977. 214.

² Brodarics István Nádasy Tamásnak, Pécs, 1534. ápr. 8. In: BRODARICS 2012. 413.

³ BÁLINT 1975. 26.

⁴ NÉMETH 1897. 405-406. – Fraknóira hivatkozva az értesülést közli: GÁLOS 1933. 19. – Békefi Remig nem fogadja el, hogy Illicini Péter a pécsi *egyetemen* oktatott volna, hiszen az egyetem ekkor már nem működött; azt azonban nem cáfolja, hogy egy ideig dolgozhatott Pécssett. BÉKEFI 1909. 41. – Az újabb szakirodalomban nem találtam utalást Illicini pécsi működésére.

⁵ Sulyok Ferenc Sulyok Istvánnéhoz, Pécs, 1540. aug. 24. Közli: PETTKÓ 1887b. 802.

⁶ A 15. század végén, 16. század első felében Pécssett működött a magyarországi ágostonos rendtartomány studium provincialeja, a domonkos rend magas színvonalú bölcsészeti képzést nyújtó studium particulareja, valamint egy ferences iskola. FEDELES 2011. 155-156. – PETROVICH 1967. 155. – ROMHÁNYI 2005. 95 (láb.)

⁷ CEVINS 2003. 90. – FEDELES 2003. 17.

⁸ I. Ferdinánd a pécsi káptalanhoz, 1542 vége. In: EgyhTE IV. 168-169. – HORVÁTH-TIMÁR 1973. 35. – PETROVICH 1961. 271.

tációjának kialakításakor mind a mohácsi katasztrófa után, mind pedig az 1529-es török hadjáratot követően. Ha kellett, a pécsiek személyes kockázatot is vállaltak a gazdasági érdekeik védelmében. Boltos Márton 1527-28-ban életveszélyes küldetést vállalt annak érdekében, hogy segítsen Ferdinánd pártjára vonni Cserni Jovánt, a János király szolgálatában álló, és a Dél-Alföldet ellenőrzése alatt tartó szerb katonai vezetőt. Evvel annak lehetőségét igyekezett megteremteni, hogy a szarvasmarha-kereskedelem alföldi végpontjai a nyugati országrészhez csatlakozzanak, így téve zökkenőmentesebbé a kapcsolatokat Péccsel. Boltos több alkalommal is megtette a nem éppen veszélytelen utat Pécs és Szabadka között, amelynek során az egyébként is rossz közbiztonság mellett szembe kellett néznie Baranya János-párti nemeseinek és mágnásainak zaklatásaival is.¹

3. A KÖZÖSSÉGI ÉLET VÁLTOZÓ KERETEI

Egyházi intézmények és testületek, vallási közösségek

Pécs egyik hatalmi centruma a püspökség volt; nemcsak a város politikai orientációira gyakorolt döntő hatást, hanem a lakosok értékrendjét és véleményalkotását is nagy mértékben befolyásolta. Mindezek mellett a gazdasági élet szervezésében is komoly szerepet játszott: a püspöki udvartartás közvetlenül több tucat embernek adott munkát,² megújuló szükségletei pedig a város kereskedői és iparosai számára is komoly keresletet teremtettek.

A Mohács utáni években azonban a püspökség rohamos hanyatlásnak indult, gazdasági szervezőereje, és evvel párhuzamosan szellemi kisugárzása erősen meggyengült.³ Mindez több okra volt visszavehető. A püspökök az egész időszakban ritkán tartózkodtak Pécsen: Sulyok György jó ideig politikai okokból nem léphetett be a városba, Brodarics és Eszéky János pedig hosszú diplomáciai küldetések miatt volt távol. Hozzájárult a püspökség tekintélyének hanyatlásához a pápai megerősítés hiánya is. János király 1529 nyarán levélben kérte a pápát, hogy Sulyok Györgyöt hűtlensége miatt ne erősítse meg tisztségében, Brodarics pedig azért nem kapta meg a megerősítést, mert János király nevezte ki, aki viszont ekkor egyházi átok alatt állt.⁴ Egyértelműen jelezte a püspökök befolyásának csökkenését az is, hogy 1526 után hosszú ideig egyiküket sem ruházta fel az uralkodó a baranyai főispáni címmel, holott ez korábban bevett gyakorlatnak számított.⁵ A polgárháborús

¹ SZERÉMI 1979. 153-155. – Cserni Jován történetére, és Boltos Márton szerepére részletesebben: BESSENYEI 1986. 22-28. – SZAKÁLY 1979.

² KUBINYI 1999. 221-222. – Vö. a veszprémi püspök udvartartására 1524-ben: HOLUB 1941-42. 281-285; 304-307.

³ VARGA 2009b. 196. – VARGA 2010. 22.

⁴ János király VII. Kelemen pápához, Lippa, 1529. jún. 15. In: EgyhTE I. 470. – SZÉKELY 1888. 255. – Frangepán Ferenc VII. Kelemen pápához, Buda, 1533. júl. 5. In: EgyhTE II. 260.

⁵ A 15. század közepe óta egyre több püspök lett annak a vármegyének örökös ispánja, amelyben székhelye feküdt. KUBINYI 1999. 217.

évek pusztításai és a török háborúk miatt a püspökség jövedelmei drasztikusan csökkentek. 1525-ben a velencei követ még 25 ezer aranyforintra becsülte a pécsi egyházmegye bevételeit,¹ amelyek szűk másfél évtized múlva már alig 10 ezer forintot tettek ki – igaz, még így is a pécsi volt az ország egyik leggazdagabb püspöksége.² A jövedelmek kiesése a mindennapok során is érezte hatását; ezért látta szükségesnek Sulyok György, hogy egyházára hagyjon 300 forintot, és saját ezüst misemondó edényeit.³

A korszakban Brodarics István viselte leghosszabb ideig, csaknem öt éven át a választott pécsi püspöki címet, tevékenysége és személyisége így komoly hatást gyakorolt a püspökség helyzetére. Jelentékeny politikai rutinnal, a térségben kiterjedt családi kapcsolatokkal és jó pécsi helyismerettel rendelkezett,⁴ ennek ellenére számos külső és belső körülmény lehetetlenné tette, hogy a közösség tényleges vezetőjévé váljon, erejét és tapasztalatait a város érdekében kamatoztassa, és sikeresen pacifikálja a térséget.

Brodaricsot a püspökségből kizárt Sulyok György helyére nevezte ki János király. Ebből a fonák, etikai és egyházi kérdéseket is felvető helyzetből adódott, hogy Brodarics nem szívesen vállalta magára a pécsi megbízatást: „*majd meglátjuk, mi lesz később a püspökséggel, én ugyan nem halok meg érte. Könnyebben kaphatják meg tőlem, mint bárki mástól, ha urunk beleegyezik. Ismersz engem, mennyire törődöm az ilyen javakkal, különösen, ha korábbi tulajdonosuk, vagy birtokosuk még él*” – írta Nádasdynak 1532 decemberében.⁵ Néhány hónappal később pedig már a püspökséggel jár

5. kép Misét mondó főpap a Pécsi Missale egyik miniatúráján

¹ Vincenzo Guidoto jelentése, 1525. aug. In: EgyhTE I. 214. – FARBAKY 2002. 18.

² Aleander Jeromos pápai nuncius naplója, 1539. feb. 11. In: EgyhTE III. 324. – VARGA 2009d. 27.

³ „...*videns inopiam ecclesiae meae*...” Sulyok György végrendelete, Pécs, 1537. nov. 19. Közl.: PETTKÓ 1887a. 789. – ENTZ 1941-42. 332.

⁴ Ugyan nem valószínű, hogy Brodarics a diákéveit is itt töltötte volna, de 1508-tól már püspöki titkárként, majd kanonokként dolgozott Pécsen. 1517-ben a Szent András kápolna ispánja, 1524-ben pedig prépost lett. FARBAKY 2002. 26. – KASZA 2008. 1191-1194. – NAGY 2010. 65.

⁵ Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, Buda, 1532. dec. 26. In: V. KOVÁCS 1971. 581. – „...*videbimus, quid postea fiet de episcopatu, cui ego non immorior. Et facilius possunt eum recuperare ex manibus meis, quam cuiuscunque alterius, dummodo id fiat de voluntate dni nostri. Tu me nosti, quam ego sim talium rerum ambitor presertim eorum, quorum domini priores ac possessores sint superstitēs.*” KUJÁNI 1908. 291.

anyagi terhekről panaszkodott nem kis iróniával: „*En meg adósságokkal vagyok tele az áldott pécsi püspökség miatt, megbántam és bánom stb.*”¹

Rossz előjelnek bizonyult, és valószínűleg tovább csökkentette Brodarics elkötelezettségét, hogy a zavaros viszonyok közepette még a püspöki székhely átvétele sem ment könnyen. 1532 nyarán a várost a király tudta nélkül Szapolyai somogyi ispánja, Bodó Péter tartotta kezében,² néhány hónappal később pedig Mária királyné támasztott újabb feltételeket a püspöki szék elfoglalásához: két emberét is az új püspök környezetében szeretne volna tartani.³ Az alkudozások és bonyodalmas jogi viták később sem szűntek meg. A püspöki szék Sulyokkal szembeni, sokak szerint jogellenes elfoglalásával és a pápai megerősítés kérdésével többször is foglalkozott a Szentszék,⁴ sőt 1536-ban a helyzet tisztázatlansága miatt a bíborosi konzisztórium jónak látta egy teljhatalmú kormányzó kinevezését a pécsi egyházmegye élére.⁵

Szintén mindvégig hátráltatták Brodarics tevékenységét a püspökség és a káptalan birtokait érő meg-megújuló támadások, hatalmaskodások és erőszakos foglalások. Legnagyobb ellenfele Kápolnay Ferenc és Török Bálint volt, akikkel szemben Brodarics többször élt panasszal Ferdinándnál, és kérte Nádasdy Tamás közbenjárását.⁶ „*A pécsi püspökségben a legsúlyosabb károk érnek az ellenség kezétől éppúgy, mint a saját embereinktől*”-írta a lengyel kancellárnak, utalva az anyagi károokra és a helyzet zűrzavarosságára.⁷ Jóllehet Brodarics gyaníthatóan nem érzett különösebb elkötelezettséget a pécsi egyházmegye iránt, a viszályok kárvallottjaiért, a jobbágyokért igyekezett kiállni: „*Mit használ, ha kardra megyünk egymással, s ha [Török Bálint] tönkreteszi a püspökség szerencsétlen jobbágyait, akiknek elég bajuk van úgyis. Máskülönb kötelességem megvédeni az embereimet. Az ilyenfajta védekezésből és támadásból azonban úgysem következik más, mint a nyomorultak romlása.*”⁸

¹ Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, Buda, 1533. márc. 28. In: V. KOVÁCS 1971. 585. – „*Ego autem debitis multis involutus ob istum benedictum episcopatum Quinqueecclesiensem, quem penituit et penitet etc.*” KIJÁNI 1908. 326.

² Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, Buda, 1532. júl. 10. KIJÁNI 1908. 278. – Magyar fordítása: V. KOVÁCS 1971. 571.

³ Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1532. okt. 20. KIJÁNI 1908. 288. – Magyar fordítása: V. KOVÁCS 1971. 580.

⁴ A bécsi nunciusi titkár jelentése a pápai titkárnak, Bécs, 1535. ápr. 30. In: ÓVÁRY 1879. 5.

⁵ „...*cum pensione 200 Ducatorum, & facultate exercendi Pontificalia in Civitate, & Dioecesi Quinqueecclesiarum.*” KOLLER V. 195-196. (láb)

⁶ A birtokügyekre pl.: Brodarics István levelei Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1532. okt. 26.; 1533. dec. 17.; 1535. aug. 30. KIJÁNI 1908. 289; 334; 338. – Frangepán Ferenc és Brodarics István Hans Katzianerhez, Buda, 1533. nov. 15. In: BESSENYEI 1994. No. 108. – Brodarics Mátyás Brodarics Istvánhoz, Pécs, 1535. feb. 3. In: EgyhTE III. 10-11. – Brodarics István Ferdinánd-párti főpapnak (Szalaházy Tamásnak?), [1535. jún.] In: BRODARICS 2012. 459. – Brodarics István I. Ferdinándhoz, Bologna, 1536. júl. 18. In: EgyhTE III. 90. – SÖRÖS 1907. 127.

⁷ Brodarics István Tomocki Péterhez, Buda, 1535. feb. 15. In: V. KOVÁCS 1971. 595.

⁸ Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, Buda, 1533. dec. 17. In: V. KOVÁCS 1971. 591-592. – „*Quid prodest inter nos digladiari et illos miseros colonos Episcopatus perdere, satis alioquin afflictos. Sin*

A püspököt elhúzódi diplomáciai küldetései is akadályozták abban, hogy hosszabb ideig személyesen is egyházmegyéje és székvárosa ügyeivel foglalkozzon és közvetlenül is részt vegyen Pécs életében. Huzamosabb időt csak 1532 őszén, 1533 májusában, és 1534. március-áprilisban töltött a városban, akkor is nagyrészt birtokügyek kötötték le figyelmét.

Brodarics nemcsak külső tényezők miatt, hanem saját személyiségéből következően sem lett volna alkalmas arra, hogy egyértelmű és világosan megfogalmazható állásfoglalásaival, a kor mentalitásához illeszkedő értékrendjével mintát adjon az egyházi társadalomnak és a laikusoknak. Megnyilatkozott ez abban, hogy nem határolta el magát világosan a reformációtól: egyetértett a két szín alatti áldozással, tiltakozott a szentek képi ábrázolása ellen, és kiállt az eretnokséggel vádolt Bebek Ferenc mellett.¹ Eltért a véleménye a társadalom többségének törökellenes álláspontjától is: inkább vállalta volna a kiegyezést a törökkel, mint a rengeteg szenvedéssel járó háborút.² Ferdinándot azért kárhóztatta, mert az nem mutat elég hajlékonyságot a Portával szemben, holott evvel a szultán haragját váltja ki.³ Más alkalommal – éppen egyik pécsi tartózkodása idején – arról győzködte Nádasdyt, hogy az ország megmaradását egyedül a szultáni szövetség biztosíthatja, ezért nem szabad szégyellni a törökkel való érintkezést: „*Hiszem – mert ilyen időket élünk –, hogy így nagyobb szolgálatára lehet uraságod a pusztuló hazának, mint ha az ellenkezőjét teszi.*”⁴

A püspökség tehát a Mohács utáni években szellemi, politikai és gazdasági téren egyaránt egyre súlytalanabbá vált a pécsiek életében. Ennek a folyamatnak az 1538 elején kinevezett Eszék János a romló feltételek ellenére is gátat tudott vetni. Az ő püspöksége idején még zavartalanul működött az egyházi és világi igazgatási apparátus, de – elődjétől eltérően – Eszék valószínűleg személyesen is több időt töltött Pécsen. Szívén viselte a város egyházi intézményeinek állapotát, renováltatta a domonkos kolostort, és nem elképzelhetetlen, hogy mecénásként a humanista irodalmat is támogatta.⁵

Minden bizonnyal jócskán emelte a tekintélyét, hogy 1539 júniusában a pápa a Szentszékhez való hűsége elismeréseként megerősítette őt a püspöki székben.⁶ Mozgásterét növelte, és egyben János király bizalmát jelezte, hogy az 1526 után beiktatott püspökök közül elsőként kapta meg Baranya örökös ispáni címét.⁷ A kortársak értékelése szerint Eszék „*erényei jóvoltából*” kapta ezeket a méltóságokat: „*olyan férfi [volt], akit bizony a*

minus, ego teneor meos defendere. Sed ex huiusmodi defensione et offensione nihil aliud sequetur, nisi destructio miserorum. Melius est, quod nec destruantur illi pauperes...” Kujáni 1908. 334.

¹ Augustinus Museus Erdődy Simon zágrábi püspökhöz, Buda, 1534. jan. 27. In: BESSENYEI-KULCSÁR-NAGY 2002. 204. – VARGA 2009a. 157.

² Verancsics Antal: Két könyv. In: KULCSÁR III. 81.

³ Brodarics István Tomocki Péterhez, Lippa, 1532. máj. 9. Kujáni 1908. 271-273.

⁴ Brodarics István Nádasdy Tamásnak, Pécs, 1533. máj. 18. In: V. Kovács 1971. 586. – Kujáni 1908. 327.

⁵ Honterus János legalábbis neki ajánlotta Szent Ágoston-kiadását: *Divi AvrelII Avgvstini Hipponensis Episcopi Hæreseon Catalogus*, Brassó, 1539. (RMK II. 16.) – VARGA 2009a. 158.

⁶ III. Pál pápa Eszék Jánoshoz, 1539. jún. 29. Kollányi 1905. 336-337.

⁷ Hatos 1870. 384.

közügyekben messzemenően hűnek, buzgónak, alkalmasnak, barátságosnak, a magánéletben emberségesnek, készségesnek, szívélyesnek, az erények barátjának, és a társalgásban különösképpen szellemesnek tartottak”.¹

Eszéky igen válságos időszakban hagyta el egyházmegyéjét: János király halála után Werbőczy Istvánnal együtt indult portai követségbe, hogy a csecsemő János Zsigmond utódlását elismertessék a szultánnal.² A követségből 1541 februárjában érkezett haza, már beteg, és nem sokkal később Pécsen meghalt.

A kis- és nagyprépostság a két uralkodó közti politikai csatározások színterévé vált, és ez a politikai nyomás jelentősen befolyásolta a két testület működését, és meghatározta személyi állományának változásait. 1526 októberében Mária királyné Báthory István nádornak adta a Szent János társaskáptalan feletti kegyúri jogokat, aki az év végén Peregi Albertet ruházta fel a kispréposti címmel. A nádor halála után, 1530-ban Peregi közvetlenül a király szolgálatába lépett, aki ekkor már a székeskáptalan préposti címével jutalmazta meg hívét; az így megüresedett kisprépostságot ugyanekkor Mihály egyházi doktornak adományozta.³ Ferdinánd a kisebb kanonoki stallumokban is eszközölt személyi változásokat: a János király pártján álló Tardy Mihály kanonoki és főesperesi stallumát megüresedettnek nyilvánította, és azokat udvari orvosának adományozta.⁴

Néhány elszórt adat ugyan arra utal, hogy a kanonokok fegyelme jelentősen megbomlott,⁵ ezekből mégsem lehet az erkölcsi állapotok általános hanyatlására következtetni, hiszen ez önmagában nem jelez változást a korábbi, Mohács előtti időszakokhoz képest. Bár a kanonokok kicsapongó életmódjáról nem maradt fenn semmilyen utalás, a részegesség egyáltalán nem számított ritkaságnak a középkor végén, ahogyan a különböző erőszakos bűntettek, hatalmaskodásokra, sőt emberölésekre is akadt példa a 15-16. század fordulóján.⁶

Az viszont bizonyos, hogy a megüresedett kanonoki stallumok betöltetlensége, a politikai indíttatású személycserék és az állandóan távol élő, címzetes prépostok kinevezése nem kedvezett a testületen belüli közösségi folyamatoknak. Bár egyes előjárók a korábbi tendenciáknak megfelelően hosszabb ideig töltötték be tisztségüket (Fehérvári Mihály nyolc évig állt a társaskáptalan élén, Peregi Albert pedig közel négy évig viselte a kispréposti,

¹ Verancsics Antal: Két könyv. In: KULCSÁR III. 109.

² Petrovics Péter és Fráter György Zsigmond lengyel királyhoz, Szászesebes, 1540. júl. 23. In: TÓTH 2003. 299.

³ I. Ferdinánd adománylevele, Augsburg, 1530. okt. 20. In: EgyhTE II. 64. – VARGA 2011. 353-356.

⁴ I. Ferdinánd a pécsi püspöknek, Speyer, 1529. ápr. 17. In: EgyhTE I. 446-447.

⁵ 1532-ben Pál literátus, a János evangélista oltár rektora és János vikárius kanonok okozott egymásnak kölcsönös sérelmeket, de ugyanez a János összetűzésbe keveredett András diákkal, a Szent András oltár rektorával is. NÉMETH 1897. 403. – TIMÁR 2001a. 85.

⁶ FEDELES 2005a. 6-9. – Vö.: ERDÉLYI 2002.

majd tizennégy évig a nagypréposti címet),¹ mégis számos olyan személycserére került sor, ami megzavarta a közösség természetes működését. Nem véletlenül kérték a káptalan tagjai Ferdinándot, hogy a kanonokokat és prépostokat tartsa meg posztjukon.² A helyzetet rontotta, hogy a rezideálási kötelezettség is jelentősen fellazult. Peregi, Fehérvári és Bornemisza Pál szinte meg sem fordult Pécssett, de Tardy Mihály főesperes is többször vállalt hosszú kiküldetéseket, Bogáncsi Miklós főesperes pedig János király titkáráként és római követeként igen gyakran volt távol a székhelyétől.³

További problémákat okozott, hogy a térség nagybirtokosai rendszeresen dúlták és fosztogatták a két káptalan jószágait, számos birtokot jogellenesen el is foglaltak.⁴ Mindez súlyos zavarokat okozhatott a testületek utánpótlásában, hiszen korábban a kanonokok ötöde a káptalan birtokairól származott, és a területi kapcsolatok révén jutott stallumhoz.⁵ A testület létszámát apasztotta és egészséges működését gátolta az a gyakorlat is, hogy a megüresedő stallumokba nem neveztek ki újabb kanonokokat, hogy azok jövedelmeit a török elleni védekezés szükségleteire fordíthassák.⁶

A kedvezőtlen folyamatok ellenére a préposti és kanonoki stallumok elnyerése továbbra is vonzó javadalmakat és komoly presztízst jelentett. Ez magyarázza, hogy még a legvésztérhesebb időkben, 1543 februárjában is két jelölt versengett a kispécsi címért, az esztergomi érsek, illetve Peregi Albert támogatásával.⁷ A káptalani adminisztráció és hiteleshelyi tevékenység is tovább folyt; még 1543-ban is hallunk egy Máté nevű testimonium megbízatásáról, igaz, kiküldetése során portyázó magyar katonák végzálásait kellett elszenvednie.⁸

A polgárság lelkigondozásának elsődleges intézményei a plébániák voltak. A világi papság mélyen ágyazódott bele a városi társadalomba, hiszen a plébánosok sok esetben a városból vagy a környékéről származtak és családi kapcsolatokkal rendelkeztek a térségben. Nem ritkán egy-két évtizeden át egyazon helyen szolgáltak, így személyesen átélték a plébánia és az ahhoz tartozó közösség életének valamennyi jelentős eseményét. A világi pap-

¹ A székeskáptalan prépostjai korábban átlagosan 9,4 évet, a társaskáptalan prépostjai pedig 5,6 évet töltöttek posztjukon, a kanonokok pedig nem ritkán 10-15 évig is ugyanazon pozícióban maradtak. CEVINS 2003. 103. – FEDELES 2005b. 52; 58.

² „*Fideles capellanos suos Sacra Mtas Sua in numerum canonicorum huius ecclesie adnumeratos a quocumque sive antistite sive gubernatore, loco et statu suis confirmare et conservare velit graciose.*” A pécsi káptalan és szenátus emlékirata I. Ferdinándnak, Pécs, 1542. feb. In: EgyhTE IV. 10.

³ EgyhTE I. 434, 483. – VARGA 2009b. 201. – A rezideálási kötelezettség szabályaira: CEVINS 2003. 106. – FEDELES 2005b. 148.

⁴ SZAKÁLY 1975-76. 89.

⁵ CEVINS 2003. 117. – FEDELES 2005b. 120.

⁶ FEDELES 2007b. 43.

⁷ Várdai Pál érsek I. Ferdinándhoz, Pozsony, 1543. feb. 8. In: EgyhTE IV. 204.

⁸ SZAKÁLY 1999a. 19. (lábj.)

ság személyi állományának folytonossága már csak azért is nagy jelentőséggel bírt, mert egy-egy plébános személyes, sőt bensőséges kapcsolatban állt a hívekkel: nemcsak ismer- te az egyházközséghez tartozó embereket,¹ hanem életük legfontosabb fordulópontjainál is jelen volt. Gyónásaik során ellenőrizhette a lelki életüket, gyakran ő foglalta írásba a vég- rendeleteiket, és a szószékről is intette, tanította és buzdította őket.² Nem véltelenül fogalmazódott meg tehát általános erkölcsi elvárásként a plébánossal, mint a közösség egyik legfontosabb támaszával szemben, hogy „*legyen tapasztalt, állhatatos, bölcs és tanult férfi*”.³

Sajnos, a négy pécsi plébánia működéséről, személyi állományáról a Mohács utáni évekből szinte egyáltalán nem maradtak fenn források. Mindössze a Szent Bertalan temp- lom plébánosát, Csárai Mátyást ismerjük név szerint, aki magyar nyelvű bejegyzésekkel látta el misekönyvét, és minden bizonnyal magyar hívek lelkigondozását végezte.⁴ A plébá- niák személyi állományának fogyatkozása, anyagi helyzetének romlása és az intézmény- rendszer szakadozása a kevés megmaradt forrás alapján is kitapintható. A Székesegyház- hoz tartozó Szent Imre oltár igazgatósága például hosszú ideig betöltetlen maradt a mo- hácsi csata után, javadalmi gondozatlanul feküdtek, és csak 1539 nyarán engedélyezte Eszéky püspök a Sulyok testvéreknek, hogy éljenek a javadalom kegyuraságával, és felújít- sák az oltárhoz tartozó, elhanyagolt szőlőket.⁵

A városban és közvetlen környékén élő szerzetesi közösségek a zaklatott viszonyok ellenére kitartottak, és megfogyatkozott létszámban, szegényesebb keretek között folytatták életüket. A 15. század második felében létesült beginaház 1533-ban még biztosan létezett,⁶ és talán a domonkos kolostor is újjáépült: bár 1527-ben a rendház még lakhatatlan volt, és az egyetlen megmaradt szerzetest, István frátert Zágrábba helyezték át, 1546-ban ismét éltek domonkos szerzetesek Pécsen.⁷ Az ürögi pálosok kolostorát maga János király vette védelme alá a zaklatásokkal szemben, és birtokaikat három évre minden adó alól felmentet- te.⁸ A német hívek lelkigondozását ellátó karmelita kolostor fenntartásáért ugyanekkor a város tanácsa és a püspökség tett különösen sokat. 1536-ban, Andreas Faber perjel halá- lakor a bíró, Schreiber Farkas kérte a rend vikáriusát, hogy küldjön szerzeteseket Pécsre,

¹ A püspöki mezővárosokban egy plébániára 250-300 háztartás, vagyis összesen legfeljebb 1500 lélek jutott. CEVINS 2003. 23-25. – Vö. a 15. század végi Pozsony plébániahálózatára: PASZTOR 2000. 139.

² CEVINS 2003. 109-113. – Vö.: SOLYMOSI 1996. 116-119.

³ *Jogkönyv* 2001. 21§

⁴ TIMÁR 1991. 141.

⁵ „...*cuius domus vineaque et feneta ac alia omnia bona ad ipsum rectoratum pertinentia a clade Mohaciensi desolata iacerent...*” Eszéky János adománylevele, Pécs, 1539. jún. 29. In: EgyhTE III. 369-370.

⁶ FEDELES 2003. 12. – FEDELES 2010. 101.

⁷ SZAKÁLY 1995a. 44. – MÁRFI 1996. 68. – Az egyházmegye történetéről készült legújabb monográfia adattára a török összeírásokban szereplő egyházi intézményt a domonkos kolostorral azonosítja: K. NÉMETH-SZEBERÉNYI-FEDELES 2009. CXCVII.

⁸ RUPP 1870. 395.

mert nagyon megfogyatkozott az itteni közösség. Mivel a vikárius nem tudott személyesen eljárni az ügyben, Schreiber a szerzetesek soraiból maga jelölte ki a következő perjelt, Johannes Janust.¹ A kolostor épületének renoválását néhány évvel később Eszéky János püspök vállalta, és az építkezés emlékére saját címerével díszítette a ház udvarán álló kutat.² A domonkos apácák közössége szintén jelentősen megfogyatkozott, mindössze négy nővér élt Siklósi Anna priorissa vezetésével, és egyházi felszerelések, kincsek java része is veszendőbe ment.³

A ferences közösség volt talán az egyetlen, amely a puszta önfenntartáson felül az 1530-as években személyi állományát tekintve a fejlődés jeleit is mutatta.

A kolostor gvardiánjaként, majd hitszónokaként az országszerte ismert Szegedi Elek magister dolgozott. 1533-ban a rend közgyűlése Pécsre rendelte custosnak Segesdi Magni Antal hittudóst, a váradit hittudományi iskola igazgatóját, gvardiánnak Szentkereszti Istvánt, énekesnek pedig Megyeri Tamást. Hat évvel később a kolostor custosáról, Terebezdy Péterről hallunk, aki 1534-ig írta meg a konventuális ferences rend magyarországi történetét.⁴

6. kép Eszéky János címerével díszített kútka vá töredéke a karmelita kolostorból (1540)

Hasonlóan kevés forrás maradt fenn a személyes vallásgyakorlat formáiról. Bár nagyon valószínű, hogy a török dúlások során több értékes ereklye megsemmisült vagy elkallódott,⁵ azt nincs okunk feltételezni, hogy az ereklyetisztelet alapjaiban megváltozott volna. A legnépszerűbb relikvia, amely köré pezsgő közösségi élet is szerveződött, minden bizonnyal Szent Bertalan apostol ereklyéje és a domonkos kolostorban őrzött Szent Vér ereklye volt. Ez utóbbi különös megbecsültségét mutatja, hogy a kolostor templomát az 1490-es évek-

¹ KISS-SARBAK 2009. 387.

² KÁRPÁTI 2010. 119.

³ BEZERÉDY 2002. 10. – 1543-ban az apácák birtokában volt egy smaragddal díszített arany kehely, két nagy ezüst gyertyatartó, egy úrmutató, két nagy ámpolna és néhány egyéb ezüstartgy, egy vállkendő, amit 16 lat gyönggyel díszítettek, ezek mellett 25 lat gyöngy és 56 ft készpénz. I. Ferdinánd idézőlevele Késás Pál özvegyének, Pozsony, 1547. ápr. 3. In: EgyhTE IV. 538.

⁴ BÁLINT 1975. 26. – KARÁCSONYI I. 227. – TARNAI 1984. 90.

⁵ NÉMETH 1897. 286.

ben ki kellett bővíteni, hogy az asszonyok is beférjenek és megtekinthessék az ereklyét. Nagy tiszteletnek örvendett Szent Livinus mártír, és a pécsi Neszmélyi Miklós püspök ereklyéje is, melyeket az Aranyos Mária kápolnában láthattak a hívek, és amelynél a pápa az év 16 napján engedélyezett búcsút.¹

Minden bizonnyal továbbra is megtartották a hagyományos körmeneteket,² búcsúkat, és tovább élt a város hat konfraternitása is. A domonkosok Szent Tamás templomában működött például a polgárok 1522-ben alapított Szűz Mária testvérülete, a Szent Bertalan plébániatemplomhoz pedig az aranyműves céh és a klerikusok konfraternitása kötődött.³ Gyanítható, hogy a testvérületek szerepe fel is értékelődött a bizonytalan, vészterhes időkben, hiszen az egymásrautaltság, az egymásról való gondoskodás és az együvé tartozás érzését erősítették az emberekben. A tagoknak kötelező volt részt venni a heti egy-két közös misén, a zsolozsmákon és körmeneteken, jelvényt vagy egyforma öltözéket viseltek. A közösségi alkalmak és közös külsőségek mellett a szolidaritás érzését erősítette az is, hogy a tagok testvérnek szólították egymást, gondoskodtak egymás ünnepélyes temetéséről, a haragban állókat kibékítették, és megvédték egymást a külső zaklatások ellen.⁴ Mindez nemcsak a kis közösségek belső kohézióját, hanem a város társadalmának egészséges szövetét is erősíthette, ha arra nem is lehetett elegendő, hogy más területeken elszenvedett roncsolódásait teljes mértékben kompenzálja.

A gazdaság szervezőereje

Pécs gazdasági potenciálja az 1526-os nagy törökűlés idején nem szenvedett végzetes sérüléseket, és az anyagi értékekben, ipari eszközökben bekövetkezett károkat is viszonylag hamar sikerült pótolni. Pécs ipara és főként kereskedelme így – a körülmények kedvező összejárására esetén – az újjáépítés és a városi társadalom újjászerveződésének egyik fontos hajtóerejeként szolgálhatott volna. Az elszenvedett veresétség, a fizetőképes kereslet csökkenése és a megrendelések elapadása azonban a kereskedő és iparos közösségek szétzilálódásához vezetett.

Pécs lakóinak kevesebb, mint tized része foglalkozott főállásban kereskedelemmel.⁵ A teljes áruforgalom nagy részét kevés, legfeljebb talán egy tucatnyi polgár tartotta a kezében. A távolsági kereskedelemben részt vállaló kalmárok komoly forgótőkével és pénzkészlettel bírtak, a város legdrágább, legelőkelőbb házaiban éltek, és igyekeztek életvitelükben is elkülönülni a középpolgárságtól.⁶ 1542-ben Kádas Pál és Kolmair Bálint 100 és 1000 ft

¹ FEDELES 2007c. 16; 21. – SÜMEGI 2008. 71-72.

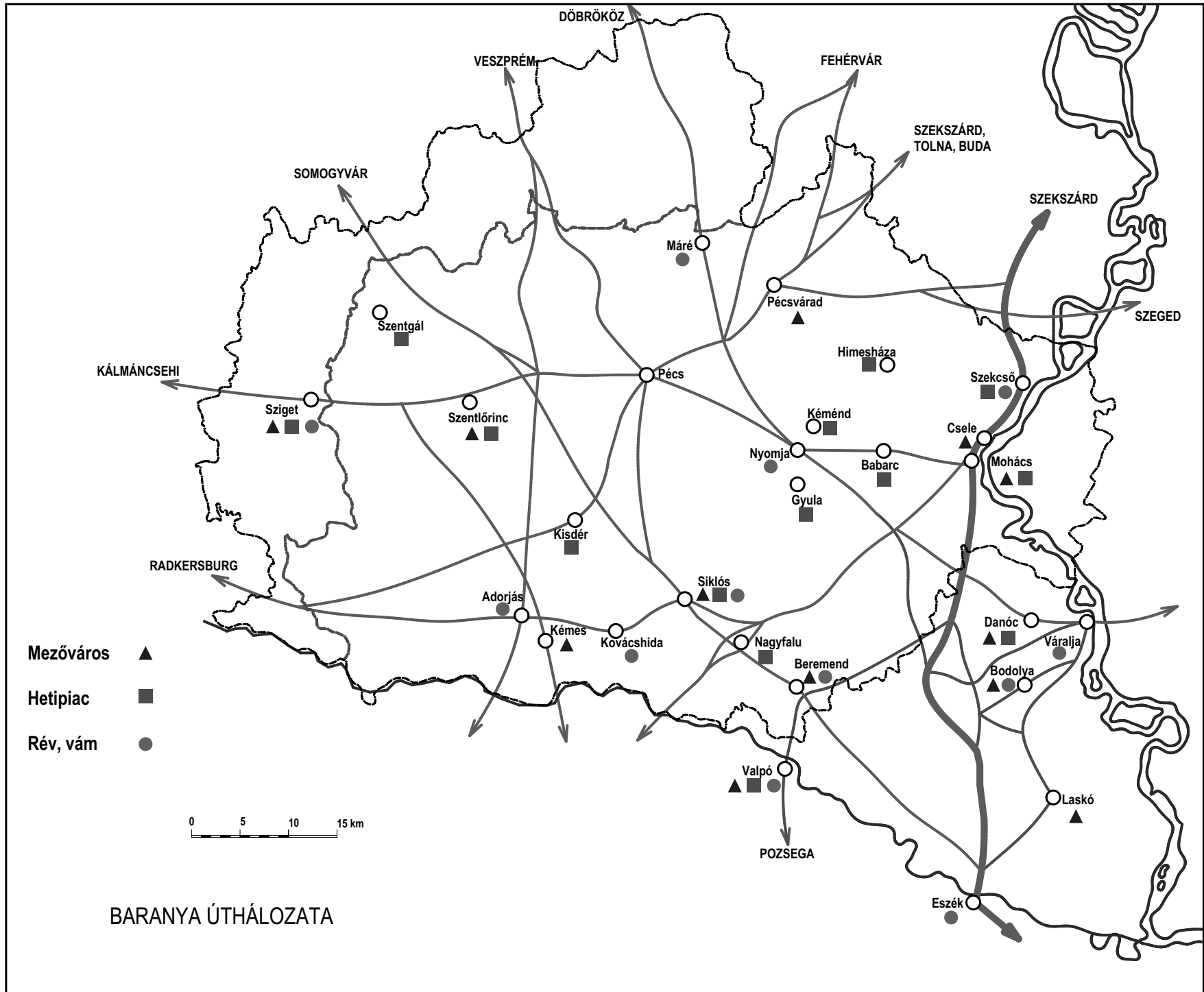
² FEDELES 2007c.

³ FEDELES 2011. 138.

⁴ CEVINS 2003. 141-143. – KUBINYI 1998. – PÁSZTOR 2000. 25; 47-48.

⁵ Az 1554-es török adóösszeírás szerint a lakosok 7%-a foglalkozott kis- és nagykereskedelemmel. VARGA 2009d. 38; 41.

⁶ FEDELES 2011. 125. – GRANASZTÓI 1980. 253. – Kassán 1555-ben összesen 36 polgár vámosttatta el az áruját, a kivett vám összegének 85%-a azonban kilenc kereskedőre esett. GRANASZTÓI 2012. 142.

közötti értékben, Farkas deák, Kolmair Lukács és Szabó János pedig mindössze 100 ft alatt vámolttatott el cikkeket a nyugat-magyarországi harmincadoknál. Ezek a kalmárok ugyan országos viszonylatban csak közép- és kiskereskedőknek számítottak, a város társadalmának azonban leggazdagabb rétegéhez tartoztak.¹ A kereskedők kisebb vagyonú csoportját velük szemben a szatócsok alkották, akik a behozott cikkek helyi kiskereskedelmével foglalkoztak.

Pécs észak-déli és kelet-nyugati kereskedelmi útvonalak metszéspontjában feküdt, így a város kalmárai részt tudtak venni az Alföldről Itália és a délnémet városok felé irányuló szarvasmarha-kivitelen, valamint német iparcikkek importjában és továbbításában az erdélyi városok felé. A kereskedők Budával, Sopronnal, Pozsonnyal és a felvidéki városokkal, valamint Szegeddel tartottak közvetlen kapcsolatot, és ez a polgárok rokoni kötődéseit, személyes törekvéseit, költözéseik irányát is meghatározta. Az orgonista Stek János például Selmezbányáról érkezett Pécsre 1513-ban, Szatmári püspök pedig Lőcséről hívott egy Gregor nevű építésszt. Szintén a Mohács előtti években költözött Budára Pécsi Benedek és az a Pécsi Tamás, akit 1520-21-ben már bíróvá választottak a budaiak. Nem sokkal később Boltos Mátyás, üzleti érdekeltségeinek megfelelően Sopronban szeretett volna házat vásárolni.²

A jól működő és intenzív kapcsolatok ellenére a pécsi kereskedőknek számos kihívással, gátló tényezővel kellett szembenéznük. Lehetőségeiket rontotta mindenekelőtt, hogy a városban nem tartottak országos vásárokat, és hogy a szarvasmarha-kereskedelem legjavát a tőkeerősebb pettauai, a borkereskedelmet pedig a tolnai kalmárok tartották kezükben.³ A marhakivitelbe a térség arisztokratái is igyekeztek bekapcsolódni, ugyanakkor környező települések, a gazdag Vörösmart, Laskó és Sellye is lefölözték a távolsági kereskedelem hasznát.⁴ Szintén nem kedvezett a kereskedelemnek az állandósuló polgárháborús helyzet és a romló közbiztonság. Ahogy korábban láttuk, a pécsieket az ország politikai megosztottsága is nehéz helyzetbe hozta, kiváltságaik és összeköttetések megmentése a korábbiaknál jóval több energiát és kreativitást igényelt. Végül megtalálták számításait, hiszen mindkét uralkodó érdekét szolgálta a lehető legjobban működő kereskedelem, az osztrák tartományok pedig különösen rá voltak szorulva a marhabehozatalra. Így a pécsi kereskedők, bár János király országrészéhez tartoztak, viszonylag békésen dolgozhattak nyugaton is.⁵

A tranzitkereskedelem mellett a pécsiek helyi, baranyai termékekkel is ki tudtak lépni az országos piacra. A Dráva és Duna menti tölgyesekben hizlalt disznókat a szomszédos tartományokban adták el,⁶ a rendkívül tömeges mennyiségben termő mecseki bor viszont

¹ EMBER 1988. 501-530.

² PETROVICS 2001. 182; 184. – PETROVICS 2005b. 143. – SZIGETI 1976. 13-14.

³ VARGA 2009d. 40-41.

⁴ BENDA 1991. 87-88.

⁵ KUBINYI 1971. 214-216. – Vö. egy Szaniszló nevű krakkói kereskedő 1532-ben Laibach felé tartva jelentette Velencébe, hogy útja során két marhacsordával is találkozott. SZAKÁLY 1975-76. 87.

⁶ „...az egész mező is sok öreg s apró barmokat nevel, és az Duna s Dráva makkos erdein hizlalt disznókat a szomszéd tartományokra felette igen számosan szolgáltat.” ISTVÁNFY II. 91.

már Szegedig és Debrecenig is eljutott.¹ Az ágazat jövedelmezőségét mutatja, hogy a püspökök is bekapcsolódtak a bortermelésbe és –kereskedelembé.² Ugyanakkor a szőlőművelés igen érzékeny volt a válsághelyzetekre, minden bizonnyal számos parcella feküdt elhanyagoltan, vagy került ki végleg a művelés alól.³

A város iparos közösségei szintén nagyon meggyengültek a bizonytalan, polgárháborús években. Elsőként minden bizonnyal azok a mesterségek tűntek el, amelyek speciális, máshol nem hasznosítható tudást igényeltek, és vagyonos mecénások megrendeléseire alapultak. 1526 után nincs több adat az orgonakészítésre, amelyet azelőtt a domonkos kolostorban oktattak, és nem hallunk a korábban egyházi megrendelésre dolgozó festőkről sem.⁴ Ezekben az időkben szűnhetett meg a Kis utcai majolikakészítő műhely is, mely a 16. század elején reneszánsz mintákkal díszített edényekkel és gyertyatartókkal látta el a várost.⁵

Szintén nehéz helyzetbe kerültek az ötvösök, akik pedig a Mohács előtti, békés korszakban központi szerepet játszottak a város életében. Név szerint is ismerjük Gábor és Bálint aranyműveseket, Elek sodronyműkészítő mestert, és Vince ötvöst.⁶ Modván Tamás polgár az Úr színeváltozása tiszteleté-

7. kép Kis gyűrűstalpás tál öble nyúl-motívummal, a Kis utcai majolikaműhely termékeiből

¹ „Megesik többször, hogy a kedvező időjárás és a jó évszak akkora mennyiségű bort ad, hogy alig lehet a bor tárolásához szükséges hordókat találni, hanem a más házi használatra készült edényeket kell a bor felfogására felhasználni, és üres edényért más, borral teli edénnyel kell fizetni. Ezt én Baronya megyében, mikor Pécssett voltam, saját szememmel láttam.” OLÁH 2000. 46-47. – Meg kell jegyezni, hogy a térségben a legjobb, baranyainak nevezett bor a dél-tolnai domboságon termelt, de Pécsvárad és Siklós is a mecseki bortermelés riválisának számított. FÜGEDI 1981. 361-362. – SZAKÁLY 1999b. 119-121.

² Móré Fülöp kötelezvénye, Buda, 1524. máj. 12. In: EgyhTE I. 133. – VARGA 2009d. 40. – Vö.: GRANASZTÓI 1980. 194.

³ Pozsonyi, soproni és budai adatok alapján: SZENDE 2004. 29. – Vö.: Eszéký János adománylevele a Sulyok testvéreknek, Pécs, 1539. jún. 29. In: EgyhTE III. 369-370.

⁴ FEDELES 2011. 116. – VARGA 2009d. 37.

⁵ A műhely tevékenységét Kárpáti Gábor a 16. század első évtizedeire datálja, megszűnésének okát és időpontját nem ismerjük. KÁRPÁTI 1994. 390. – Ld. még: HANCZ-VARGA 2013. 30-31.

⁶ HOLUB 1958. 138. – HOLUB 1961. 188.

re állítottatott oltárt a Szent Bertalan templomban, kegyuraságát a püspökre, annak halála után pedig az aranyművesek céhére hagyományozta.¹ A virágzó és tekintélyes céh azonban 1526 után hanyatlásnak indult, az elmaradó megrendelések miatt sok ötvös elköltözött vagy felhagyott a mesterségével, és így az aranyművesek közössége az 1540-es évekre néhány főre apadt.²

Hasonló módon bomlottak fel a város kőfaragó műhelyei. A 15-16. század fordulóján még két műhely dolgozott Pécssett: Demeter kőfaragó mester legalább kilenctagú páholya készítette a székesegyházi szentély és a domonkos kolostortemplom boltozatát, de vállalták polgári házak átépítését, díszítését is, egy másik műhely pedig kisebb megrendelésekre épületplasztikai elemeket és ágyúgolyókat faragott.³ Néhány évvel később Szathmáry György olasz és dalmát mestereket hívott Pécsre, akik körül hamar kialakult egy magyar kőfaragókból álló kör. Ez a műhely Szathmáry megbízásából a püspöki palota és a tettyei nyaraló kivitelezését vállalta. 1521-ben azonban véget értek a püspöki építkezések, és ekkor a vezető dalmát mesterek elhagyták a várost; a műhely többi tagja azonban a préposti palotán, a ferences kolostorban, és egy jómódú fazekasmester Kis utcai házának reneszánsz átalakításán dolgozott.⁴ Gyanítható, hogy 1526 után a pécsi megrendelések drasztikusan visszaestek, ezért a kőfaragók másutt vállaltak munkát. Bakics Pál megbízásából a márévári építkezésekben vettek részt, majd 1531 után Fráter György a pécsváradi apátság átépítésével bízta meg őket; az itteni munkálatok azonban már rosszabb minőségben és szaggatottan folytak, több elem befejezésére pedig nem is maradt idő.⁵ Bár még 1540-ben is dolgozott kőfaragó Pécssett, az egykori virágzó, a város társadalmi és gazdasági szerkezetében meghatározó szerepet játszó műhely már a múlté volt.

Az ötvösök és a kőfaragók közösségei tehát jelentősen megfogyatkoztak vagy szétszóródtak, azonban a köznapibb szükségleti cikkeket előállító iparosok, így többek között a különböző ruhakészítő mesterek, szabók, szűcsök és kalaposok továbbra is szerves részét képezték a város társadalmának. 1542 nyarán egy Egidius Huebner nevű posztókészítő özvegyéről hallunk, aki 170 ft-ot követelt fehérvári üzlettársain.⁶ Szintén megőrizték gazdasági jelentőségüket a molnárok; a Tettye patak 40 malom kerekeit forgatta, és ezek száma

¹ Supplicatio, 1489. máj. 26. Közli: BEKE 1900. 11.

² 1546-ban már öt aranyműves (pontosabban Ötvös nevű családfő) élt a városban. MÁRFI 1996. 67-68.

³ FEDELES 2011. 100; 116. – KÁRPÁTI 2010. 117. – KÁRPÁTI-SZEKÉR 1994. 239; 246-247.

⁴ G. SÁNDOR 1984. 21-32.

⁵ G. SÁNDOR 1984. 35; 38; 51. – A márévári munkálatok 1533-ra véget értek, legalábbis Várday Pál a felújítások befejezéséről számol be: „*arx Male, quam superiori anno homines domini Pauli Bakyth possederunt, restituta est.*” Várday Pál érsek I. Ferdinándhoz, Drégely, 1533. szept. 12. In: EgyhTE II. 284. – A márévári építkezéseket, úgy tűnik, Timár György jóval korábban, még 1526 előttre datálja. TIMÁR 1997. 12. – A pécsi kőfaragó műhely regionális kisugárzására és az 1526 utáni minőségi hanyatlásra: MIKÓ 2011. 121-122; 257.

⁶ SZAKÁLY 1999a. 25. (lábj.)

a későbbi évtizedekben, még a török hódítás ellenére is alig csökkent.¹ Valószínűleg hasonlóan jól vészelték át a válságos éveket a mészárosok és bőrösök, akik általában véve is a leggazdagabb iparosok közé tartoztak.² A marhakereskedelem a bizonytalan feltételek mellett is óriási hasznot hozott. A kereskedők több esetben nemcsak továbbhajtották az állatokat a nyugati piacokra, hanem helyben is foglalkoztak a hús és a bőrök feldolgozásával, eladásával. Az egyik legnagyobb kereskedő maga Schreiber Farkas volt. Már az 1520-as években több istállóval és mészárszékkal rendelkezett, 1542-ben kapott kiváltságai pedig arra is feljogosították, hogy évente 250 marhát hajtson vám- és harmincadmentesen a Duna-Tisza közéről Pécsre.³

A vagyonosabb polgárok zálogügyletekkel és befektetési célú ingatlanbérletekkel is foglalkoztak. Hogy ezek az ügyletek mekkora tőkét igényeltek, azt jól mutatja, hogy egy Spaynar nevű polgár a 15. század végén 850 ft-ért vett bérbe három évre halastavakat Kopácsnál. Az Istvánffyak 1526-ban négy ezüst kelyhet helyeztek zálogba Iglér Mihálynál, összesen 525 ft értékben.⁴ A város egyik legtekintélyesebb polgára, a politikai életben is aktív szerepet vállaló Boltos Márton szintén foglalkozott zálogügyletekkel: 1521-ben három pap, köztük Brodarics István váltott vissza tőle ékszereket.⁵ Bár a források igen szórványosak, mégis hanyatlást sejtet ezen a téren, hogy a mohácsi vész utáni évekből mindössze egyetlen adat szól zálogügyletről, az is egy korábban köttetett üzlet kapcsán. Boltos Márton 1532-ben Héderváry Istvántól vett át 16 márka tört ezüstöt, annak korábbi, 100 ft-os tartozása fejében.⁶ Úgy tűnik tehát, hogy jóllehet az ügyfelek bizalma és a pécsiek tapasztalatai nem veszték el, a megélhetés és vagyonszerzés ezen módja jelentősen visszaszorult.

Források hiányában nem tudjuk, hogy a kedvezőtlen gazdasági fejlemények milyen módon befolyásolták a kereskedők és iparosok közti szolidaritás mértékét és az együttműködés formáit. A lehetőségek elapadásával egyesek minden bizonnyal immorális eszközök-höz folyamodtak, hogy társaik rovására sikerüljön, ha gyarapodni nem is, de legalább megkapaszkodni. Mások beletörődtek a feltételek visszavonhatatlan megváltozásába, és vesztéseiket az élet más területein próbálták kompenzálni. Megint mások viszont úgy érezték, hogy a boldogulásukat hosszú távon egy védettebb, békésebb vidéken kellene keresniük. Annyi mindenestre bizonyos, hogy a gazdaság közösségszervező ereje drámaian csökkent, és emiatt nemcsak a megélhetés vált nehezebbé, hanem az emberek életének egy fontos orientációs pontja is elhalványulni, eltűnni látszott.

¹ OLÁH 2000. 28. – 1588-ban Válaszúti György 32 malomról tudósít: VÁLASZÚTI 1981. 75-76.

² GRANASZTÓI 1980. 186-187.

³ Ferdinánd adománylevele Schreiber Farkasnak, Bécs, 1542. júl. 1. Közli: SZAKÁLY 1975-76. 97.

⁴ PETROVICS 2008. 50.

⁵ SZAKÁLY 1995a. 39.

⁶ SZAKÁLY 1995a. 39.

Az etnikai csoportok elkülönülése

Az etnikai csoportok elkülönülése, ahogyan Magyarország több más városában, úgy Pécsen is nyomot hagyott nemcsak a város térszerveződésén, hanem a közösségi vallásgyakorlás szinterein és formáin is. Jelentősebb átrendeződésre a Mohács utáni években a városban és környezetében nem került sor, a közösségszerveződés etnikai keretei így nagyjában-egészében folytonosnak tekinthetők.

Pécsen a németek és a magyarok alkották a legerősebb, politikai hatalommal is bíró közösséget. A németek társadalmi szerepe a 14. század óta gazdasági erejüknek, külső kapcsolataiknak köszönhetően egyre nőtt, és betelepülésük az osztrák területekről a 15. század során is folyamatos maradt. Ennek köszönhetően politikai és gazdasági pozícióikat a törökidús után is meg tudták tartani. Erős közösségi tudatukra jellemző, hogy egyazon városrészben, a Német utcában telepedtek le, fontos gyülekezőhelyüknek számított a Szent Bertalan templom Szűz Mária oltára, lelkigondozásukat pedig az a karmelita kolostor látta el, amely a felnémet rendtartományhoz tartozott, és amely nemzetközi viszonylatban is a legképzettebb klerikusokkal büszkélkedhetett.¹

Az erős németség jelenléte ellenére Pécs lakossága egyértelműen magyar többségű volt.² A magyarság számára biztosítottak gyülekezőhelyet, erősítve egyúttal az etnikai identitást is, a Szent István király, a Szent Imre herceg és a születési helye miatt magyarnak tekintett Szent Márton püspök tiszteletére alapított oltárok, valamint a városban őrzött Szent István ereklye is. A préposti ház falfestményein szintén három magyar szent volt látható.³

Az etnikai csoportok közötti konfliktusok kezelésére a városi társadalmak jól működő stratégiát alakítottak ki. A politikai hegemoniáért folytatott küzdelmek megoldását a kompromisszumos kormányzati formák létrehozása tette lehetővé. Pécsen, ahogy több más városban is, egyfajta váltógazdaság alakult ki: a bírói tisztségben egymást váltották a magyar és német jelöltek. Erre utal legalábbis, hogy a Mohács előtti években két alkalommal is egy magyar, a nemes Székely Pál ült a bírói székben.⁴ Bár a magyarság arányát 1526 után az északabbra költöző szlavóniai magyarok, és a környék mezővárosainak, falvainak Pécsen oltalmat kereső lakói is növelték,⁵ ez nem vezetett politikai konfliktushoz, legfeljebb szociális és polgárjogi súrlódásokat okozhatott.

¹ FEDELES 2011. 135. – SZAKÁLY 1995a. 23; 40-42. – A Német utca „*vicus Theutonicalis*” néven 1444-ben bukkan fel a forrásokban. PETROVICS 2009. 76-77. – A németek Szűz Mária oltára („*altare Theutonicorum B. Marie V.*”) 1506-ban más néven, Fördös Mária oltárként jelenik meg a forrásokban. TIMÁR 2001a. 89.

² TIMÁR 1991. 141. – A korábbi szakirodalomban felmerült, hogy a magyarság olyan számottevő többségben volt, hogy a németek a város vezetésébe sem kerülhettek be; sőt, még Schreiber Farkas német származása is megkérdőjeleződött. NÉMETH 1897. 397.

³ TIMÁR 2001a. 96-97. – A Szent István ereklyét egyedül Pásztor Lajos említi: PÁSZTOR 2000. 134.

⁴ NÉMETH 1897. 361. – PETROVICS 2008. 56; 62.

⁵ SZAKÁLY 1999a. 23.

A vallási életben is saját anyanyelvét használhatta minden közösség, sőt általában külön plébániákat, testvérületeket és hitszónoki státusokat hoztak létre a magyarok és a németek lelkigondozására. Itt a közösségi tudat a bensőséges igényével fonódott össze, amelynek pedig lényegi feltétele volt az anyanyelv használata az olyan mélyen megélt lelki aktusok során, mint az oltáriszentség kiszolgáltatása, vagy a gyónás.¹ Az anyanyelv használatát minden közösség erősen védelmezte; nem véletlen, hogy Pécsen az egyetlen etnikai konfliktus éppen egy egyházi intézmény, a karmelita kolostor kapcsán tört ki a 15. század közepén.²

A városban a magyarok és a németek mellett a horvátok alkottak jelentősebb létszámú és nagy múltú, erős közösséget. A Horvát utcáról már a 15. század második felében hallunk;³ és ez a közösség az 1530-as évektől nagyobb arányú utánpótláshoz is jutott, mivel ekkor a délszláv csoportok már tömegesen menekültek északabbra a török hódítás elől.⁴ Szerbek egyáltalán nem éltek a városban, és Baranyába is csak kisebb létszámban települtek be.⁵ Bár a hagyomány szerint egy szerb csoport 1514-ben a karizmatikus, később szentté avatott Stijanovic pátriárka vezetésével Siklós környékére költözött, a harcias baranyai nemesek 1529 elején fegyverrel űzték el az újonnan bevándorló szerbeket.⁶

Kis közösséget alkottak a városban a zsidók, valamint a velencei és pettaui kereskedők megbízottjaiként dolgozó itáliai üzlemberek; ez a két csoport szétszórta a városban, nincs nyoma annak, hogy igyekeztek volna területileg elkülönülni.⁷ Érdekes színfoltot alkottak viszont a cigányok. Egy csoportjuk 1496-ban tűnt fel a város mellett, a püspök megrendelésére készítettek puszkagolyókat és más hadiszereket. A török hódítás után ismét találkozunk egy 12 családból álló cigány közösséggel.⁸ Bár a két csoport közötti folytonosság szinte kizárt, annyi bizonyos, hogy a pécsiek megismerkedtek velük a különös kultúrájú, kuriózumként számon tartott közösséggel.

Családok és informális hálózatok

A középkor végi Pécs virágzó gazdasága, jól működő közösségi élete elősegítette, hogy megerősödjön az informális hálózatok és családi kapcsolatok. Erre utal, hogy a női szerepek, a nők érdekérvényesítési lehetőségei igencsak kitágultak ebben az időszakban.⁹ Az

¹ BÉKEFI 1910. 57. – CEVINS 2003. 23; 133. – KUBINYI 1999. 136-137; 292. – SZENDE 2011. 17-19.

² SZAKÁLY 1995a. 40-41.

³ 1467: „...*in vico Horvathutza vocato...*” PETROVICS 2009. 77-78. – A szakirodalomban felbukkan az a feltételezés, hogy a 16. században horvát iskola is működött Pécsen: MADAS 1979. 411.

⁴ BOROS GYÉVI 1981. 131-134.

⁵ SZAKÁLY 1993. 78-83. – VARGA 2008. 44.

⁶ FEJES 1937. 111. – VARGA 2009b. 200.

⁷ PETROVICS 2009. 70. – SZAKÁLY 1995a. 23; 40.

⁸ GÁL 2006. 3. – MÉSZÁROS 1976. 484-485.

⁹ A nők szerepére és lehetőségeire: KUZMA 2004. – SZENDE 2004. 117-126. – A baranyai nők jogéletben és gazdaságban betöltött szerepére vonatkozó középkori adatok értékelése: KÓFALVI 2007. 201.

1460-as évek elején Kis Márton fiatal özvegye a pápai tanácsnál perelte be a város tanácsát és néhány polgárát; az ügy akkora port kavart, hogy maga a király is levélben kérte a Szentszéktől a szükséges vizsgálat lefolytatását.¹ Nem kevés kurázi lehetett azokban a pécsi asszonyokban is, akik – nyilván férjük kíséretében – 1496-ban Rómába zárandokoltak és ott bejegyeztették magukat a római Szentlélek társulat tagkönyvébe.² A nők lehetőségeit mutatja, hogy Rosa asszony a mohácsi csata előestéjén férje egyenrangú társaként egy kiterjedt gazdaságban tevékenykedett, elsősorban szőlőtermelésből élt.³

Ez az állapot 1526 után gyökeresen megváltozott, mindenekelőtt a törökidulás során elszenvedett vérveszteség miatt. Bár konkrét esetekről, emberi történetekről kevés emlék maradt fenn, mégis jól látható, hogy szinte nem akadt olyan család, amelynek ne kellett volna meggyilkolt vagy fogságba hurcolt rokonokat siratni. A már említett Eszteri Pétert tizenhárom éves gyermekként rabolták el a martalócok, Rosa asszony pedig férjét veszítette el a dúlás során.⁴ Ezek a megpróbáltatások nemcsak azoknak az életét keserítették meg, akik felnőtt fejjel élték át őket: a fel nem dolgozott trauma hatásai nagyon gyakran a következő generációra is átörökítődnek, hiszen a gyerekek öntudatlanul is átveszik szüleik félelmeit, szorongásait. Mindez pedig súlyos zavarokat okozhat a családok kommunikációs és kötődési mintázataiban is.⁵

A családok élete gazdasági okokból is nehezebbé vált. A kereskedőknek ugyan sikerült fenntartaniuk a város gazdasági kapcsolatait, a háborús években mégis egyre nehezebb és drágább lett az ellátás, és a legválságosabb időszakokban még az alapvető élelmiszerek beszerzése is gondot okozhatott. Bár a vagyonosabb polgárok nagy tartalékokkal rendelkeztek például gabonából, a háztartások jelentős része a piacról szerezte be azt,⁶ így amikor a behozatal akadozott, a szegényebbek az éhezés határára kerülhettek. Ez történt Pécsen, amikor 1534-ben Fráter György politikai okokból megtiltotta az alföldi gabona átszállítását a Dunán.⁷ A legfontosabb élelmiszerek közül talán csak a dunai és drávai hal maradt olcsó és könnyen beszerezhető.⁸

Az életfeltételek romlása a családok, háztartások lassú bomlásához vezetett. A középkor végén a háztartások túlnyomó része egyszerű családi magvú volt, vagyis a szülők és egy-két gyermekük élt egy fedél alatt; három generáció együttélése nagyon ritkán fordult

¹ Mátyás király II. Pius pápához, 1462-64 között. In: V. KOVÁCS 1986. 34.

² CSUKOVITS 2000. 236.

³ „*Ich armts witiß hab zu Fünffkirchen mit sambt meinem Hauswirt Haushoff weingarten unnd anders in die XIII C. hundert gulden wert gehabt...*” A szövegből jól érezhető, hogy az asszony férje valódi társának tekintette magát. Id: VARGA 2009d. 13. (láb.)

⁴ BESSENYEI 1993. 53-54. – VARGA 2009d. 13.

⁵ HAVELKA 2001. 73-75.

⁶ Vö. a kassai háztartások gabonaellátására: GRANASZTÓI 2012. 98.

⁷ Haas Mihály szerint a pécsiek nem csak 1534-ben, hanem három évvel korábban is nagy éhínséget éltek át: HAAS 1852. 17.

⁸ Herczeg Miklós Batthyány Ferenchez, 1526-40 között. In: HEGEDŰS-PAPP 1991. 145. – ISTVÁNNFY II. 91.

elő. A szűk család tagjai mellett a háztartásban olykor oldalági rokonok, mostohagyermek is éltek, és szinte mindig helyet kaptak szolgák, cselédek is; a kevés és közepes vagyonnal rendelkezők egy-két cselédet, a gazdagabbak viszont nem egyszer nyolc-tíz alkalmazottat is tartottak.¹ A háznépet összetartó kötelékek azonban igen sérülékenyek voltak: hogy a családfő kiért vállalt felelősséget, és mennyire működött a szolidaritás, az sokban függött az életfeltételektől, megélhetési viszonyoktól. Természetesen azok helyzete volt a legbizonytalanabb, akik nem a szorosan vett családhoz tartoztak.² Az évekig elhúzódó válság a legsérülékenyebb rétegek, a város társadalmának peremén élők leszakadását, elvándorlását idézhette elő.

A háborús viszonyokat, a politikai és gazdasági instabilitást az informális kapcsolati hálózatok is megsínylelték. Jóllehet a város közösségi alkalmi és találkozási pontjai fennmaradtak, a kapcsolati hálók az elvándorlás és a háborús veszteségek miatt visszafordíthatatlanul felfeslettek. Amikor szokatlanul nehézé válik az önfenntartás, a mindennapi szükségletek biztosítása, akkor az emberek rendszerint elsősorban önmagukról és családjukról igyekeznek gondoskodni, míg a közösségi célok háttérbe szorulnak. Mindez a korábban erős kötelékek bomlásához, és a megmaradt kapcsolatok kiüresedéséhez vezethet, ez pedig az egyes emberek életében is érezteti hatását. A közösségi támasz elvesztése, a megélhetés érdekében folytatott sziszifuszi küzdelem sok esetben kiábrándultságot, az önbecsülés leépülését és a belső mozgósító erők fokozatos kimerülését okozza.³

Bizonyosra vehető, hogy ilyen körülmények között – egyrészt a személyi állomány erodálódása, másrészt a helyzet áttekinthetlensége és kiszámíthatatlansága miatt – a kis közösségek közéleti szerepüknek sem igen tudtak megfelelően eleget tenni. Nem lehettek képesek arra, hogy valóban hatékonyan közvetítsék az egyes állásfoglalásokat, vélekedéseket, értékelési mintákat az emberek és a politikai vezető réteg között, sem pedig arra, hogy szilárd támaszt és tájékozási pontot nyújtsanak tagjaik számára.⁴

A város környezete

A pécsi püspökség a 15-16. század fordulóján évi 34-35 ezer forintos bevételével az ország egyik leggazdagabb egyházmegyéjének számított, Baranya megyében csaknem 15 ezer jobbágyportát találtak az összeírók.⁵ A megyében élő nemesek híresek voltak harciasságukról, döntéseik és tetteik mérceként szolgáltak a térség más vármegyéinek nemessége számára.⁶ Hevességüket és kardcsörgető nacionalizmusukat a mohácsi vereség sem törte

¹ Kassa és Sziget adatai alapján: GRANASZTÓI 1982. 616-631. – GRANASZTÓI 2012. 83-89; 116-117. – Sopron és Pozsony: SZENDE 2004. 107-108.

² Nagyszombat: GRANASZTÓI 2008. 23.

³ LOSONCZI 1989. 114-137; 171.

⁴ Vö.: MÉREI 1998. 14-15. – VERBA 1996. 315; 325-328.

⁵ FEDELES 2007a. 67. – PETROVICS 2005b. 133.

⁶ „Baranyában már több mint 1500 nemes fegyverben is van, felkészülve a gyűlésre. Sok más megye pedig azt várja, hogy a baranyaiak mit fognak csinálni, s azt teszik majd ők is.” Campeggio legátus

meg, legalábbis – ahogyan említettük – három évvel később még elég erősek voltak ahhoz, hogy nagy zajjal elűzzék a Baranyába települt szerbeket.¹

A viszonyok azonban a mohácsi csata után gyökeresen megváltoztak, és ez mély nyomot hagyott a mindennapok hangulatán is. A megye lakossága mindinkább befelé fordult, saját biztonságáról és megélhetéséről igyekezett gondoskodni. Az emberek kezdeményezőkézsége a mohácsi csata után drasztikusan megfogyatkozott. 1523 előtt a pécsi egyházmegyéből számos zarándok érkezett Rómába, és jegyeztette be magát a Szentlélek társulat anyakönyvébe.² Szintén viszonylag nagy számban, évente egy-két alkalommal érkeztek kérvények az Apostoli Penitenciáriához házassági, testi sértéssel vagy gyilkossággal kapcsolatos, illetve kegyességi ügyekben; többnyire egyszerű emberek fordultak a Szentészékhez. A török előrenyomulása miatt azonban 1525 után nem találkoznak többé ilyen kérvényekkel, az emberek nem vállalták már az ügyintézésrel járó fáradságot és költségeket.³ Ugyanerre utal, hogy a külföldi egyetemen tanulók száma is igencsak megfogyatkozott. 1440 és 1514 között még összesen 64 pécsi diák iratkozott be a bécsi és krakkói egyetemre, ám az ezt követő években már jelentősen csökkent a hallgatók száma, olyannyira, hogy 1526 után mindössze két diákkal, Cheley Gábor kispriposttal és Kis Jánossal találkozunk a bécsi hallgatók között.⁴

Az anyagi erőforrások kimerülését mutatja a térség egyházi intézményrendszerének romlása is. Az első nagy csapást az 1526. évi török hadjárat jelentette az egyházmegye szerzetesrendjei számára: ekkor pusztult el végleg az atyai és a kölyüdi rendház, és legkésőbb ekkor hagyták el a szerzetesek a bodrogszigeti és a kiskőszegi pálos kolostorokat is.⁵ Az egyházi társadalom rendkívüli életerejét mutatja azonban, hogy a pusztítás ellenére néhány évvel később megindult a térség egyházi intézményeinek újjáélesztése. A bátai apátságot – ahonnan korábban a Szent Vér ereklyét is Pannonhalmára menekítették – Tolnai Máté főapát irányításával szervezték újjá, a perecskei kolostort szintén újjáépítették, és Györgyi kolostorába is visszatértek az obszerváns ferences barátok; még 1535-ben is 16 szerzetes élt itt.⁶ Az újjáéledési folyamat azonban néhány éven belül kifulladt, eredményeinek nagy részét az 1532. évi hadjárat, és az ezután egyre erősödő török nyomás söpörte el. A sellyei ferenceseket, a gvárdiánt és nyolc barátot a visszavonuló törökök gyilkolták meg, a perecskeieket pedig a veszély fokozódása miatt a rend közgyűlése 1533 után helyezte át

Sadoletonak, Buda, 1525. jún. 18. In: BARTONIEK 1926. 18. – A levelet más fordításban idézi: TIMÁR 1976. 517.

¹ VARGA 2009b. 200.

² CSUKOVITS 2000. 228-234.

³ ERDÉLYI 2007. 17.

⁴ SZAKÁLY 1995a. 42. – VARGA 2005. 248-250. – VARGA 2009e. 587-588.

⁵ BENDA 1991. 89. – HERVAY 1991. 47.

⁶ ROMHÁNYI 2000. 11; 28; 51. – A bátai ereklye kimenekítésére: EgyhTE I. 277-278.

egy védettebb kolostorba.¹ Az ozorai rendhárról 1535-ből szól az utolsó adat, a pozsegai egyházat pedig a város elfoglalása sodorta el egy évvel később.² Az egyházi intézmények romlása nemcsak az erőforrások kimerülését jelzi, hanem a papság fogyatkozása a lakosok elbizonytalanodásához, az ellenállási kedv megtöréséhez is hozzájárult, hiszen sok településen nem akadt többé senki, aki buzdította vagy vigasztalta volna az embereket. A katolikus lelkigondozásban keletkezett űrt ugyanakkor a reformáció sem tudta még betölteni, hiszen az első komolyabb eredményeit legkorábban az 1540-es évek elején érte el.³

A lakosok erőforrásai azonban nemcsak a török portyázások miatt, hanem a keresztény földesurak nem szűnő hatalmaskodásainak következtében is gyorsan apadtak: „*Feltűnően szegény mindenki, vagy inkább félnek és rettegnek, s ezért mindenki visszatartja magának a pénzét, amije van*” – állapította meg szomorúan Brodarics 1532-ben.⁴ A hatalmaszkodásokkal és jogtalan birtokfoglalásokkal szemben László pécsváradi apát a királyhoz fordult oltalomért, és szintén Szapolyainak kellett intézkednie az ürögi pálosok védelméről is.⁵ Török Bálint és Kápolnay Ferenc, majd Perényi Péter rendszeresen fosztogatta az egyházi és magánföldesúri birtokokat, rengeteg szenvedést okozva a föld népének.⁶ A leghírhedtebb rablólovag, Móré László talán még rajtuk is túltett kegyetlenségben: „*prédálni, utakat tolvajok módjára állani, az megfogott s rabbá tött nemesektől kénzások által erővel pénzt venni, öldöklésekkel, égetésekkel valakiket elől-utol talált, fenekedni, mind az isteni s emberi dolgokat szörnyű kegyetlenséggel öszvezürni-zavarni szokott vala*”. János király végül 1533-ban tudta megszabadítani tőle a Dunántúlt.⁷ A környékbeliek azonban ekkor

¹ „*Item locus de Perechke, qui est in faucibus Turcarum, ubi periculosum est fratribus propter illos demorari, loci patrono resignetur et fratres de eo extrahantur.*” A szalvatoriánus ferencesek közgyűlésének jegyzőkönyve. In: EgyhTE II. 474. – KARÁCSONYI II. 150.

² VARGA 2009b. 588.

³ A Perényi Péter birtokán, Siklós környékén tevékenykedő Siklósi Mihály életére és térítők munkájára: FEJES 1937. 126. – HORVÁTH 1957. 35. – Vö.: NÉMETH 1897. 411. – A korábbi irodalomban felmerült, hogy Dévai Bíró Mátyás már 1531-ben megkezdte a térítők munkát Pécs környékén. Az adatot Szinnyei-re hivatkozva közli: GÁLÓS 1933. 28. – A reformáció korai baranyai terjedését cáfolja: KISS 1993. 294-304.

⁴ Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1532. okt. 20. In: V. KOVÁCS 1971. 579. – „*...mira est inopia omnium vel timor pocius ac trepidacio ob quam, quisque, quod pecunie habet, in usus suos conservat.*” KUJÁNI 1908. 288.

⁵ János király parancslevele a pécsváradi apátság ügyében, Buda, 1529. okt. 19. In: EgyhTE I. 492-493. – János király Brodaricsot bízta meg az ürögi pálosok védelmével, „*contra quoslibet illegitimos Impetitores, Turbatores, & Actores.*” János király Brodarics Istvánhoz, Pécs, 1533. szept. 5. Hibás datálással közli: KOLLER V. 247.

⁶ A kölcsönös pusztításokra többek között: Török Bálint Thurn Miklós főkapitánynak, Babócsa, 1530. aug. 20. In: LASZOWSKI I. 390. – Thurzó Elek I. Ferdinándhoz, Sempte, 1531. okt. 6. In: ERDÉLYI 2005. 280. – Brodarics István Nádasdy Tamásnak, 1532. dec. 26. KUJÁNI 1908. 291-292. – Brodarics István Nádasdy Tamásnak, Gyula, 1534. szept. 16. BRODARICS 2012. 428-429. – BESSENEYI 1986. 57.

⁷ Brodarics István levele Nádasdy Tamásnak, Pécs, 1533. máj. 18. In: BRODARICS 2012. 361. – ISTVÁNFFY I. 313.

sem lélegezhettek fel igazán, nemsokára ugyanis Horváth Vitus, Szapolyai katonája okozott komoly bosszúságokat az embereknek. Nemcsak a püspököknek járó adókat nem fizette meg, hanem pécsi polgárok javait is erőszakosan megszállva tartotta; a helyzet odáig fajult, hogy Brodarics Mátyás magát a királyt is kénytelen volt értesíteni Vitus visszaéléseiről.¹

A mindennapok vészterhes és zűrzavaros hangulatát jól érzékeltetik az 1530-as évben néhány hónap alatt lezajlott események. A tavasz folyamán a Ferdinánd-párti Thardassy István emberei tartották rettegésben a Keleti-Mecsek vidékét.² Nem sokkal később Török Bálint katonái dúlták végig a vidéket Pécestől egészen Székesfehérvárig. János király a somogyi és tolnai főispánt küldte ellenük, Török azonban augusztus elején Pécs közelében szétverte ezeket a csapatokat. Szapolyai hívei válaszcsepasként Somogyvárt, majd Szigetet vették ostrom alá,³ de ugyanezekben a hetekben az eszéki török martalócok is Pécestől északra fosztogattak, hatalmas veszteségeket okozva.⁴

Érthető, hogy mindez mélyen meghatározta a térség lakóinak politikai tapasztalatait. Az egyszerű emberek a polgárháborús évek során nemigen láthattak mást a magyar urak részéről, mint hogy a vidék pusztulását éppen azok idézik elő, akiknek az ország védelme lenne a hivatása: az egymás ellen fenekedő nagyurak, „*kik közül egyik a másiknak kárát csak neveti vala.*”⁵ Valóban, az egyik vagy másik uralkodó mellett elkötelezett mágnások és nemesek mindenféle erkölcsi megfontolás nélkül, a közös haza veszedelmére fittyet hányva folytatták egymás elleni akcióikat,⁶ és legfeljebb a királyi segítség és jutalmazás elmaradását fájlalták.⁷ A térségben hagyott török erők ezzel szemben – minden súrlódás ellenére – igyekeztek a helyiek számára a leginkább elfogadható módon viselkedni, hogy így bizonyítsák, a török fennhatóság minden keresztény számára oltalmat jelent; ezért tiltották meg a török táborban a falvak felgyújtását és foglyok ejtését az 1529-es és 1532-es hadjáratok idején.⁸ Az együttműködés lehetőségét és a vallási különbség háttérbe szorítását mutatta az is, hogy Kászim bég nemcsak több alkalommal nyújtott segítséget János királynak, ha-

¹ „*Vitus nunc quoque res civium Quinqueecclesium in aresto tenet.*” Brodarics Mátyás levele Brodarics Istvánnak, Pécs, 1535. feb. 3. In: BRODARICS 2012. 441.

² Thardassy István márévári provizor Bakics Pálnak, Márévára, 1530. máj. 20. előtt. In: HEGEDŰS-PAPP 1991. 201.

³ BESSENYEI 1986. 43. – VARGA 2009d. 21.

⁴ „...*der Wascha von Essegkh das nügst monett entlich billens sey ein Raiss herauff czethan (...)* das Türgkh unnheyh obhalb Fünffkirchen lig, vnd das gemain Volkh vast vnbillig mache, vnd Pest leuff mitt dem...” A. von Hollnneghk Hans Katzianernek, Graz, 1530. szept. 21. In: LASZOWSKI I. 426.

⁵ TOLDY 1857. 50.

⁶ Az 1520-as, 30-as éveket a Dél-Dunántúlon végigélő Martonfalvy Imre emlékirataiban a szervitori hűség, bátorságon és a dominus érdekében való önfeláldozáson kívül nem találunk semmilyen morális szempontot. Martonfalvy emlékiratát közli: BITSKEY 1982. 78-83.

⁷ Herczeg Miklós levelei Batthyány Ferenchez, Szekeső, 1529. dec. 25. és dátum nélkül [1526-40 között]. In: HEGEDŰS-PAPP 1991. 145; 180-181.

⁸ THURY I. 330; 352.

nem Szapolyai adománya révén a megye birtokosai közé is bekerült.¹ Az efféle kapcsolat-tartás demoralizáló hatását azonban már a kortársak is megfigyelhették: „*akarva, nem akarva a hunok inkább akartak a törökökkel barátkozni, mint a németekkel.*”²

A hétköznapiak az 1530-as években már a veszély állandó tudatában teltek. A pozsegai domonkos szerzetesek például külön engedélyt kaptak, hogy mindig hét aranyat tartsanak maguknál arra az esetre, ha azonnal menekülniük kellene. Györgyi, Ozora és Hedrehely ferencesei pedig két lovat és egy szekeret tarthattak készenlétben nem várt támadás esetére.³ Szintén jól mutatja a mindennapok hangulatát, hogy a ferences barátok a hívás ellenére sem mertek visszatérni a paksi kolostorukba, inkább megengedték a Paksy családnak, hogy más rend számára ajánlja fel az üresen álló rendházat.⁴

Mindez különös lélektani reakciókat idézett elő az emberekben. 1536 decemberében, kevéssel Pozsega elfoglalása után, és a törökök megújuló Dráva-menti akcióinak idején a kanizsai várnagy arról számolt be Nádasdy Tamásnak, hogy számos paraszt a török oltalma alá menekül. Jóllehet sokan a meggyilkolt rokonaikat gyászolják, itt mégis legalább biztosságot remélnék. A parasztok közül többen felkutatták egykori uraikat, és bosszúból vagy meggyilkolták, vagy magukkal együtt örök szolgaságba rántották őket. A várnagy számára úgy tűnt, hogy a helyzet tovább fog romlani, és hamarosan a Pécs környéki parasztok is uraikra támadhatnak majd.⁵ Ebben az időben tűntek fel az első renegátok, akik keresztény hitüket megtagadva a török oldalán reméltek boldogulást. 1536-37 fordulóján keresztények is részt vettek a törökök Siklós és Sellye körüli akcióiban,⁶ Velikei János pedig nem sokkal később – jegyesét is elhagyva – felvette az iszlám hitet, és a törökökkel együtt dülta a ke-

¹ DÁVID 1995. 54-59; 62. – VARGA 2009d. 114-115.

² SZERÉMI 1979. 337.

³ KISS-SARBAK 2009. 373; 377.

⁴ KARÁCSONYI II. 134.

⁵ „*Relatum est, Mehmet Bek in decursu Drave omnia occupasse, solam arcem Walpo esse residuam, quam ternis iam vicibus nomine Caesaris petitam ventura septimana obsidere velle dicuntur. Ladislaum More oclusum in sola arce Rahowcza nil foris ferocire et scire et posse, iuventutem autem miserorum rusticorum, qui vel ad Turcos cum familia profugissent vel quovis modo sese subdidissent, in predam et manubias conversam, solam orbatis parentibus lacrimatam pacem relictam et titulum: vos iam estis iobagiones Magni Cesaris, neminem metuatis. Inter quos (ut diversatur nature et morum varietas) nonnulli, investigatis prioribus ipsorum naturalibus et nobilibus, quoscumque comperissent, hos duxerunt vinctos cum liberis, illos trucidaverunt, alios in perpetuam rusticitatem sibi ipsis coequarunt. Civitas Quinqueecclesiensis est in faucibus eorum, que mox sese subdet, ut viderit Turcum adventantem, quum non est, qui protegat. Hoc malum si serpat ad istas nostras partes, qui erit hac gente in suos dominos trucelemtior, quae nondum visa, sed audita hac Turcarum fama, iam turcascit et Turcum spirare videtur...*” Matyssy György kanizsai várnagy Nádasdy Tamáshoz, 1536. dec. 9. In: EgyhTE III. 112-113.

⁶ „*Fama advenit Turcos mixtos Christianis ultra Dravum incolentibus super glaciem transitum*” indítottak akciót a Dráva mentén. Matyssy György kanizsai várnagy Nádasdy Tamáshoz, Kanizsa, 1537. jan. 7. In: EgyhTE III. 121.

resztény falvakat.¹ A lakosság kifáradásához, megingásához minden bizonnyal hozzájárult, hogy a mohácsi csata után a magyar társadalom korábban egységes, tömörszerű törökellenes eszmeisége megbomlott, és ez nemcsak a politikai elit gondolkodásában tükröződött, hanem nyomot hagyott a mindennapok gyakorlatán is.²

4. A PÉCSIEK ERŐTARTALÉKAI AZ 1530-AS ÉVEK VÉGÉN

Jóllehet abban mindenki egyetértett, hogy a törökök elemi veszélyt jelentenek a magyarságra, Pécs és a Dél-Dunántúl pedig úgyszólván a „török torkában” fekszik, a veszedelem közelségét és nagyságát korántsem ítélték meg egyöntetűen a térség politikai szereplői. Brodarics István 1533 tavaszán a püspökség „*még eddig eléggé kitűnő, de nagy veszélynek kitett*” állapotáról tájékoztatta a pápát.³ Néhány év múlva viszont Sulyok György már kizárólag a törökök szlavóniai foglalásairól írt I. Ferdinándnak helyzetfeltáró és segélykérő levelében. Meglátása szerint a szultán célja, hogy elfoglalja Zágrábot és Varasdót, előretörve Stájerország és Karintia vidékéig. Bár érthető, hogy Sulyok a nyugati hatalmak segítségét szorgalmazó levélben elsősorban a közvetlenül rájuk leselkedő veszélyeket emelte ki, mégis különös, hogy saját püspöki székhelyét meg sem említette a fenyegető helyzet bemutatásakor.⁴

Bár a helyzetértékelések jócskán eltértek egymástól, a polgárháborús helyzet és a török nyomás a mindennapok során súlyosan érezte hatását. A rendkívüli és veszélyes élethelyzetekben természetes jelenség, hogy az emberekben feszültség és félelem alakul ki. Azok, akiket a veszedelem különösen közelről érint, gyakran nem tudnak egységes és következetes álláspontot kialakítani a helyzettel kapcsolatban, véleményük és megoldási javaslatuk ingadoznak, olykor egyik szélsőségből a másikba fordulnak. Ezzel párhuzamosan átrendeződik az értékek elfogadott rendszere: a békeidőben alapvetőnek tekintett értékek súlytalanná válnak, mások viszont új összefüggésekbe kerülnek, és nagy jelentőségre tesznek szert. Az emberek információsükséglete drámaian megemelkedik: az érdekeikkel és attitűdjeikkel ellentétes híreket, véleményeket is gyűjteni kezdik. Éppen ezért okoz hatványozott problémát, ha a kommunikációs hálózat megsérül, és a hivatalos tájékoztatás céljait az informálisan terjedő pletykák, híresztelések is keresztelik.⁵ Ez történt Pécsen is:

¹ VARGA 2012. 64.

² BARTA 1987. 14. – FODOR 1997. 34-35.

³ „...*nunc episcopatum Quinqueecclesiensem teneo et ipsum Thurcis ad iii vel iiii miliaria vicinum, adhuc quidem satis insignem, sed magno periculo expositum.*” Brodarics István VII. Kelemen pápának, Pécs, 1533. máj. 8. In: BESSENYEI-KULCSÁR-NAGY 2002. 102-103.

⁴ Sulyok György I. Ferdinándnak, Padova, 1536. nov. 27. In: LASZOWSKI II. 312.

⁵ ANGELUSZ 1995. 141-143.

bár a térségben korábban kialakult információs csatornák továbbra is működtek,¹ időről időre fennakadások jelentkeztek a hírek továbbításában. Még maga Brodarics püspök is többször panaszkodott pécsi tartózkodásai idején, hogy nem jut megbízható értesületekhez: „*Itt sem a törökről, sem a németekről nem tudunk semmi biztosat, ami elég furcsa, de még a királyról és a főurakról sem, csupán amit Dombay János [tolnai főispán] úr írt nekem*” – értesítette Nádasdyt 1532 őszén.²

Az emberek információigénye azonban tovább nőtt: a drámai változásokkal, sok esetben kiszámíthatatlan következményekkel járó események, és a közösség valamennyi tagjának közvetlen érintettsége fokozta a tájékozódás igényét, sőt kényszerét.³ A híráramlás bevett csatornáit viszont már nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy kielégítsék a megnövekedett információszükségletet, így minden bizonnyal előtérbe kerültek az informális hírcsatornák. A családi, baráti, munkatársi kapcsolatok mellett az alkalmoszerű kapcsolatok is kommunikációs pályákká váltak,⁴ jóllehet ezeket az ellenőrizhetetlen, éppen ezért veszélyes eszmecseréket a szenátus bizonyosan nem nézte jó szemmel.⁵

A kommunikációs csatornák átalakulása, az elementáris veszélyeket hordozó és viharos gyorsasággal változó helyzet, valamint a közösségben lappangó feszültségek rendszerint a rémhírek elharapódzásához vezetnek. Az emberek a különböző szóbeszédeket úgy

¹ Schreiber Farkas 1529-ben közvetlenül a török táborból szerzett információkat: „*Ich füg G. khu. Mt. vnnderthenighlich zuwissen, das mir ain knecht aus dem Turgkischen Leger khomen ist...*” Schreiber Farkas I. Ferdinándhoz, Bécs, 1529. szept. 12. Közli: SZAKÁLY 1975-76. 96. – A török terveiről érdeklődőket Brodarics a határszélen birtokos Perényi Péterhez irányította, aki már csak a közelség okán is többet tudhat nála: Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1533. máj. 18. KUJÁNI 1908. 328. – 1538-ban a Dél-Dunántúlról számos híradást és kémjelentést adott tovább a pápai nunciusnak a siklósi várnagy és Ungnád János, és Székely Lukács is több helyről származó értesüléseit továbbította Bécsbe. A bécsi nuncius által a római Kúriához beküldött jelentések, 1538. júl. 14. és júl. 19. In: ÓVÁRY 1879. 39-43. – Perényi még 1542-ben is tartott kémeket baranyai váraiban. Batthyány Katalin Batthyány Ferencnek, Székesfehérvár, 1542. márc. 1. In: LASZOWSKI III. 103. – A hírszerzés lehetőségeire ld. még: PÁLFFY 2004b. 131-132.

² Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1532. okt. 20. In: V. KOVÁCS 1971. 579. – „*Nos hic nihil certi intelligimus neque de thurcis, neque de alemannis...*” KUJÁNI 1908. 288. – Vö.: „*Ego de Thurcis, si quid contra Slavoniam moliantur, nihil hic intelligo.*” Brodarics István Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1533. máj. 18. KUJÁNI 1908. 328. – Hogy ez a helyzet nem lehetett rendkívüli, azt jól mutatja, hogy sok esetben még a kiváló hírközlési rendszerrel rendelkező felső-magyarországi városzövetség is híján volt a megbízható és pontos értesüléseknek. H. NÉMETH 2007. 147.

³ ANGELUSZ 1995. 10-16.

⁴ ANGELUSZ 1995. 98.

⁵ Vö.: a budai jogkönyv kimondja, hogy „*a bírón és az esküdteken kívül senki se adjon tanácsot sem titokban, sem nyíltan semmilyen ügyben, sem a kocsmában, sem az utcán, sem titkos vagy nyilvános helyen.*” *Jogkönyv* 2001. 32§, 47§. – A tanács elleni csődületről, összeesküvésről és zendülésről a jogkönyv más helyen szól, itt tehát egy más, szigorúbb szabályról van szó, amely a köznap diskurzusokat korlátozta. Ugyanakkor a jogkönyv meghatározza a politikai viták legitim színtereit is: ha például valaki a tanács által meghirdetett gyűlésre nem megy el, akkor pénzbírságra számíthat. *Jogkönyv* 2001. 159§

adják tovább, hogy önkéntelenül is hozzáigazítják őket előfeltevéseikhez, és kiélezik, tovább fokozzák a történet szempontjából különösen fontosnak tűnő elemeket, amelyek így a rémhírek központi motívumaivá válnak.¹ Ilyen folyamat zajlott le Pécsen is, ahol már 1534 tavaszán egy várható török támadásról terjedtek el híresztelések.² 1536-ban a pozsegai káptalan tagjai, a következő évben pedig a diakóvári káptalan kanonokjai menekültek Pécsre; újabb borzalmas híreket hoztak magukkal a törökök előretöréséről, növelve a polgárok félelmét.³ Ugyanekkor a törökök Dráva menti akciói,⁴ majd Ferdinánd csapatainak a szlavóniai Garánál elszenvedett veresége tartotta rettegésben a térség lakóit. 1538 tavaszán és nyarán szintén egymás után érkeztek hírek a közelebbi háborúról. Az egyik híradás szerint a törökök szárazföldön és vízen is támadni fognak, az egyik sereg éppen az északi hídon kel át. Néhány héttel később már úgy tudták, a török 100 ezer fős sereggel Valpót és Siklóst fogja elfoglalni, aztán a katonák Pécsen telelnek át, majd megindulnak nyugat felé; az élelmezést Török Bálint biztosítja számukra.⁵ A rémhírek tovább fokozták a helyzet veszélyessége miatt amúgy is igen erős félelemérzetet.

A török fenyegetettség állandósuló érzésén a kor embere intenzív vallásos, közösségi rituálék segítségével igyekezett úrrá lenni. Bakócz Tamás például 1510-ben elrendelte, hogy Budán, Pesten és más városokban „a békéért és nemzetünk szerencsés győzelme érdekében” hetente háromszor körmeneteket tartsanak, és azok résztvevői száz napi búcsúban részesüljenek. A török betöréseknek jobban kitett Brassó lakossága jóval rezignáltabban már nem a győzelemért, hanem csak az áldozatokért imádkozott: az 1490-es években avval a céllal alakítottak társulatot, hogy a török harcokban elesett keresztényekért misézzenek.⁶ A nagyszombati Oltáriszentség testvérület pedig már évtizedekkel korábban is különösen díszes körmeneteket tartott minden csütörtökön a török elleni győzelemért.⁷ A pécsiek azonban tudomásunk szerint nem alakítottak ki hasonló stratégiákat, amelyek segítségével legyőzhették volna félelmüket. Mindössze az 1499-ben megjelent misekönyvben

¹ HANKISS 1983. 312-317; 325-330. – HANKISS 1987. 164-167.

² „In Eszek pro nunc pauca admodum manus hostilis esse dicitur. Huic Vicewayvoda quidam praesidet, ad quem difficiles aditus patent nostris. (...) Muhmet, qui comitatus fuerat regem usque Quinqueecclesias, et rursus Budam, ex mandato magni Turci debecbat Successori novo cedere, ad sua. Fingit se indignationem Caeseream incidisse, nec audere in conspectum illius venire.” Farkas Bálint Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1534. ápr. 9. In: PRAY II. 47.

³ ISTVÁNYFI II. 12. – VARGA 2012. 61.

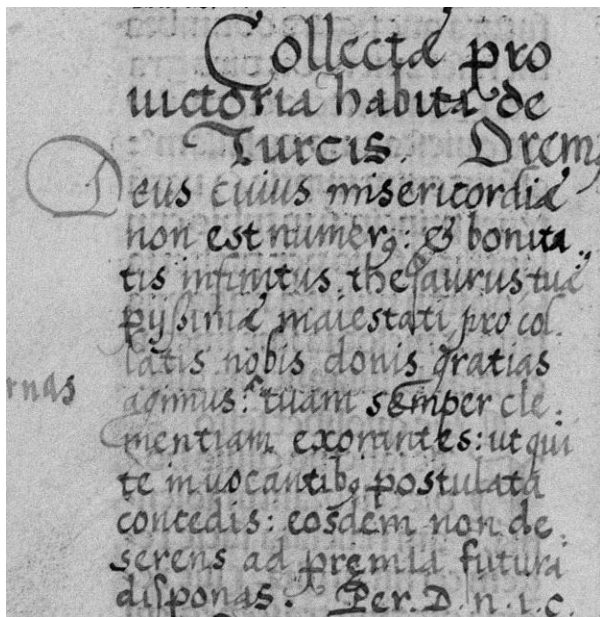
⁴ Matyssy György Nádasdy Tamáshoz, Kanizsa, 1537. jan. 7. In: EgyhTE III. 121.

⁵ A tridenti bíboros Alexander Farnese bíboroshoz, Eszék, 1538. ápr. 5. In: ÓVÁRY 1879. 29-30. – MOE II. 57. – A bécsi nuncius által a római Kúriához beküldött jelentések, 1538. jún. 14. In: ÓVÁRY 1879. 39-40. – Kémjelentés Johann Ungnadhhoz, Siklós, 1538. jún. 30. In: BESSENYEI 1994. No. 224. – I. Ferdinánd Brodarics Istvánnak, Linz, 1538. júl. 15. In: BRODARICS 2012. 539.

⁶ PÁSZTOR 2000. 35-36; 63.

⁷ CEVINS 2003. 144.

találunk egy rövid kéziratos imádságot a török feletti győzelemért.¹ Gyanítható emellett, hogy az állandósuló veszély, és az időről időre elszenvedett veszteségek hatást gyakoroltak a személyes vallásgyakorlatra. 1489-ben még az Úr színeváltozása tiszteletére alapított oltárt egy pécsi polgár, az 1530-as években azonban már alighanem a Szent Vér kultusza erősödött meg a pécsiek körében. A Színeváltozás ünnepét ugyanis még a török felett aratott nándorfehérvári győzelem emlékére, a diadal hangulatának hatására hirdette meg az egyház, a Szent Vér azonban Krisztus kinszenvedésének bizonyítékaként, a mártíromság jelképeként a fájdalom és a veszteség elviseléséhez adott példát az embereknek.²

9. kép Imádság a török elleni győzelemért.
Kéziratok bejegyzés a Pécsi Miskolcokban

A rémhírek és az állandósuló félelem hatása alatt mindinkább nyomasztóvá váló légkörben a pécsiek valószínűleg a ténylegesnél jóval kedvezőtlenebbül és jóval reménytelenebbnek ítélték meg a város helyzetét. Amikor ugyanis az emberek a jelent értéklik a múlt viszonylatában, általában jóval kisebb hangsúlyt helyeznek az aktuális eredményekre, mint

¹ „Collectae pro uictoria habita de Turcis. Orem[us]. Deus cuius misericordiae non est numer[us]: et bonitatis infinitus thesaurus tuae pyssimae maiestati, pro collatis nobis donis gratias agimus: tuam semper clementiam exorantes: ut qui te in uocantib[us] postulata concedis: eosdem non deserens ad premia futura disponas. Per D[ominu]m N[ostri] I[esu] C[hristu]m.” Missale 2009. 264v. – GÁLOS 1933. 22.

² PÁSZTOR 2000. 157. – TIMÁR 2001a. 98. – A Szent Vér ereklye szimbolikájára: TÓTH 2002. 27. – Eltérő kontextusba helyezve: BÁLINT 1975. 60.

az éppen küszöbön fekvő gondokra; a múlt értékei ugyanakkor aránytalanul felértékelődnek, a korábban átvészelt problémák pedig súlytalanabbnak tűnnek. Számos élethelyzetben ezt egyfajta kontraszthatás is erősíti: a régmúlt eseményeit, eredményeit – főként, ha azok egy élesen kirajzolódó cezúra elé esnek – az emberek a múlttól alkotott képükhöz használják fel, ami élesen elkülönül a sivár és értéktelen jelentől.¹ Az 1526 előtti korszak egyre inkább harmonikusnak és dicsőnek tűnhetett fel a pécsiek szemében, míg a mohácsi vereséget és a város kifosztását követő éveket egyre borúsabbnak, reménytelenebbnek láthatták.

Ha egy válságos helyzet hosszabb ideig elhúzódik, az szinte törvényszerűen kóros jelenségeket okoz az egyének és a közösség szintjén egyaránt. Nemcsak a családok, informális baráti, szomszédsági kapcsolatok sérülnek meg, hanem az egyéni kezdeményező-készség, kreativitás is kárát látja a szituációnak. Az emberek frusztrálttá válhatnak, elveszíthetik a teljesítményük és eredményeik felett érzett örömet, perspektíváik végletesen beszűkülhetnek. Kedélyállapotuk borússá válik, egyre gyakrabban fordulnak elő a rossz érzés kifejeződésai, sőt akár kimondottan agresszív megnyilvánulások is. A társadalmi kapcsolatok során sok esetben ezek a tünetek nemhogy enyhülnek, hanem újratermelődnek, az emberek képtelenek megoldani az előttük tornyosuló problémákat,² és az egyre labilissabb helyzetben értelmét sem igen látják a kezdeményezésnek és a hosszú távú tervezésnek.

Mindez természetszerűleg vezethetett a közösség összetartó erejének meglazulásához. A kohézió mértéke erősen függ egyebek között attól, hogy a közösség tagjai milyen mértékben köteleződnek el a közös célok iránt, készek-e megvédeni egymást és a közösség egészét a külső támadással szemben, és hogy mennyire érzik kielégíthetőnek a közösséghez fűzött elvárásait, anyagi és érzelmi szükségleteiket.³ Azonban, mint láttuk, a külső és belső feltételek romlása miatt a város már nem tudta kielégíteni a lakói alapvető érzelmi és anyagi igényeit; a város gazdasági eltartóképessége és az erősen roncsolódott közösségi keretek már nem bizonyultak elegendőnek. Ugyan a helyi identitás szempontjából és közösségi térként egyaránt fontos emblemikus intézményeket sikerült fenntartani, ez nem ellensúlyozhatta a kilátástalanság és az áldozathozatal értelmetlenségének érzését⁴

A közösségi kohézió megbomlásával párhuzamosan lazulhatott meg a pécsiek helykötődése is.⁵ Sokak szemében már évekkorábban darabokra tört a biztonságot nyújtó otthon képe: 1526-ban és 1529-ben ellenséges katonák fosztották ki és gyújtották fel a házakat, négy évvel később pedig a király kíséretében érkező törökök sértették meg durván a polgárok otthonait, rabolták el gyermekeiket és szolgálóikat. Ennyire mély sérelem és meg-

¹ SCHWARZ-WÄNKE-BLESS 1998. 284-285; 292.

² ERŐS 1993. 184-185. – LEWIN 1975. 136-140; 235-236.

³ Klineberg, Lersch és Maisonneuve elméleteit interpretálja: PATAKI-HUNYADY 1972. 37-43.

⁴ Vö.: ERŐS 1993. 189.

⁵ DÜLL 2002. 58-59. – HORVÁT-DÜLL-LÁSZLÓ 2006. 136. – MÉREI 1989. 131-133. – WOLFENSTEIN 1957. 58.

alázás után természetesen nehezen áll helyre az otthon biztonságosságába vetett bizalom, olykor pedig a helykötődés és helyidentitás is végzetesen megsérül. A veszélyek fokozódásával ugyanakkor felértékelődtek a távoli, védettebb városokban élő rokonok, akik a menekülés és a békésebb élet lehetőségét jelentették. Korábban még valószínűleg sokak egyetértésével találkozott volna az az elv, hogy *„minden jószága elkobzásának terhe alatt senki ilyen szorult viszonyok között hazáját ne hagyja el”*;¹ most azonban egyre nőtt a menekülők, a várost végleg hátrahagyók száma.

¹ 1529 májusában Lőcse városa eladta Orgonakészítő Miklós házát, amiért az cserbenhagyta a közösséget: *„mikor a városnak annyi baja volt”*, Lengyelországba szökött és nem is tért vissza. HAIN 1988. 45.

III. rész

Az 1540-es évek elején országszerte számos helyen bajjóslatú előjelek sejtették, hogy hamarosan minden korábbinál nagyobb bajok zúdulnak a magyarokra. 1540. nyár végén és kora ősszel Pozsony környékén hatalmas forráság és sosem látott aszály szárította ki az erdőket és tizedelte meg a szarvasmarha-állományt. A pápai nuncius szerint sok helyütt a kutak és patakok is kiszáradtak, jóformán a lovakat is borral kellett itatni.¹ 1542-ben Nagyszében környékét sújtotta szokatlan csapás: *„rettegtető csoda jelent meg, amilyenről hosszú idők óta nem hallottak. Augusztus hónapjában sáskák akkora sokasága érkezett, hogy amerre röptek, nem lehetett látni a napot, mert én magam is jelen voltam, és a sáskák tömegében egy lándzsányi távolságból nem láthattam a fiamat”*- emlékezett vissza egy szemtanú.² A leginkább vérfagyasztó, természetfeletti jelenség 1543-ban tűnt fel: Magyarország felett egyszerre hat Nap látszott az égen.³ Ez a jel minden bizonnyal apokaliptikus félelmeket hívott életre. A hatos szám nemcsak a hat világkorszakra és ezáltal az idők közelgő végére figyelmeztetett, hanem a Jelenések könyvében szereplő fenevadra, a hívők ellen fenekedő Antikrisztusra is utalt. A Nap szintén kozmikus szimbólum volt, mely az Isten haragját és büntetését jelezte a gyarló embereknek.⁴

Valóban, János király halála után az amúgy sem könnyű helyzet még inkább veszélyessé vált. Szulejmán, szövetségese elhunytával szakított korábbi politikájával, és egyre nyíltabban törekedett Magyarország katonai megszállására. A szultán környezetében az ország meghódításának előkészítése érdekében számon tartották a Dél-Dunántúl legfontosabb várait és városait, Csurgót, Szigetvárt és Pécsváradot.⁵ A mindinkább fokozódó nyomás a pécsiek mindennapi életében is azonnal éreztette hatását.

1. POLITIKAI CSOPORTOK ÉS POLITIKAI CÉLOK 1540 UTÁN

A politikai csoportok szerkezete

Pécs politikai csoportjai a János király halálát követő hónapokban viharos gyorsasággal és gyökeresen átalakultak. A legfeltűnőbb mindenki számára az lehetett, hogy a szenátus, amely korábban meghatározó szerepet játszott a város politikai orientációjának alakulásában, szinte teljesen elvesztette korábbi jelentőségét. Jóllehet az energikus Schreiber Farkast 1542-

¹ Rorario nuncius Alexander Farnesenek, Pordeone, 1540. feb. 20. In: ÓVÁRY 1879. XXIII; 114.

² Nagyszébeni évkönyv. In: KULCSÁR II. 134.

³ TOLDY 1857. 50.

⁴ A fenevadra: Jelenések 13,11-18. – A Nap mint eszkatologikus jelkép pl. Izajás 13.10; Ezékiel 32,7; Joel 2,10.

⁵ FODOR 1991. 82-106.

ben és 1543-ban is bíróvá választották,¹ a megváltozott helyzetben már nem sikerült megtartania a tanács kezében a kezdeményezést. Mindössze egyetlen alkalommal, 1542 februárjában hallunk a szenátus nagyobb szabású kezdeményezéséről: az esküdtek a káptalannal közösen memorandumot készítettek I. Ferdinánd számára a város védelméről és belső stabilitásának megőrzéséről.

Központi szerephez jutott viszont az 1530-as években még egyre inkább súlytalanná váló püspökség, valamint a súlyosbodó hadi helyzet miatt érthető módon a várnagy. Személyes kvalitásainak köszönhetően Tolna vármegye főispánja, Werbőczy Imre is nagy befolyáshoz jutott a térségben. A város politikai útkeresését és a török elleni védekezés szervezését így ennek a három hatalmi centrumnak az összjátéka határozta meg.

1540 nyarán a város a Szapolyai-párt egyik legmegbízhatóbb híve, Eszéky János és várnagya, Kákonyi József hatalma alatt állt. A püspök a János király halála utáni napokban portai követségbe indult, és csak a következő év elején tért vissza székvárosába, már beteg; a láz 1541. február végén vagy március első napjaiban el is vitte őt. A város megtartása azonban természetesen kulcsfontosságú volt a Szapolyai-párt számára, ezért átvételére János király egyik legrégebbi hívét, Athinai Simon deákot küldték. Bár Kákonyi hűségéhez sem igen férhetett kétség,² a vár és a város élére most igazán kipróbált, erős embert kellett állítani. Simon cselhez folyamodva, némi ellenállás után tudta birtokba venni a várost és a püspökvárat; ugyanekkor Márévárat és Szászvárt is a Szapolyai-párt számára foglalta el.³

A török fenyegetés növekedésével azonban Athinai hűsége megrendült a Szapolyai-párt iránt. Ferdinánd ezért a korábban szintén János királyhoz hű székesfehérvári prépostot, Váraljai Szaniszlót bízta meg avval, hogy Athinait a maga oldalára vonja. Simon deák mindössze azt a feltételt szabta, hogy pártváltásáért cserébe Szaniszló kapja meg a pécsi püspökséget; korábban ugyanis mindketten János király belső köréhez tartoztak, jól ismerték egymást, és ez a sikeres együttműködés reményét jelentette. Az uralkodó természetesen elfogadta a feltételt, és 1541 októberében kinevezte Váraljait püspökké és baranyai főispánná.⁴

Athinai Simon paraszti sorból küzdötte fel magát tanulással és tehetsége révén. János király pártján számos fontos csatában vett részt, és több kisebb vár élén szerzett katonai tapasztalatokat, így Szapolyai a budai vár prefektusának, majd a város kormányzójának nevezte ki. A kortársak ítélete szerint evvel nemcsak rangot és vagyont szerzett magának, hanem kivételes jelleme révén nagy megbecsülésre is szert tett.⁵ Athinai pécsi tevékenységét azonban személyes tragédiája, és ennek nyomán a Váraljaival kialakuló konfliktusa is

¹ SZAKÁLY 1995a. 60. – VARGA 2012. 73.

² „...*vir integer et sine malitia...*” - jellemezte Kákonyit Verancsics Antal. VERANCICS 1857a. 155.

³ VERANCICS 1857a. 155-156. – Az eseményeket Verancsics nyomán beszéli el többek között: NÉMETH 1897. 407. – SÖRÖS 1905. 512-514. – VARGA 2009d. 47-48.

⁴ VARGA 2009a. 159. – VARGA 2009d. 49.

⁵ VERANCICS 1857a. 154-155.

hátráltatta. Pécs átvétele után ugyanis magához hívta Budán hagyott feleségét, akit útközben egy Benkovic Mihály nevű rablólovag foglyul ejtett és kifosztott. Athinai az ekkor még a fehérvári préposti címet viselő Szaniszlótól kért sürgős segítséget. A beavatkozás azonban elmaradt, az asszonynak végül apácák segítségével sikerült megszöknie. Athinai így csalódott Váraljaiban, kettejük viszonya ettől kezdve még tovább romlott. Jóllehet korábban maga Simon deák segítette hozzá Szaniszlót a püspöki címhez, az most mégis úgy intézte, hogy a püspökség javainak átvételénél Athinait egyáltalán ne jutalmazza az egyházi vagyion terhére. Simon ugyan – némi ellenkezés után – elfogadta Váraljait püspöknek, ám a további együttműködést lehetetlennek látta, hamarosan leköszönt tisztségéről és elhagyta Pécsset.¹

Az így megüresedő kapitányi posztra 1542 februárjában a király kevéndi Székely Lukácsot nevezte ki. Székely komoly katonai tapasztalatokkal rendelkezett, keménykezű parancsnokként ismerték. Munkáját azonban szinte állandóan a püspökkel folytatott hatásköri viták zavarták. Ráadásul, mivel egyúttal a karintiai és stájer csapatok főkapitányi tisztét is viselte, gyakran volt távol pécsi állomáshelyétől, így akaratát nehezen tudta érvényesíteni a városban és a környező megyékben. Mindezek miatt néhány hónapos szolgálat után, legkésőbb 1542. december első napjaiban visszahívták tisztségéből.²

A térség politikai helyzetére és a védekezés szervezésére nagy hatást gyakorolt az ütöképes katonai erővel rendelkező és jelentős tényezővé váló Werbőczy Imre, aki apja törökparti politikájából kiábrándulva Ferdinándnak ajánlotta fel szolgálatait. Tolnai főispánként, itteni birtokaira és dóbróközi várára támaszkodva szervezte a török elleni védekezést, és szinte állandó összeköttetésben állt Váraljaival.

A püspök, a várkapitány és a tolnai főispán közötti kooperáció azonban távolról sem működött kielégítően. Bár a fenyegetett helyzetben több esetben kénytelenek voltak közös akciókat kezdeményezni, az együttműködést mindvégig a személyeskedésig menő konfliktusok hátráltatták. Váraljai például 1543 márciusában a helytartóhoz írt levelében panaszkodott Werbőczy fosztogatásairól, és egyúttal katonai eredményeinek bírálatával az iránta meglévő bizalmat is igyekezett aláásni.³ Pár nappal később újabb levélben támadta meg Werbőczyt, mert az néhány társával felpredálta a bátai vásárt és elrabolta az árusok csaknem minden portékáját.⁴ Május elején újfent Werbőczy fosztogatásaira tett panaszt: ekkor azt állította, hogy katonái a püspöki birtokokról több száz marhát és juhot hajtottak el.⁵ Vár-

¹ VERANCICS 1857a. 159-161. – Vö.: NÉMETH 1897. 406-409.

² SZAKÁLY 1996. 161. – VARGA 2009a. 160. – VARGA 2012. 66-67.

³ Váraljai Szaniszló püspök a helytartónak és a királyi tanácsosoknak, Pécs, 1543. márc. 5. Közl.: KOLLER V. 286-287. – Id.: SZAKÁLY 1995c. 35.

⁴ KOMÁROMY 1910. 294.

⁵ SZAKÁLY 1999a. 43.

aljai nem bánt finomabban Székely Lukáccsal sem: 1543 májusában egyenesen sikkasztással vádolta a kapitányt.¹

A kooperáció hiányához hozzájárult, hogy a régió katonai irányításának intézményes keretei sem álltak készen. Az 1542 februárjától felálló főkapitányi rendszer jóformán alig kezdte meg a működését, máris át kellett szervezni, mivel a tisztségre kinevezett Perényi Pétert az év októberében árulás vádjával letartóztatták; több hónapos fennakadás után decemberben Nádasdy Tamást nevezték ki főkapitánnyá.² Nem voltak világosak a vármegyék együttműködésének keretei sem; nem véletlen, hogy a szenátus és a káptalan a Ferdinándhoz írt memorandumában szorosabb együttműködést követelt a három dél-dunántúli vármegyével, többek között a város falainak megerősítéséhez biztosított jobbágyi ingyenmunka kapcsán.³ A struktúra kiforrotlanságára jellemző, hogy Váraljai püspök még 1542 áprilisában is hadügyi szervezeti változtatásokat javasolt az uralkodónak: azt tanácsolta, hogy az adókból befolyó összegeket ne hagyják a vármegyékben, hanem gyűjtsék be a kincstárba, és így minden katona a király zsoldján szolgáljon, egységes irányítás alatt.⁴

A püspök, a királyi kapitány és a tolnai főispán alkotta vezetői csoport tehát – részben személyes, részben szervezeti okokból – egyenrangú és egymással vetélkedő tagokból álló, minden látható struktúrát nélkülöző grémiumként működött. Képtelennek mutatkoztak elképzeléseik egyeztetésére, sőt nemegyszer kicsinyes támadásokat intéztek egymás ellen. Az ilyen csoport – már a kommunikáció akadozása, a szükséges információk visszatartása miatt is – mindig lassabban és jóval több hiba elkövetése árán jut el a megfelelő döntésig;⁵ márpedig az adott, katonai és politikai szempontból is igen kielezett helyzetben minden késlekedés és téves döntés súlyos következményekhez vezethetett, annál is inkább, hiszen nem volt lehetőség a korrekcióra. A három férfi tehát roppant nagy nyomás alatt állt, azonban avval is tisztában kellett lenniük, hogy a kihívások messze meghaladják a mozgósítható erőforrásokat. Mindezek mellett a nemrég elszenvedett kudarcok miatt önértékelésük, önmagukba vetett bizalmuk sem maradt sértetlen. A Pécs sorsát meghatározó triumvirátus tehát összességében a szisztematikus válságban lévő csoport tüneteit mutatta.⁶

1540 után nemcsak Pécs város döntéshozó csoportjai alakultak át, hanem Baranya megye politikai és ideológiai szerkezete is gyökeresen megváltozott; a Szapolyai-párt János király halálát követően rohamosan gyengült. Elsőként Perényi Péter állt Ferdinánd mellé, és őt számos familiárisa követte; Perényi állítólag elbizakodottan dicsekedett is az uralkodónak

¹ SZAKÁLY 1996. 161. – Meg kell jegyezni azonban, hogy a szenátussal jó kapcsolatot igyekezett fenntartani. Erre utal legalábbis, hogy megerősítette Schreiber kiváltságait, lemondva a bíró házát terhelő, őt illető járadékokról. SZAKÁLY 1975-76. 97.

² PÁLFFY 1999. 32-33.

³ A pécsi szenátus és káptalan emlékirata I. Ferdinándhoz, Pécs, 1542. feb. 17. In: EgyTE IV. 9-11.

⁴ Váraljai Szaniszló püspök I. Ferdinándnak, Pécs, 1542. ápr. 1. In: EgyTE IV. 21-22.

⁵ LEAVITT 1969. 295-299. – Vö.: POITOU-FLAMENT 1973. 300-302. – WILKE-WIT 2007. 408-409; 416-417.

⁶ A politikai csoportok dinamikáját mutató szempontrendszerre: TETLOCK ÉS MTSAI 1998. 194-205.

avval, hogy csak neki köszönhetően birtokolhatja „Pécs városát vármegyéjével együtt”.¹ Perényivel összehangolva váltott pártot Istvánffy Pál, aki hamarosan a magvaszakadt nemes, Baksai János jószágait kapta jutalmul Ferdinándtól.² 1541 őszén Török Bálint fogságba esésével, és nem sokkal később az öreg Werbőczy István halálával a baranyai Szapolyai-párt teljesen megsemmisült.

A megye politikai homogenitása azonban önmagában nem jelentette, hogy a birtokosok a török fenyegetéssel szemben is összefogtak volna. Mindössze néhány ideiglenes és részleges csoportosulás alakult ki: 1542-ben Werbőczy kötött ilyen törökellenes szövetséget Zrínyi Miklóssal és Báthory Andrással, majd a következő év elején Bánffy Boldizsárral és Podmaniczky Rafaellel.³ Az efféle, részben titkos és sokak szemében gyanús klikkeknél azonban egy sokkal veszélyesebb hálózat is kialakulni látszott. Kászim bég korábbi helyismeretére és a megye birtokosaival kialakított kapcsolataira alapozva a környékbeli nemesekből egy törökbarát csoport kialakítását kezdte meg; talán még maga a nádori helytartó, Révay Ferenc is egyezséget kötött Kászimmal.⁴

A pécsiek előtt álló feladatok

A várost vezető politikai elit és a város közössége előtt János király halála után legalább két, egymással sok ponton összefüggő feladat állt. Az egyre fenyegetőbb helyzetben meg kellett határozniuk Pécs politikai irányvonalát, úgy, hogy közben se pillanatnyi, se hosszú távú gazdasági érdekeiket ne tévesszék szem elől. Evvel egy időben meg kellett kezdeniük a törökellenes védekezés szervezését is, melyben a korábbi másfél évtizedben szinte semmi sem történt.

A város 1541 őszi egységesen a Szapolyai-párt mellett állt ki. Erre utal, hogy a portai követségről hazatérő Eszéky püspököt 1541 februárjában még beengedték a városba, vagyis nem számított ellenségnek.⁵ A várost az év tavaszán átvető Athinai kizárólag Izabella és János Zsigmond hűségére eskette fel a pécsi katonákat. A következetes elköteleződést jelzi az is, hogy Fráter György mellett egy pécsi kötődésű polgárokból álló befolyásos kör működött, akik a Barát leghűbb támogatói közé tartoztak; állítólag nagy szerepet játszottak abban, hogy 1541 nyarán nem adta át Budát Ferdinándnak.⁶ A város ekkor még komoly

¹ SZERÉMI 1979. 335.

² HOLUB 1912. 228.

³ KOMÁROMY 1910. 287 (láb.); 291-292.

⁴ SZAKÁLY 1995c. 33-34. – SZAKÁLY 1999a. 42-43.

⁵ „*Episcopus Quinque Ecclesiensis rediens ex legatione Turcica febre correptus, in domo sua est mortuus.*” Andrzej Czarnkowski követ Zsigmond lengyel királyhoz, Bécs, 1541. márc. 4. In: TÓTH 2003. 429. – „*Az követek Werbőczy István, Eszéky János megjövének fassangban Terekországbul. De Eszéky János Pécssett megszálla.*” BESSENYEI 1981. 51. – Istvánffy Miklós szerint Pécs Eszéky hazaérkezésekor már Ferdinánd pártján állt, ezért a püspököt nem engedték be a városba. ISTVÁNYFY II. 54. – Ez a nézet a korábbi szakirodalomban is felbukkant: HATOS 1870. 384.

⁶ BARTA 1988. 94.

külső nyomás ellenére is kitarzott a Szapolyai-párt mellett, hiszen állandóan ki volt téve a megye Ferdinándhoz hű urai zaklatásainak; a legkönnyörtelenebb módon talán Perényi Péter fosztogatta a káptalan birtokait.¹

A politikai egységen azonban egyre nagyobb repedések mutatkoztak. A szenátus már 1541. január 10-e előtt felajánlotta hűségét Ferdinándnak,² és az év tavaszán pécsiek információkat adtak át a kanizsai tiszttartónak Török Bálint és a török csapatok mozgásáról.³ Simon deákról szintén régóta terjedt az a hír, hogy hajlik a Habsburgok felé.⁴ A valódi fordulatot azonban 1541 szeptembere jelentette. Már régóta tudni lehetett, hogy a szultán a Dunántúl kulcsfontosságú pontjaként Budát, Székesfehérvárt és Pécsset akarja megszerezni.⁵ A Buda elfoglalása utáni napokban Szulejmán valóban kicsikart egy parancslevelet Izabella királynétól, melyben a város átadására utasította Pécs védőit. Athinai azonban ellenszegült a parancsnak, és nem sokkal később a Kászim által vezényelt ostromának is ellenállt, nyilvánvalóvá téve, hogy a város immár Ferdinánd mellett köteleződött el.⁶

A törökellenes védelem szervezéséből, úgy tűnik, meglepő módon éppen a várkapitányok vették ki legkevésbé a részüket. Kákonyinak és Athinainak egyetlen fontosabb kezdeményezéséről sem tudunk.⁷ Ugyan jelentősebb haditettet a gyakran távol lévő Székely Lukács sem vitt véghez pécsi kapitányságú idején, a védelemhez befolyásával és szervezőmunkájával mégis igyekezett hozzájárulni: ekkoriban stájer zsoldban álló szlavóniai csapatok és nyersanyagok érkeztek Pécsre.⁸

¹ „*Ami a pécsi káptalan birtokait illeti, azt mondja Péter, hogy akkor foglalta el azokat, amikor a káptalan tagjai hűtlenné lettek a Királyi Felséghez, akik bár János király halála után a várat és a várost rögön a Királyi Felség kezére adhatták volna, mégsem tettek így, hanem Izabella királynénak és György Barátnak adták. Később, hogy Őfelsége hűségére tértek, semmit sem vett el tőlük.*” Perényi Péter vallatási jegyzőkönyve, Bécs-Esztergom, 1542. okt. In: SZTÁRAI 1985. 162.

² I. Ferdinánd a pécsiek átpróálásának előkészítésével a kalocsai érseket bízta meg: „*Preterea devotionem tuam latere volumus cives et incolas civitatis Quinqueecclesiensis sese ad fidem et obedientiam nostram contulisse et nihil sese pretermittere velle esse pollicitos.*” Id.: SZAKÁLY 1995a. 57. (láb.)

³ Raiki Szalay János pozsonyi ispánnak, Kanizsa, 1541. máj. 2. Közli: KOLLER V. 263-264.

⁴ Thurzó Elek I. Ferdinándhoz írt, és Ferdinándnak Athinaihoz küldött 1540. szeptemberi leveleit id. IVÁNYI 1941. 54.

⁵ Alexander Confalonero levele Farnese bíborosnak, 1541. jan. 6. KOLLÁNYI 1905. 343. – Vö.: Frangepán Ferenc egri püspök instrukciója Perényi Péterrel közös követük, Hős László számára, Eger, 1540. szept. 10. In: TÓTH 2003. 316.

⁶ SZAKÁLY 1995a. 57-58. – SZAKÁLY 1996. 150. – VARGA 2009d. 49.

⁷ „*Sunt enim etiam in arce plurima communienda ac exedificanda, ad que ipse non sufficio. Simon enim omni prefectura sua ne nimium quidem munitionis fecit...*” Váraljai Szaniszló püspök I. Ferdinándnak, Pécs, 1542. ápr. 1. In: EgyhTE IV. 22.

⁸ Ferdinánd Székely Lukácsot „*tette vala gondviselőül, ezer lovast s mégannyi gyalogot rendelvén melléje, kiknek a Styria tartománybeli rendek végezett bizonyos időkbén zsoldjokat megfizetni szokták vala.*” ISTVÁNFY II. 91. – SZAKÁLY 1996. 161. – VARGA 2012. 66-67.

Hogy a kapitányok által hagyott űrt betöltse, a város érdekeinek képviselőjében az új püspök, Váraljai Szaniszló igyekezett fellépni. A lehetőségekhez képest próbált mindannak eleget tenni, ami egy jó szervező feladata a közössége érdekében. 1542-43 folyamán állandó kapcsolatban állt az uralkodóval, a Helytartótanáccsal és Nádasdy Tamás főkapitánnyal. Több alkalommal információkat közölt Pécs állapotáról, elpanaszolva a város gyengeségét, máskor konkrétan megjelölt vagy csak általában vett segítségért folyamodott, megint más alkalmakkor tájékoztatást kért a hazai és nemzetközi viszonyokról.¹ Törekvései alapvetően sikertelenek maradtak: részben személyiségéből következően, részben pedig a térség katonai irányításának kiforratlansága miatt nem sikerült megfelelő együttműködést kialakítania sem a vár kapitányával, sem pedig Werbőczyvel.

A védelem szervezésében a szenátus tudomásunk szerint nem játszott központi szerepet, bár ez természetesen nem jelenti, hogy ne törekedett volna lehetőségei szerint a veszély elhárítására. Épp ellenkezőleg, a szenátus és a káptalan tagjai 1542 elején átfogó emlékiratot dolgoztak ki az uralkodó számára a város védelmére vonatkozó javaslatokkal. A királytól helyben nehezen beszerezhető hadiszereket, nyersanyagokat (ként, salétromot, ólmot) és képzett szakembereket kértek; a falak megerősítéséhez ugyanakkor elegendőnek látták somogyi és baranyai emberek munkáját. Emellett javasolták a királynak, hasson oda, hogy a három vármegye jobban hallgasson Székely Lukács kapitányra. A memorandum nemcsak katonai természetű javaslatokat foglalt magában: kérték az uralkodót, hogy mozgassa elő a káptalan jogtalanul elfoglalt javainak visszaadását, tartsa meg a tisztségükben a káptalan tagjait, erősítse meg a város és a káptalan kiváltságait, és nem utolsó sorban mentse fel a várost a harmincad fizetése alól, mely nagy szegénységet okoz.²

A memorandum azt mutatja, hogy a szenátus és a káptalan tagjai józanul felmérték a város helyzetét és szükségleteit, belátták és elfogadták megváltozott, végvári szerepkörét,³ a török veszély közvetlensége ekkorra mindenképpen rákényszerítette Pécs vezetőit, hogy szakítsanak az előző időszakban kialakult prioritásokkal, és immár az önvédelemre helyezték a legfőbb hangsúlyt. A harmincadra és a káptalan helyzetére vonatkozó pontok ugyanakkor azt is sejtetik, hogy a polgári és egyházi elit úgy vélte, ez az állapot nem lesz tartós, ezért előrelátóan biztosítani próbálták a gazdasági kapcsolataikhoz és a belső társadalmi berendezkedéshez fűződő érdekeiket is. Valóban lehetett ekkor a pécsiekben egy bizonyos várakozás, hiszen alig néhány hónappal korábban álltak Ferdinánd pártjára, és ez sokak

¹ Jól mutatja ezt a Pécs elestét megelőző hónapok levelezése. 1543. március 5-én Váraljai elpanaszolta a város elhagyatottságát és a püspöki jövedelmek elégtelenségét, majd 50 királyi zsoldon szolgáló katonát kért a Helytartótanáctól. Közli: KOLLER V. 277. – Április 10-én arra kérte Nádasdyt, hogy mindenképp tájékoztassa a külföldi hírekről, és a várható nemzetközi segítségről. In: EgyhTE IV. 247. – Május 24-én konkrét igények megjelölése nélkül kért segítséget a főkapitánytól. In: EgyhTE IV. 263. – Június 5-én pedig beszámolt a városban szolgáló katonák létszámáról, és ismét panaszolta a segítség elmaradását. In: EgyhTE IV. 269.

² A szenátus és a káptalan emlékirata I. Ferdinándnak, Pécs, 1542. feb. In: EgyhTE IV. 9-11.

³ Vö.: SZAKÁLY 1995a. 58-59. – SZAKÁLY 1999a. 42.

szemében a kudarcos törökbarát politikával való szakítást, és – legalábbis egy rövid ideig – a hathatósabb védekezés reményét csillantotta fel. Ez az átmenetinek bizonyult hangulat magyarázhatja az uralkodóhoz benyújtott memorandumban felsejő hosszú távú terveket.

A törökellenes védekezés érdekében Pécs közvetlen környezete, a vármegyei apparátus és a megyei nemesek is igyekeztek tenni, bár komoly hiátusokkal. A vármegye a jelek szerint – nem tudjuk, milyen oknál fogva – 1542 februárjában nem képviseltette magát a védelem kérdéseiről is tárgyaló országgyűlésen.¹ 1543 májusában azonban, Váraljai püspök megbízásából, Istvánffy Pál alispán Bécsben kereste fel az uralkodót, és 1000 hajdú és 300 lovas katona Pécsre vezénylését kérte.² Ez idő alatt a baranyai birtokosok igyekeztek a lehető legjobban megerősíteni és felszerelni a kezükön lévő várakat. Fráter György Pécsvárad védelméhez kérte Ferdinánd segítségét,³ és ugyanígy tett Perényi Péter is Valpó érdekében.⁴ Perényi másik itteni várában, Siklóson komoly erődítési munkálatokat is folytatott,⁵ így legalább e két erősség felkészülten nézhetett szembe egy török támadással.⁶

A közösség vezetői: Váraljai Szaniszló és Schreiber Farkas

Váraljai Szaniszló 1541 őszén minden érintett számára alkalmas személynek tűnt arra, hogy átvegye a pécsi püspökséget, segítse a törökellenes védelem szervezését, és példaadásával erősítse a pécsiek helytállását is. A székesfehérvári Boldogasszony-káptalan prépostjaként, majd János király személynökéként több mint egy évtizeden át tevékenyen vett részt a politikai életben, sőt Szapolyai követeként az 1531. évi visegrádi tárgyalásokon a nemzetközi szinten is képviselhette urát. Bár eleinte nem kapott különösebben jelentős feladatokat, mégis tehetséges és agilis szervezőnek bizonyult: közvetített János és az esztergomi káptalan között, és agitált a Veszprémbe összehívott király nélküli országgyűléssel szemben is.⁷ Mindemellett katonai tapasztalatokkal is rendelkezett: részt vett több csatában,

¹ A beszercebányai országgyűlésen Tolna és Somogy megye követei vettek részt, valamint Werbőczy Imre, Perényi Péter és a pécsi érintettséggel is rendelkező Peregi Albert nagyrépost. MOE II. 305-306.

² SZAKÁLY 1996. 157. – SZAKÁLY 1999a. 46.

³ „...kérem Felségedet, hogy Pécsváradot vagy Verbőczy Imrének, vagy a pécsi püspöknek adassa vissza, még mielőtt a török azt elragadja (...) Kérem tehát, hogy mind a váci, mind a pécsváradai várról – melyeket eddig saját költségemen tartottam meg – gondoskodjék Felséged, hogy a török rablómar-ka azokat el ne ragadja.” Fráter György I. Ferdinándhoz, Gyulafehérvár, 1543. máj. 25. In: SINKOVICS 1968. 51-52. – G. SÁNDOR 1984. 49.

⁴ Perényi Péter Thurzó Eleknek, Patak, 1540. júl. 3. In: EgyhTE III. 461.

⁵ Az egyik kváderkövet evvel a felirattal látták el: „1540 Cvm fortis armatvs cvstodit atrivm svvm in pace svnt omnia quae habet”. G. SÁNDOR 1984. 62. – Vö.: FEJES 1937. 140-141.

⁶ „...munitissimae duae arces Soklyos et Walpo...” A beszercebányai országgyűlés utasítása a speyeri birodalmi gyűlésre küldendő követeknek, 1543. dec. 2. In: EgyhTE IV. 314. – Vö.: Várady Pál érsek III. Pál pápának, Pozsony, 1543. aug. 20. In: THEINER 1968. 655. – ISTVÁNFY II. 88-89. – VERANCSICS 1857b. 231-232.

⁷ János király az esztergomi káptalannak, Buda, 1529. dec. 23. In: EgyhTE I. 504. – Váraljai Szaniszló a bélavári gyűlés rendjeinek, 1531. márc. 16. In: MOE I. 365-369.

és 1530-ban Buda ostroma idején szintén János király mellett dolgozott.¹ Szapolyai halála után azonban kisvártatva a Habsburg-párthoz csatlakozott, és azonnal érdemeket is szerzett új ura oldalán: 1540 decemberében Perényi Péter segítségével egy cseles húzással gyakorlatilag ő adta Ferdinánd kezére Székesfehérvárt. Nem véletlen, hogy az uralkodó püspöki kinevezésekor meleg hangon emlékezett meg becsületességéről, őszinteségéről és a cselekvésben tanúsított ügyességéről.²

Maga Váraljai azonban – legalábbis saját elbeszélése alapján úgy tűnik – egyáltalán nem kívánta elnyerni a pécsi püspökséget, csak Athinai Simon feltételének engedve vállalta azt. Saját bevallása szerint többször is gondolt arra, hogy elhagyja Pécsset, és csak a nemesek és polgárok kérésére maradt mégis a városban.³ Az ilyen helyzetekben legalább két dologgal kellett szembesülnie: szerepének rendkívüli fontosságával, és ehhez mérten saját bátorságának, elkötelezettségének elégtelenségével. Ennek ellenére, ahogyan korábban is láttuk, megpróbált becsülettel eleget tenni a püspökséggel járó bonyolult és nehéz feladatoknak; annál is inkább, hiszen tisztában volt a gondjaira bízott város politikai és stratégiai jelentőségével.⁴ Személyes tulajdonságai azonban egyáltalán nem feleltek meg a situáció által támasztott követelményeknek, Váraljai korántsem a kemény és harcias főpap típusát testesítette meg. Későbbi tevékenysége szintén azt mutatja, hogy igazán szép eredményeket egy-egy kisebb közösség vezetésében, belső egyensúlyának megteremtésében tudott elérni: 1544-től a szepesi Szent Márton káptalan olvasókanonokjaként, majd prépostjaként zsinatokat hívott össze, békéltetőként számos egyházi és világi konfliktust segített elsimíta-

¹ „...*vir alioqui aetate integra, inter militares homines semper versatus, et multimodis adversis cum Joanne rege exercitus...*” VERANCICS 1857b. 233. – Vö.: SZAKÁLY 1996. 159. – Budai szereplésére: KOLLER V. 268.

² „...*nos attentis eximiis & preclaris virtutibus, vitae, ac morum prohibitate, & honestate, & denique magna ingenii dexteritate, rerumque gerendarum experientia, quibus Reverendum devotum fidelem nobis dilectum Stanislaum Praepositum Albensem reipsa peditum esse nos ipsi cognovimus.*” I. Ferdinánd Váraljai Szaniszlónak, Linz, 1541. okt. 20. Közli: KOLLER V. 283. – „...*de cujus probitate, synceritate, & in rebus agendis dexteritate...*” I. Ferdinánd Váraljai Szaniszlónak, Linz, 1541. okt. 22. Közli: KOLLER V. 265.

³ „*Quinqueecclesias ad ferias Divi Martini Episcopi veni. Hic ex eo tempore herere coactus sum, ut presidium Maiestatis Vestre expectarem, que tempore sumptus incredibiles tollerare necesse fuit. Sepe sane domum repetere cogitabam, verum civitas et nobilitas omnis per omnia sacra obtestari me non destitit, ne abirem, ne velut desperationi civitatem, et totum districtum exponerem, quod procul dubio factum fuisset, si ante adventum presidii Maiestatis Vestre abire voluissem; nemo enim esset, que spe illos confirmaret et labantes quospiam stabiliret et contineret.*” Váraljai Szaniszló I. Ferdinándnak, Pécs, 1542. ápr. 1. In: EgyhTE IV. 22.

⁴ Maga írta például, hogy Pécs elvesztése felérne Nándorfehérvár és Jajca elestével: „*non minus amissione Quinqueecclesiarum, quam olim Belgradum et Jajcze.*” Váraljai Szaniszló a Helytartósághoz, Pécs, 1543. máj. 9. Id.: SZAKÁLY 1996. 158. (lábj.) – A korábbi szakirodalom értékeléseiben is felbukkan, hogy Váraljai tisztában volt személyének és szerepének fontosságával, ennek megfelelően püspöki és magánvagyonából egyaránt sokat áldozott a város védelmére. HAAS 1852. 18-19.

ni.¹ Ahhoz azonban, hogy a pécsi egyházmegyét annak egyik legválságosabb időszakában kormányozza, kevésnek bizonyult az ereje.

Váraljai lelkiileg és testileg egyaránt hamar kimerült. Az elhúzódó, súlyos válságok, és a bizonytalan, nagyszámú döntési lehetőséget tartalmazó helyzetek ugyanis – amilyenell a püspök is szembesült Pécsen – általában sokkal inkább igénybe veszik az emberek fizikai állóképességét, mint az egyedi, jól körülhatárolható szituációk, amelyekben világos alternatívák fogalmazhatóak meg. A stressz szintjét az elviselhetetlenségig fokozhatja, hogyha a helyzet az erőforrásokhoz képest túl súlyosnak látszik, és nem állnak rendelkezésre a probléma megoldásához szükséges stratégiák: ha nem sikerül kialakítani a döntéshozatali folyamatok megfelelő formáját, vagy ha maga a vezető nem tudja levezetni a benne felhalmozódó feszültséget. Váraljainak emellett arra sem igen lehetett módja, hogy az állandóan kiélezett helyzetben kipihenje magát, vagy sikerélményekkel töltsdjön fel. Ilyen esetekben az ember szervezete teljesen kimerül, és ez rossz döntésekhez, kapkodó vagy menekülő, hisztérikus magatartáshoz vezet.²

Ezt a lélektani folyamatot erősítették meg-megújuló konfliktusai Athinai Simonnal, majd Székely Lukáccsal és Werbőczy Imrével. Azok a vezetők ugyanis, akik nem a közönség választásának köszönhetik posztjukat, a konfliktushelyzetekben gyakran áthárítják a felelősséget, támadó magatartással igyekeznek elhárítani a felsőbb hatalmak vagy a közönség részéről várható számonkérést.³

Bár Váraljai számos esetben hosszasan ecsetelte a város érdekében tett erőfeszítéseit,⁴ törekvései rendre kudarcba fulladtak. Leveleiben keserűen írt arról, hogy sehonnan sem sikerült hathatós katonai segítséget szereznie Pécs számára. Lényegében saját vezető szerepét sem tudta egyértelműen elfogadtatni a vár kapitányával, a szenátussal és Werbőczyvel. A helyzet súlyosbodása és saját belső erőforrásainak kimerülése miatt 1543 tavaszán már egyáltalán nem bízott abban, hogy a várost egy komolyabb támadás esetén meg lehet védeni. Jellemző, hogy még amikor Nádasdy egy kedvező nemzetközi fordulatról, V. Károly győzelméről adott hírt neki, Váraljai ebből is a nyugati háború folytatódására, a császári segítség elmaradására következtetett, és rezignáltan felsóhajtott: bárcsak adná Isten,

¹ KOLLER V. 306-310. – Vö. Komáromy András sommás, kissé gunyoros hangvételű értékelésével: KOMÁROMY 1910. 386.

² LOSONCZI 1989. – WIEGELE 1996. 224-227.

³ MÉREI 1998. 111.

⁴ „*Iam aliquocius literis et precibus pro hac urbe, tum municionibus, tum firmioribus presidiis munienda, apud dominos rerum bellicarum consiliarios et utrumque senatum Germanum et Hungarum vehementissime contendimus...*” Váraljai Szaniszló Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1543. jún. 5. In: EgyhTE IV. 269. – „*Ego, quantum in me fuit, saepe et saepissime Maiestatem regiam, locumtenentem universosque regentes, et consiliarios suae Maiestatis, tum Viennae, tum vero Posonii constitutos, per plures nuncios et litteras crebras pro praesidio firmo, primo tempore demittendo, sollicitavi. Quid autem tot interpellationibus et supplicationibus consecutus fuerim: in propatulo est, et magis dominationi vestrae plusque constat.*” Váraljai Szaniszló Nádasdy Tamáshoz, Veszprém, 1543. júl. 28. In: EgyhTE IV. 285.

hogy egyszer vége lenne ennek a tragédiának.¹ Nem meglepő, hogy június elején, az általános reménytelenség elharapódzásával már az egyházi kincsek kimenekítéséről kezdett gondolkodni.²

Bár a szenátus igencsak háttérbe szorult a város politikai életének és védelmének szervezésében, a bíró, Schreiber Farkas továbbra is kiemelkedő szerepet játszott a polgárok állásfoglalásainak, döntéseinek alakulásában. 1541-ben és az ezt követő években, vagyis a legveszterhesebb időkben minden alkalommal őt választották bírónak, ami az erkölcsi és intellektuális képességei iránti töretlen bizalomra utal.

Komoly bátorságot mutatva lépett fel a város érdekében, amikor Kászim bég 1541 szeptemberében ostrommal igyekezett bevenni a várost. Bár a törököknek ostromágyúuk hiányában egyébként sem sok esélye volt az immár Ferdinánd-párti Pécs elfoglalására,³ az ellenállás szervezésében Schreiber lelkesítése és tanácsai mégis fontos szerepet játszottak.⁴ Ebben a helyzetben a polgárok számára ismét bizonyossá válhatott, hogy Schreiber remekül bírja a feszültséget. A hozzá hasonlóan jó stressztűrő képességű emberek általában magas szintű szociabilitással és remek kommunikációs készségekkel rendelkeznek, a nehézségekkel szemben átgondolt és aktív megküzdési stílust alakítanak ki, és hisznek abban, hogy képesek saját sorsuk alakítására. Mindennek köszönhetően a legkaotikusabb, legveszélyesebb helyzetekben is meg tudják őrizni nyugalmukat és ítélőképességüket, a kötődésüket munkatársaikhoz és tágabb közösségük tagjaihoz, és fenn tudják tartani tetteik értelmességének érzetét.⁵

Ugyanerről a higgadt és ésszerű gondolkodásról tett bizonyosságot 1542 elején is; bírónak ugyanis biztonnal részt vett az uralkodóhoz írt memorandum elkészítésében, amely a város védelméhez és kiváltságainak megóvásához szükséges intézkedéseket sürgetett. A rendkívül jól átgondolt és nagy éleslátásról árulkodó szöveg érvelésmódját, kommunikációs stratégiáit talán maga Schreiber alakította ki. A dokumentum a szenátus és a káptalan kéréseit érzelmi és racionális indoklással is igyekezett alátámasztani. Egyrészt a város nehéz helyzetét említették: a másfél évtizede tartó súlyos harcok alatt a káptalan és a polgárok olyan

¹ „*Faxit tamen Deus, ut aliquando finis huic tragedie imponatur.*” Váraljai Szaniszló Nádasy Tamáshoz, Pécs, 1543. ápr. 24. In: EgyhTE IV. 254.

² Az egyházi felszereléseket Zalavárra szerette volna szállítani, „*in quam tutus et securus res ecclesie et meas quoque collocare et deponere possem.*” Váraljai Szaniszló Nádasy Tamáshoz, 1543. jún. 5. EgyhTE IV. 269-270.

³ Kászim „*megszállta Pécset is, de bízunk benne, hogy bevennie nem sikerül, mert ágyúi nincsenek, ezért szavakkal kéri. Eddig még nem vette be és nem foglalta el.*” Kecskés Pál varasdi kapitány I. Ferdinándnak, 1541. okt. 2. Id.: VARGA 2009d. 50. (láb.)

⁴ „*...inter ceteros cives ipse Wolfgangus et animo et consilio tantum in civitate laboravit profuitque, quod hostes obsidione discenderent...*” I. Ferdinánd adománylevele Schreiber Farkas számára, Bécs, 1542. júl. 1. Közli: SZAKÁLY 1975-76. 97.

⁵ HERMAN 2003. 78-79.

szegénységre jutottak, hogy már nem tudnak saját védelmükről gondoskodni.¹ Ugyan-akkor – folytatódik az érvelés immár racionális elemekkel – a szlavóniai várak eleste azt mutatja, hogy ha ezek az erősségek nem szenvedtek volna hiányt a különböző felszerelésekben és katonákban, akkor legyőzhetőek lettek volna.² Korábbi, 1527-es küldöttségéhez hasonlóan ismét Schreiber vállalta a korántsem veszélytelen utazást az uralkodóhoz.³ A küldetés, ahogyan korábban is, ismét sikerrel járt, az uralkodó ígéretet tett a város megsegítésére.⁴

Néhány hónappal a memorandum benyújtása után, 1542 nyarán azonban már saját ügyei érdekében vállalkozott egy még nagyobb útra. Bécsbe ment, hogy jutalmat eszközöljön ki a Ferdinánd oldalán és Pécs védelmében szerzett érdemei elismeréseként. Július 1-jén az uralkodó megerősítette Schreiber korábban, még János király pártján szerzett nemesi címét, felmentette a házát valamennyi adóteher alól, és végül megígérte, hogy meg fogja téríteni az 1529-es török hadjárat idején elszenvedett, mintegy 5000 ft-os kárát.⁵ Schreiber joggal érezhette úgy, hogy kiváltsági biztosításával végre a legmagasabb szinten is elismerést nyertek az uralkodóért és a városért hozott áldozatai. Személyes érdekeinek kielégítése azonban nem csorbította korábbi tetteinek autentikusságát, hiszen saját érvényesülése a közösség sorsához, boldogulásához is szervesen kapcsolódott.⁶

Ezt követően azonban már semmilyen komolyabb kezdeményezésről vagy eredményről nem tudunk, bár továbbra is a város egyik legtekintélyesebb polgára maradt: 1542-43-ban ismét bíróvá választották, sőt a zágrábiak ekkor arra kérték meg, hogy Ferdinándnál járjon közben az érdekükben.⁷ Kezdeményezőkézsége azonban megroppant, többé nem volt ereje ahhoz, hogy hathatósan részt vegyen a város védelmének szervezésében. Talán elfogyott a lendülete az eltelt másfél évtized megpróbáltatásai során, talán kilátástalannak is ítélte a további küzdelmet a városért, amelyben a közösség egyöntetű támogatását sem érezhette már maga mögött.⁸ De szerepet játszhatott ebben az is, hogy elveszítette rokonát és politikai támaszát, Boltos Mártont. Boltost 1542 júliusában még Misleny falu egyik birtokosaként írták össze, a következő év nyarán azonban már csak özvegyen maradt feleségéről hallunk.⁹

¹ „*Et quod hec civitas Sue Mtis ad eam inopiam et paupertatem est redacta variis exactionibus a decimoquinto anno in sui defensionem, vt iam prorsus ad necessariam municionem suam sit insufficiens, nam tum cives, tum domini capitulares, quibus iam dudum omnia bona possessionaria adempta sunt, adeo attenuati et exhausti omnibus rebus et substanciis suis sunt, vt vix spiritum posse ducere videantur...*” A pécsi káptalan és szenátus emlékirata I. Ferdinándhoz, 1542. feb. In: EgyhTE IV. 10.

² „...*et Rahocho, quod castrum, si victualibus, pulveribus, ingeniis et homine fideli non caruisset, erat inexpugnabile...*” A pécsi káptalan és szenátus emlékirata I. Ferdinándhoz, 1542. feb. In: EgyhTE IV. 11.

³ SZAKÁLY 1975-76. 89.

⁴ Johannes Martinus Stella: Négy levél. In: KULCSÁR III. 136.

⁵ Az 1542. júl. 1-jén, Bécsben kiállított okleveleket közli: SZAKÁLY 1975-76. 97-98.

⁶ HANKISS 1987. 241-243. – Vö.: HERMANN 1996. 210.

⁷ I. Ferdinánd megbízólevele Schreiber Farkasnak a zágrábi káptalanhoz és tanácshoz, Innsbruck, 1542. ápr. 22. In: LASZOWSKI III. 105. – VARGA 2012. 73.

⁸ Vö.: LOSONCZI 1989. 303-305; 313.

⁹ HORVÁTH-TIMÁR 1973. 46. – SZAKÁLY 1995a. 62.

ratione. Maresias Regia noue donacionis cur riuus canalem uenerunt
porcionem Barach sibi perpetuo uicenda, et possidendam contulit: Saluo
Jure alieno:—

44. Annuncia wolfgango Schreiber Cuii Cuius Quingualien a Regia Maté facta: Lib. 1. Pag. 206.

of Ferdinandus: et. Pergruimus tenore pncium: Quod Nos Spectat. fidem et Seruicia
fidelis nri. Nobilitis wolfgangi Schreiber. ab Judice ciuitatis quingualien.
Qui dum estate Superiori: Cesar Hurtao Ruda positus. cum exercitu domum
regredereetur: ac non exiguam copiaru partem ad accipienda ipsam ciuitate
quingualien misisset. Hurtao qz ipsi et prefectus eorum: interdum precibus
interdum pollicitationibus: interdum grauisissimis minarum terroribus
Ciuces ipsius ciuitatis ad dedendam ciuitatem sollicitaret. Inter ceteros
eius ipse wolfgangus: et animo. et consilio tantum in ciuitate
laborauit: profuitqz: ut hostes obsequio discerent: Cum igit ipse wolfgangus
a Rege Joanne hanc habuisset libertatem induluimus: ut ei quotannis
ducentos et quattoriginta boues: absqz tricesimo et tributi solutione
in ipsa ciuitate quingualien pelleret: in offitiis et Maactis Suis
que in ipsa ciuitate habet: dimendare: diuendereqz acit (prouit ei
liberent: commutare liceat: Ad ducendo Seruicia considerantes. Simulqz
uolentes eundem: ad maiora pro dignitate nra: proqz Suro Regni
Corona: atqz Reipub: christiana aduenda accendere. Easdem eas
et concessione. Nosqz ipsi wolfgango ratificamus: cumqz ad huius
modi: tricesimo et tributi solutione: que a predicto numero
pecorum deberetur: uita eius durante eximimus: exemptumqz
haberi decernimus: pncium per vigorem: Mandantes tricesima
uolens ac cheloniator: tam nostris qz reliorum quorumcuqz ut
Ipsi wolfgango: eam libertate: gratiamqz et subultu nostru: tam

10. kép I. Ferdinánd adománylevele Schreiber Farkas számára

2. A PÉCSIEK ÉS A KÖRNYÉKBELIEK ERŐTARTALÉKAI 1540 UTÁN

„Mikor az erős fegyveres őrzi az ő palotáját, a mije van, békességben van”¹

Ahogy korábban láttuk, Pécs városfalainak helyreállítása, erősítése érdekében a mohácsi csata utáni években gyakorlatilag semmi sem történt. A helyenként már látványosan romlásnak indult falakat 1543-ban Baranya és Somogy jobbágyainak munkájával kezdték javítani,² és ugyanekkor nagyobb mennyiségű felszerelés is érkezett Pécsre. Schreiber Farkas

¹ Lukács 11,22. (Károli Gáspár fordítása). – Ezt a bibliai idézetet vésette Perényi Péter 1540-ben megerősített siklósi várának egyik kváderkövére.

² SZAKÁLY 1996. 157. – VARGA 2009d. 56.

küldöttsége nyomán a város az uralkodótól, majd a következő év elején Pettau városától kapott nagy mennyiségű hadianyagot és 5000 tallért a védelem szükségleteire.¹ A katonaság létszáma szintén nem volt lebecsülhető: 1543 első felében mintegy 600 katona állomásozott Pécsen, az uralkodó, Váraljai püspök, a dunántúli főkapitány, valamint a vármegye zsoldján.² A védelemben közreműködők létszáma még magasabbra emelkedik, ha beleszámítjuk a felnőtt férfi polgárokat, akik szintén nem voltak járatlanok a fegyverforgatásban, és akiktől egyáltalán nem volt idegen az önvédelem szelleme.³ A térségben szintén nem elhanyagolható földesúri csapatok is szolgáltak, közülük Werbőczy Imre mintegy 500 könnyűlovasa és a hozzájuk csatlakozó gyalogság volt a leginkább ütőképes egység.⁴

Mindennek ellenére Pécs erejét a külső szemlélők egyöntetűen elégtelennek ítélték. Istvánffy Pál baranyai alispán és Fráter György is úgy látta, hogy a város egy komolyabb török támadás esetén nem sokáig tudja majd tartani magát. Ugyanezt a véleményt hangoztatta a pápai nuncius is.⁵

Ezek a borúlátó megállapítások, már ami a város védelmére rendelt katonaság morálját illeti, tökéletesen helytállóan bizonyultak. Hamar kiviláglott, hogy egységes parancsnokság híján a katonákat szinte lehetetlen fegyelmezni, ami annál is inkább sok problémát okozott, hiszen a gyakori fizetelenség miatt a csapatok a környező parasztság fosztogatásával igyekeztek behajtani az elmaradt járandóságaikat. A püspök emiatt kérvényben követelt olyan prefektust a királyi csapatok élére, aki képes megfékezni azok erőszakoskodását.⁶ A zsold elmaradását súlyosbította, hogy szándékos sikkasztás is előfordult;⁷ emiatt már 1543

¹ „A pécsiek, akik az elmúlt háborúkban sértetlenek maradtak, már a közelbe kerültek, és úgy látszott, hogy ebben az évben igencsak jó erőbe hozta őket a küldöttség, amelytől állami költségen ágyúkat, port, golyókat kértek is, kaptak is.” Johannes Martinus Stella: Négy levél. In: KULCSÁR III. 136. – Ismeretlen levele Nádasdy Tamáshoz, 1543. júl. 5. Id.: KOMÁROMY 1910. 388. (lábj.) – PÁLFFY 2002. 14.

² A térségben állomásozó katonaság létszámára: HOLUB 1958. 139. – SZAKÁLY 1996. 153-156. – VARGA 2009d. 54-55. – VARGA 2012. 62. – A Nádasdy Tamás zsoldján szolgáló katonákra: Alapy János és Paksy János levelei Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1543. ápr. 24. és jún. 1. Közli: MÁLYUSZ 1924. 62; 68.

³ A beszercebányai polgárok védelmi célból rendelkezhetek fegyverrel, és a városi lövöldében gyakorolhatták is a lövészetet, de a városban a lövöldözést és a fegyver indokolatlan viselését tiltották. GRAUS 2005. 349. – Győr elhanyagolt falait az 1530-as években a polgárság közreműködésével kezdték helyreállítani. Később pedig, bár a városban állomásozó katonaság létszáma egyre nőtt, a polgárok kötelező őrszolgálatot is teljesítettek: „pro defensione et communi tutela capitum suorum in vigiliis et excubiis nocturnis in hac tempestate subire debent.” Ez alól még rendkívüli esetekben sem adtak felmentést. GECSÉNYI 1976. 202-203. – A polgároknak Szigeten és Sopronban is kötelességük volt az őrzést, őrállás és kapuórság. SZENDE 2006. 96. – TAKÁTS 1915. 122-124.

⁴ KOMÁROMY 1910. 286-287.

⁵ „...non satis munitus et vastus ultimo periculo plenarie expositus”. Istvánffy Pál beadványa, 1542 vége – 1543 eleje. Id.: SZAKÁLY 1995c. 41. (lábj.) – Fráter György I. Ferdinándhoz, Gyulafehérvár, 1543. máj. 25. In: EgyhTE IV. 264. – Verallo nuncius Farnese bíboroshoz, Prága, 1543. máj. 28. In: ÓVÁRY 1879. 169. – Vö.: „...a város falai igen rongált állapotban sínylődtek, s régiségük miatt több helyen összeomlottak...” Verancsics Antal munkáját id. NÉMETH 1897. 414.

⁶ SZAKÁLY 1996. 162. – Vö.: KOMÁROMY 1910. 389.

⁷ Alapy János Nádasdy Tamáshoz, Pécs, 1543. ápr. 24. Közli: MÁLYUSZ 1924. 62.

áprilisában több gyalogos elhagyta a szolgálatot, és a többiek is állandóan evvel fenyegettek.¹ Szintén nem tett jót a morálnak, hogy a katonák több esetben hosszú ideig nem vettek részt harci cselekményben, eltunyultak, és erejüket a polgári lakosságon töltötték ki.²

Biztosra vehető, hogy a katonaság fegyelmének romlása a polgári lakossággal szemben is számtalan sűrűdőshöz vezetett. Általános problémát jelentett a városokba vezényelt csapatok esetében mindenekelőtt a beszállásolás. A katonák, néha többen is, egy-egy polgárcsalád házában aludtak, lovaikat is az ő istállóikba, rosszabb esetben a kapualjokba, kamrákba vagy boltokba kötötték be, megsértve evvel a polgárok intim tereit és megbénítva az élet rendes menetét.³ Mivel a katonák gyakran önellátásra kényszerültek, nem egyszer kifosztották a piacot, elhajtották vendéglátóik állatait, lekaszálták rétejeiket. A konfliktusokat tovább mélyítette, hogy két különböző életforma és értékrend állt szemben egymással: a katonák nem vigyáztak mindarra, amit a polgár értéknek tartott, ezért az lenézte őt, viszont a katonák is számtalanszor szidalmazták a házigazdát, fölényeskedtek és ok nélkül is erőszakoskodtak vele szemben. A polgároknak jogorvoslatra sem mindig volt lehetőségük, hiszen a tisztek általában késve, és akkor is részrehajlóan intézkedtek alárendeltjeikkel szemben. A sértettség és megalázottság érzése, a zsúfoltság, a mindennapos bosszúságok és sérelmek lelkiileg is felőrölték, kimerítették a polgárokat.⁴ Az élet immár minden szempontból és végérvényesen kikökött a rendes kerékvágásból.

A lakók mentális állapota

A pécsiek mozgósítható tartalékait belső társadalmi átalakulások apasztották. Korábban láttuk, hogy a város egyes csoportjai a vérvesztés és az elvándorlás miatt jelentősen roncsolódtak, a közösségszerveződés szempontjából is fontos személyeket veszítettek el. Emellett azonban más tényezők is közrejátszottak abban, hogy Pécs társadalmi szerkezete, és evvel az élet megszokott keretei jelentősen átalakultak. Az 1540-es évek elején megindult a gyors elköltözés a városból. 1542-ben például több pécsi és környékbeli lakos Nádasdy Tamás kapuvári uradalmába, a Sopron vármegyei Szil mezővárosba szeretett volna áttele-

¹ Becze István Nádasdy Tamáshoz, 1543. ápr. 10. Közli: MÁLYUSZ 1924. 59.

² „...te N. azon is könyörgök, mint k. uramnak, hogy ha kit te N. ide ereszt, ne késlelje, ne ülnék itt hiába, szolgálhánk te N. az mire elegek lennénk, mert mi semmit nem tudunk addig művelni.” Becze István Nádasdy Tamáshoz, 1543. ápr. 10. Közli: MÁLYUSZ 1924. 59. – A katonaság általános morálja távolról sem volt elfogadható, így nem meglepő, hogy a Pécssett szolgáló vitézekről már korábban sem sok jót lehetett hallani. Az ismételt rablásokba keveredő Bocskai Ferenc például a zágrábi püspök jellemzése szerint „*publice utilitatis turbator*” volt. Erdődy Simon zágrábi püspök Kasztellánffy Jánosnak, Csázma, 1539. márc. 3. és márc. 17. In: LASZOWSKI II. 425; 429.

³ Az egyén által igényelt valós és virtuális tér különböző aspektusaira: GOFFMANN 1981. 301-316.

⁴ A katonák és a polgári lakosság kapcsolatáról pécsi vonatkozású adat nem maradt fenn, az általános problémák azonban minden bizonnyal itt is felütöttek fejüket. TAKÁTS 1915. 122-124. – Ld. még Budára: IVÁNYI 1941. 38. – Győrre: GECSÉNYI 1976. 217-218. – GECSÉNYI 1984. 671-684. – Kassára: GRANASZTÓI 2012. 210-211. – H. NÉMETH 1997. 153-174. – Lőcsére: HAIN 1988. 66-68; 100-101.

pülni.¹ Ugyanekkor a török veszély elől oltalmat keresve számos környékbeli paraszt és kismemes húzódott a városfalak mögé; bár a közös terhekből igyekeztek arányos részt vállalni,² a lakosság átrétegződése, belső arányainak megváltozása mégis megviselte a hagyományos közösségekre épülő városi társadalmat.

Sokkal súlyosabb hatással járt, hogy a törökök gyors előretöréséről érkező hírek növelték a lakosok kétségbeesését és bizonytalanságérzését. Pécs környéke ekkor már a török csapatok felvonulási területévé vált, szinte napirenden érkeztek a kisebb-nagyobb összetűzésekről, csatákról szóló beszámolók. 1540 őszén a vidék lakóinak már egy kisebb támadással kellett megküzdeniük; ekkor „*néhány ártó szándékú ember rábeszélésére*” törttek be az egyházmegye területére, avval a céllal, hogy „*akár erőszakkal, akár hízeltéssel zsarnoki igájukba hajítják*” a vidéket.³ Ekkoriban foglalhatták el a törökök Szekszárdot; novemberi híradások szerint legalábbis 60 ezer katonájuk állomásozott a vár alatt.⁴ 1541 őszén Kászim bég – Izabella királyné parancslevelének birtokában – már közvetlenül Pécsset támadta, és bár komolyabb ostromra nem volt ereje, nem kis rémületet okozott a polgárok között.⁵ A törökök a következő hónapokban a Duna mentén nyomultak előre, elfoglalták Tolnát, Földvárt, Kalocsát és Szekcsőt, és a földig rombolták Bátát.⁶ Ugyanekkor Pozsega megyében is jelentős területek kerültek török kézre. Az ellenség komoly sikereiről érkező hírekkel szemben a keresztény csapatok csak helyi jelentőségű, és nem is igazán tartós eredményekről számolhattak be. 1542 márciusában Szekcsőnél valószínűleg pécsi katonák győzték le a törököket, nem sokkal később pedig a kozári mezőn Werbőczy katonái arattak újabb sikert. Az év szeptemberében ismét Werbőczy emberei vágták le a Tolnán állomásozó török csapatokat.⁷ A magyarok helyi sikerei ellenére a török gyakorlatilag akadály nélkül járhatta be nemcsak Pécs környékét, hanem a Dunántúl nagy részét is.

¹ VARGA 2009d. 61. (lábj.) – A megye egészében megindult menekülésre utal, hogy ugyanekkor áshatta el Szederkényél egy vagyonosabb ember is cserépedénybe rejtett készpénzét, összesen 1137 db magyar dénárt. HUSZÁR 1964. 168.

² Pécsi adatok hiányában vö. Bátára: SZAKÁLY 1969. 22. – Győrre: GECSÉNYI 1976. 214-216. – A déldunántúli parasztok városba költözése már a késő középkorban megkezdődött, de ekkor jobbra Buda, illetve kisebb részt Pest felé igyekeztek. KUBINYI 1972. 20-21; 28-29.

³ Felhívás a pécsi káptalan tagjaihoz, Óbuda melletti tábor, 1540. nov. 10. In: EgyhTE III. 509. – Id.: SZAKÁLY 1999a. 22.

⁴ SZAKÁLY 1969. 22. – 1540-41 telén a török csapatok Tolna és Kalocsa környékén teleltek át. Batthyány Ferenc levele Batthyány Kristófhhoz, Bécsújhely, 1541. feb. 14. In: FENYVESI 2000. No. 1137.

⁵ „*Beghler Begh vero ciuitatem Quinqueecclesiensem obsedit. Speramus eam non expugnasse, ex quo bombardas non habuerit, verbo preciiit, sed nondum expugnauit et nec obtinuit.*” Kecskés Pál varasdi kapitány I. Ferdinándhoz, Varasd, 1541. okt. 2. In: LASZOWSKI III. 88. – „*...interdum precibus, interdum pollicitationibus, interdum gravissimis minarum terroribus cives ipsius civitatis ad dedendam civitatem sollicitarent...*” I. Ferdinánd adománylevele Schreiber Farkasnak, Bécs, 1542. júl. 1. Közl: SZAKÁLY 1975-76. 97.

⁶ „*Oppidum Batham penes Sarwyz existens, totum vsque ad fundamentum destruxit.*” Kecskés Pál varasdi kapitány I. Ferdinándhoz, Varasd, 1541. okt. 2. In: LASZOWSKI III. 88.

⁷ Az 1540-43 közötti katonai eseményeket részletesen mutatja be: SZAKÁLY 1995c. – SZAKÁLY 1999a. 39-43. – VARGA 2009d. 51-57. – A kozári mezőn aratott győzelemről részletesen: TINÓDI 1984. 455-463.

A pécsiek reményvesztettségét és bizonytalanságérzetét növelhette, hogy a város védelmére jó ideig sehonnán sem érkezett hathatós segítség. Különösen elkésérítő lehetett 1540 novemberében a pécsi káptalanak küldött felhívás, hogy a török támadás ellen saját erejükből és az egyházmegye segítségével védekezzenek. Ugyan a levél írói ígéretet tettek arra, hogy a jövő év tavaszán a császár és Ferdinánd hozzájárulásával a szükséges hadiszerekekkel és katonasággal fogják ellátni Pécsset, ez a támogatás végül nem érkezett meg a városba.¹ Komolyabb katonai segítség később is csak rendszertelenül és ismételt sürgetésre érkezett Pécsre.

A szituáció tehát összességében rendkívül bizonytalan, képlékeny volt. Márpedig minél áttekinthetlenebb a helyzet és minél kevésbé egyértelmű a kimenetele, minél kevesebb hiteles információ érhető el, és minél inkább le vannak terhelve az emberek megismerési és feldolgozási kapacitásai, annál kevesebb esély mutatkozik arra, hogy szisztematikus módon értékeljék a lehetőségeket és megfelelő döntésekre jussanak. Az emberek ilyenkor rendszerint főként belső tényezők – korábbi tapasztalataik, érzelmi állapotuk, szubjektív elméleteik és értékrendjük – alapján hoznak döntéseket.² A helyzetet súlyosbította az idő szorítása is, ami gyakorlatilag lehetetlenné tette közös elbeszélések, értékelések és cselekvési tervek kialakítását. Evvel párhuzamosan a közösségi kohézió is igencsak meglazult: az összetartozás érzését gyengíthette, hogy egyre gyakrabban esett szó a keresztény csapatok kudarcairól, az összefogás sikertelenségéről, a közösség létét veszélyeztető eseményekről. A kudarcélmények és a létbizonytalanság pedig természetes módon a közösségtől való érzelmi eloldódást segítik elő.³

A helyzet Baranya megye egészében hasonlóan válságos volt. Egyrészt a török előretörés, másrészt a magyar birtokosok és katonák állandó hatalmaskodásai emésztették fel a parasztság anyagi és lelki tartalékait. A helyzetre jellemző, hogy a megye keleti részében az adóösszeírók sem mertek dolgozni, ezért azt javasolták, „*mindenki fizessen annyit, amennyit tud, a török tudta nélkül.*”⁴ A vidéket a zavarosban halászó keresztény birtokosok is rettegésben tartották. Werbőczy Imre például 1542 tavaszán a kozári plébánossal szemben követelt el durva erőszakoskodást, a következő évben pedig a fogságba esett Török Bálint felesége is panaszt emelt ellene a királynál.⁵ Istvánffy István ugyanekkor több birtokon is hatalmaskodott, elhurcolta más nemesek jobbágyait.⁶

¹ Felhívás a pécsi káptalanhoz, Óbuda melletti tábor, 1540. nov. 11. In: EgyhTE III. 509-510.

² GRANBERG 1998. 404. – SCHWARZ-WÄNKE-BLESS 1998. 283; 196.

³ PATAKI-HUNYADY 1972. 142.

⁴ HORVÁTH-TIMÁR 1973. 47.

⁵ Tolna megyei összeírás részlete, 1542. ápr. 24. körül. In: EgyhTE IV. 28. – „*Caeterum ipse quoque Emericus Werbewczy praeter omne ius et equum super bonis meis varias minas, exactiones et occupationes exercet, ad servitiaque miseris colonos cogit variisque contumeliis afficit.*” Pemfflinger Katalin folyamodványa I. Ferdinándhoz, 1543. In: BESSENYEI 1994. No. 304.

⁶ HORVÁTH-TIMÁR 1973. 25; 36.

A településszerkezet pusztulását jól mutatják az 1542 nyarán készített adóösszeírás adatai. Baranya védettebb, nyugati részén, Nagyvátyi Boóz Tamás szolgabíró járásában a jobbágytelkek ötöde kapott felmentést az adófizetés alól szegénysége miatt, de a telek elhagyására, pusztává válására csak kevés esetben került sor. A pécsi püspökség Tolna megyei birtokain azonban, amelyek jobban ki voltak téve a harci cselekményeknek, már sokkal kedvezőtlenebb helyzet alakult ki. Az összeírt 13 faluban a telkek negyede állt elhagyottan pusztaként, és majdnem ugyanennyit kellett felmenteni az adó alól a háború során elszenvedett veszteségek miatt. Hasonlóan lehangoló állapotba kerültek a megye kisnemesei is. Csaknem minden tizedik egytelkest ki kellett vonni az adózás alól szegénysége miatt, harmadrészüik ingó vagyona pedig nem érte el a 10 ft-ot sem.¹ Mindezt egyes településeken további bajok tetézték; Siklós lakosságát például 1542 nyarán pestis tizedelte.²

Szintén az erőforrások drasztikus megcsappanását mutatja az egyházi intézmények pusztulása. 1541-ben szűnt meg a siklósi ágostonos prépostság, a püspökszentlászlói bencés perjelség, és ekkor néptelenedtek el végleg Tolna megyében Simontornya, Szekcső és Madocsa rendházai.³ 1542 nyarán a bajcsi pálos kolostor utolsó szerzetese is a távozás mellett döntött; Somogyba, a némileg védettebb toldi kolostorba költözött.⁴ Ugyanekkor a világi papság létszáma is a békeidőbeli létszám töredékére esett vissza: Baranya 323 falujából mindössze 70 településen szolgált papok, összesen 84 fő.⁵ Vészesen megfogyatkozott tehát az a réteg, amely nemcsak az információs hálózat egyik oszlopként szolgált, hanem erkölcsi és gyakorlati értelemben is mintát adott az embereknek, ellenállásra buzdította és vizsgáltta őket.

Mindez súlyos következményekkel járt. Jóllehet 1541 őszén még a környékről Pécsre menekült parasztság is komoly szerepet játszott a török elleni védekezésben,⁶ egyre több példa akadt ennek ellenkezőjére is. A pápai nuncius már hónapokkal Pécs ostroma előtt úgy értesült, hogy a magyarok gyakran önszántukból is adnak élelmet a hódítóknak, akik jól és pontosan fizetnek az ellátásért.⁷ A megye parasztsága elsősorban a háború, és az avval járó állandó létbizonytalanság végét várta; gyűlölték a keresztény urakat, akik nem védték meg őket a pogányokkal szemben, és általában gyűlölték az összes katonát, hiszen a törökök és magyarok egyformán kegyetlenül viselkedtek velük.⁸ A parasztok valóban a békére vágytak, és immár a vallási ellentétekre sem voltak tekintettel; a törököt segítették, ha úgy

¹ HORVÁTH-TIMÁR 1973. 25-35. – TIMÁR 1974-75. 41. – Tolna megyei összeírás részlete, 1542. ápr. 24. körül. In: EgyhTE IV. 26-27. – A törökűlásoknak a népességre gyakorolt hatását ld. még: ENGEL 2000.

² SZTÁRAI 1985. 50.

³ ROMHÁNYI 2000.

⁴ Péter volt bajcsi pálos helyettes perjel a szentlászlói helyettes perjelnek, Segösd, 1542. aug. 30. In: EgyhTE IV. 90.

⁵ VARGA 2005. 249.

⁶ VARGA 2009d. 58.

⁷ Gonfaloniero levele, 1541. feb. 11. Id.: ÓVÁRY 1879. XXV.

⁸ A parasztság katonaelenes beállítottságára: SZAKÁLY 1974. 34.

látták, ő biztosítja a nyugalmat és a megélhetést. Istvánffy Pál 1543 elején írt beadványa szerint eddig csak Baranyában 12 ezer ember hódolt meg a törököknek: ebben nagy szerepe van a magyar katonák erőszakosságának is, sőt félt, hogy egy esetleges támadás idején a parasztság tömegesen fog áttolni a törökökhöz.¹ Ugyanekkor a baranyai nemesek arról panaszkodtak, hogy a parasztság mindent elárul a törököknek, így azok valamennyi katonai akcióról idejekorán tudomást szereznek.²

Pánik és menekülés

A mohácsi csata utáni bő másfél évtizedben Pécs város társadalmában több kedvezőtlen történeti és lélektani folyamat zajlott le. Egyre erősödött a törökök szorítása, a polgárháborús helyzetben a közösségek hatalmas veszteséget szenvedtek el, és a gazdasági feltételek romlásával a mindennapi élet is egyre nehezebb lett. A hétköznapokat mérgezte az 1526 őszén átélt trauma feldolgozatlansága is, ami megakadályozta az egyre közelebről fenyegető török veszéllyel való szembenézést, és a védekezés leghatékonyabb formáinak kialakítását. A közösségi kohézió megbomlása, a közélet és a magánélet tereinek sérülése a pécsiek korábban oly erős helykötődését és lokális identitását is felazította.

A helyzetet súlyosbította, hogy nem akadt olyan vezető egyéniség, aki lelket öntött volna a pécsiekbe. Ugyan Schreiber Farkas személyében jó ideig egy karizmatikus és népszerű bíró állt a város élén, ám az ő befolyása és kezdeményezőkézsége éppen a legváltóságosabb esztendőkből esett vissza; helyét sem a püspök, sem a város királyi kapitánya nem tudta betölteni. A közösség éléről így éppen azokban a hónapokban hiányzott egy rátermett vezető, amikor a városnak a közelgő török hadjáratral kellett szembenéznie.

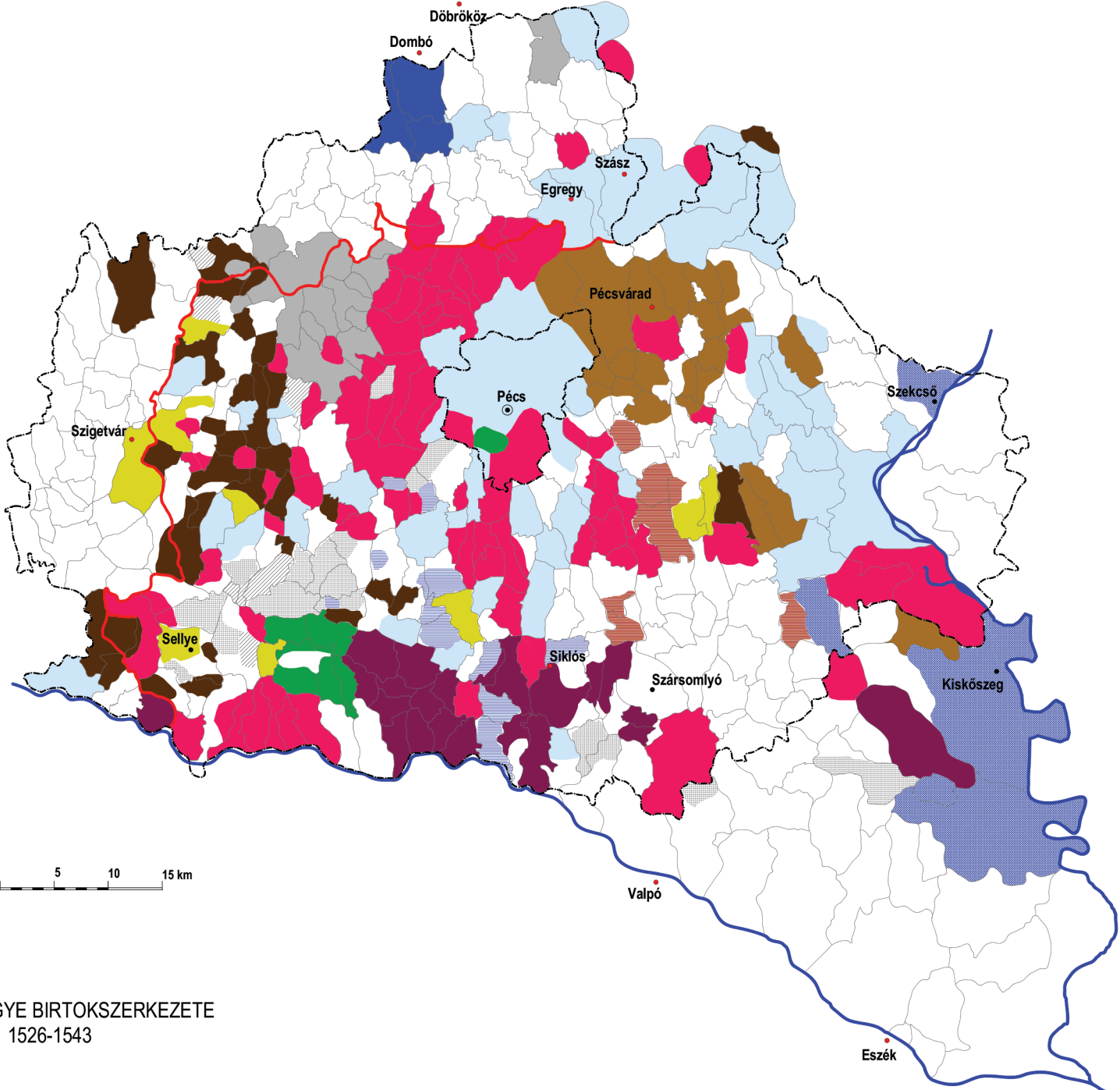
Ennek a háborúnak az első előszele 1543 áprilisában érte el Pécs térségét; ekkor határmenti csapatok foglaltak el több kisebb szlavóniai erődítményt. Nem sokkal később a pozsegai szandzsákbég támadta meg Valpót, ám a pécsi és a siklósi katonák ekkor – utolsó nagyobb sikerükként – még fel tudták menteni a körülzárt várat. A török fősereggel azonban már nem vehették fel a harcot: a had júniusban ismét körülzárta Valpót, amely kemény ellenállás után, június 23-án adta meg magát.³

¹ „*Certissimum enim est in eo solo comitatu subesse Thurcarum dictioni plures quam xijⁱⁱ animas, quorum maior pars, si magis magisque militum Christianorum immunitate exacerbaretur. Junctis cum aliorum comitatuum plebeiorum viribus ad capienda in nos arma facile exstimulentur et fiat, ea multitudo, que superiore tempore obsidionis Quinqueecclesiane nobiscum stetit, nobis adversa, ac ipse locutus etiam alioqui, non satis munitus et vastus ultimo periculo plenarie expositus. Tantum abest enim, ut, accepto, quod Thurce Quinqueecclesias expugnare pergint, vicina plebes eo confluat...*” Istvánffy Pál beadványa, 1542 vége – 1543 eleje. Id: SZAKÁLY 1995c. 41. (láb.)

² VARGA 2009b. 206.

³ A török hadjárat eseményeire: SZAKÁLY 1996. – VARGA 2009d. 57-61. – Veralló nuncius levelei Farnese bíborshoz, Prága, 1543. júl. 14; júl. 20. és júl. 23. In: ÖVÁRY 1879. 171-172. – Valpó valóban olyan elszántan tartotta magát, hogy egy ideig még a török visszaverése sem tűnt lehetetlennek: „*man ist aber noch daselbs gueter hofnung, das er khain eroberung an Walpo erlangen mug...*” Székely Lukács Jurisics Miklósnak, Varasd, 1543. jún. 6. In: LASZOWSKI III. 139.

- Pécsi káptalan
 - Pécsi püspökség
 - Fehérvári káptalan
 - Pécsvárad apátság
 - Nyúlszigeti domonkos apácák
 - Werböczy Imre és Necskey István
 - Perényi Péter
 - Török Bálint
 - Mekcsey István és László
 - Istvánffy Pál Imre és István
 - egytelkes nemesek
 - Bika Imre
 - Herczeg család
 - Gyulay család
 - egyéb kisebb, nem ismert birtokos
-
- püspöki központ ⦿
 - vár
 - kisebb vár, megerősített kastély

BARANYA MEGYE BIRTOKSZERKEZETE
1526-1543

Az egyre-másra érkező híreket a polgárok növekvő aggodalommal fogadták, és ezen már a Ferdinánd elkésett hadi készülődéseiről szárnyra kapó értesülések sem sokat változtathattak.¹ Váraljai Szaniszló szerint június első napjaiban már olyan erős kétségbeesés vett erőt az embereken, hogy a legtöbben a menekülésen gondolkodtak, és semmiféle módon nem lehet visszatartani őket.² Ekkor már a vidéken mindenütt nyüzsögtek a törökök, halálos félelembe kergetve az embereket.³ Ráadásul elterjedt az a híresztelés, hogy a török 400 ezer fős hadsereggel támad az országra;⁴ ebből pedig önként adódott a következtetés, hogy gyakorlatilag mindennemű ellenállás esélytelen. Ilyen körülmények között olaj volt a tűzre, amikor kitudódott, hogy a püspök az egyházmegye és a saját értéktárgyai kimenekítéséhez kért hozzájárulást Nádasdy Tamástól. Bár ez önmagában még nem feltétlenül utalt volna gyávaságra, az adott helyzetben az emberek mégis arra következtethettek belőle, hogy maga Váraljai, a közösség első számú vezetője is lehetetlennek tartja a sikeres védekezést.⁵

Az emberekbe már az előző másfél évtizedben átélt bajok és szenvedések emléke alapvető félelmet és bizonytalanságérzetet plántált. A helyzet szinte követhetetlen változásai, az áttekinthetetlen, és ezért nyugtalanító körülmények közepette mindenki joggal érezhette úgy, hogy sorsa nagyrészt rajta kívül álló erőktől függ, amelyekkel szemben ő maga tehetetlen. A félelmüket tovább erősítette, hogy a török veszély a szó szoros értelmében testközelbe került, és hogy nem is olyan régen már elszenvedtek hasonló pusztításokat.⁶

Mindezek mellett, ahogyan láttuk, 1543 nyarára a közösséget összetartó szálak is vésszesen meglazultak, ez pedig a pánik kialakulásának táptalaját jelenti. A fokozódó veszé-

¹ Thurzó Elek már 1542 áprilisában javasolta az uralkodónak a török hadak útjába eső várak és városok, köztük Pécs és Székesfehérvár megerősítését. Thurzó Elek I. Ferdinándhoz, Sempte, 1542. ápr. 14. In: MOE II. 389. – Egy tervezett ellentámadásra utal az a hír, hogy Ferdinánd „*a meghódolt várakat, városokat, falvakat, szóval a hozzáférhető helyeket fel akarja gyűjtani.*” Szinán csausz [Matrakcsi Nászu]: Az 1543. évi hadjárat története. In: THÚRY II. 295. – Június folyamán pedig Ferdinánd több levélben adta hírül Fráter Györgynek, hogy jelentős erőfeszítéseket tett a dunántúli erősségek, Esztergom, Székesfehérvár, Vác, Pécs és Pécsvárad védelme érdekében; ugyanekkor a Barátot is ellenállásra buzdította. I. Ferdinánd levelei Fráter Györgynek, Prága, 1543. jún. 7. és jún. 24. Közli: KÁROLYI 1879. 309-310; 314. – A tervezett katonai akció nemzetközi hátterére: BOTLIK 2013. 100-106.

² „...*plurima pars hominum animos despondit et in desperatione ea est (...) totque millia Christianorum et hanc totam terram fortune ludibrio, imo periculis relinquere apertissimis vellet, quibus omnibus et eo etiam, quod tot nunciis, totque literis nihil adhuc preter spem et promissionem impetrare atque exorare potuerim...*” Váraljai Szaniszló Nádasdy Tamáshoz, 1543. jún. 5. EgyhTE IV. 269.

³ „...*vis Turcorum ubique fervet, metus mortales omnes habet.*” VERANCSICS 1857b. 233.

⁴ „*Etenim rumor, mendacii ac terroris praeco, CCCC. circiter milia hominum habuisse circumferebat...*” VERANCSICS 1857b. 231.

⁵ Váraljai Szaniszló Nádasdy Tamáshoz, 1543. jún. 5. EgyhTE IV. 269-270. – A kincsek kimenekítésére számos példa akadt, és nem is kizárólag a legváltóságosabb helyzetekben. A segösi (Somogy vármegye) ferences kolostorból például Báthory György már 1532 előtt elszállíttatta az egyházi értéktárgyakat, de ugyanígy tett 1526. augusztus végén maga a pécsi káptalan, és később Sulyok György püspök is, aki a káptalan beleegyezésével helyezte biztonságba az egyházi ruhákat, drágaságokat és okleveleket. ENTZ 1941-42. 332. – KARÁCSONYI I. 248.

⁶ CANTRIL 1970. 147-184.

lyek közepette a legtöbben csak saját maguk és családjuk számára próbálnak menekülési útvonalat biztosítani; a mindenkit egyformán érintő fenyegetéssel szemben már nem együttesen, közösségként igyekeznek megoldást találni, hanem külön-külön alakítják ki cselekvési terveiket. Márpedig az elszigetelt, egyéni döntéshozatal rendszerint a meghódolás, a helyzet elfogadása – jelen esetben a könnyebbnek és biztonságosabbnak tűnő menekülés – irányában hat, nem pedig a helyzettel való szembeszállás, a kockázatosabbnak látszó önvédelmi harc vállalása irányában.¹

A szituációt sokszor – ahogyan minden bizonnyal Pécs esetében is – még súlyosabbá teszi a krónikus információhiány. Az emberekben roppant erős a tájékozódás igénye, akkor is meg akarják érteni a körülöttük zajló eseményeket, amikor nem rendelkeznek a szükséges információkkal. Ilyenkor a helyzetre ráillő, logikusnak tűnő magyarázatokat alkotnak, a hozzájuk eljutó töredékes értesülések és naív elméleteik alapján latolgatva a dolgok lehetséges kimenetelét.² Emellett, hogy saját bizonytalanságérzésüket és félelmüket igazolják, gyakran nemcsak továbbadják a rémhíreket, hanem ki is színezik azokat, megélt tapasztalataik és a közkézen forgó klisék alapján. A továbbadott történetek aztán a hallgatókban még nagyobb félelmet keltenek, annál is inkább, hiszen sokan egyáltalán nem képesek arra, hogy ellenőrizzék a híresztelések valóságát, vagy külső, objektívebb fogódzót keresenek a helyzet értékeléséhez. Ilyenkor már egyetlen szikra is elegendő, hogy a szituáció felvesztett menekülésbe torkoljon.³

Hogy Pécsen mi volt ez a szikra, és hogy kik kezdték a menekülést, a fennmaradt, egymásnak több ponton ellentmondó elbeszélések alapján lehetetlen megállapítani. Váraljai püspök szerint mindenestre a katonák úgy futottak meg Pécsről, hogy – némi túlzással – még nem is láttak törököt; hiába ígért nekik pénzt, azok kijelentették, hogy nem zárkoznak be a várba.⁴ A katonaság megfutamodásában nagy szerepet játszott, hogy a morál folyamatosan romlott, és még a török hadjárat megindulásakor sem volt jelen egy erőskezű kapitány, aki megfékezte és összetartotta volna a katonákat. Így azok „*elfeledkezvén tisztokról s tisztességekről rettegni és majd asszonyállatok módjára reszketni s a várasnak oltalmazása felől semmire nem gondolkozni láttatának*”. A katonák leginkább talán az előző hónapok prédálásai során szerzett javaikat féltették: „*az erőszakkal s csalárdsággal gyűtött ragadományokat a törököknek prédáira jutni felette károsnak s nyavalyás dolognak láttatnék.*”⁵

¹ WALLACH-KOGAN-BEM 1981. 309-323.

² HANKISS 1983. 312-317.

³ CANTRIL 1970. 110-119. – FREUD 1995. 199; 209-210. – A pánik tüneteire és az érzelmi indukció jelenségére vö.: ARONSON 1978. 109.

⁴ „*Nam, neque Turca viso, ignominiose una cum peditibus, qos neque precibus, neque etiam per intercessionem dominorum Joannis Paxy et Ioannis Alapy retinere potui, quibus omnia alimenta ministrari promittebam, se itineri commiserunt, prout id et magnificiae dominationi vestrae iam dudum bene constare arbitror.*” Váraljai Szaniszló Nádasy Tamásnak, Veszprém, 1543. júl. 28. In: EgyhTE IV. 285. – Magyarul id.: VERESS 1992. 81-82.

⁵ ISTVÁNFY II. 91.

Annál is inkább, hiszen elterjedt annak híre, hogy a törökök Valpó védőit, bár megadták magukat, mind egy szálíg lemészárolták, mégpedig „*kapzsiságból és a vélelmük szerint náluk található zsákmány reményében.*”¹

Maga a püspök – saját elmondása szerint – csak akkor döntött a menekülés mellett, amikor már a huszárok is elhagyták a várost; pusztán gyalogosokkal ugyanis semmit sem kezdetett volna Pécs védelmében.² Ilyen körülmények között reménytelennek ítélte a védekezést, és „*összeszedve egyházának kincseit, amennyit csak bírt, a városból megfutott.*” Csüggedtsége és félelme átragadt a város egyházi és világi előkelőire, aztán a polgárokra.³ Az ő menekülésük után a gazdátlanra vált városban a szegénynép és a Pécsre húzódó környékbeliek kezdtek gátlástalan fosztogatásba: „*lovasaink ezek könnyelműségétől indítva magukhoz vették a papság s a polgárság szolgálait s a szegényeket, kiket a török úgy se bántott, egymást bátorítva a várost megrabolták, s a püspöki templomból, mely a várban volt, kidobták az ereklyéket, s azokat az értékeket vitték el, melyeket a püspök s a kanonokok még otthagytak.*”⁴

Mindez Valpó eleste, június 23-a után, de még július 5-e előtt, vagyis mindössze két hét alatt játszódott le. A kapkodásra, a kialakult fejtelenségre és az emberek tanácstalanságára jellemző, hogy a domonkos apácák még a meneküléshez szükséges szekérről sem gondoskodtak időben, ezért sebtében a templomuk számára összegyűlt értékeket kellett eladniuk potom pénzért, hogy egyáltalán elhagyhassák a várost.⁵ Egy másik polgár ugyanekkor egy erszényben elásta pénzét a Siklósi kapu melletti piactéren – talán abban bízva, hogy hamarosan visszatérhet Pécsre.⁶

¹ Johannes Martinus Stella: Négy levél. In: KULCSÁR III. 135-136.

² KOMÁROMY 1910. 390-391. – Veress D. Csaba közli (sajnos, hivatkozás nélkül) azt az értesülést, hogy Székely és Váraljai kifejezetten taktikai okokból követet küldtek a siklósi török táborba, hogy színlag felajánlják a szultánnak a meghódolást. A céljuk az lett volna, hogy ezáltal nyerjenek időt a menekülés előkészítéséhez. Veress 1992. 79. Mindez azonban olyan tudatosságot feltételez, ami teljesen ellentmond a helyzet sajátos dinamikájának.

³ „*...et templi sui thesauris omnibus, quibus potiri potuit, collectis, fugam ex urbe fecit. Consternationis ejus exemplum totus quoque sacerdotalis ordo et cives ad unum sequuti.*” VERANCICS 1857b. 233. – Magyarul id.: NÉMETH 1897. 414-415. – „*Valpó veszte meg a török sereg nagysága akkora félelmet plántált beléjük, hogy a püspök meg a többi előkelőség úgy vélte, jobban véd a szökés, mint a város erődtítménye.*” Johannes Martinus Stella: Négy levél. In: KULCSÁR III. 136.

⁴ „*Huzarones nostri (...) ascitis sibi sacerdotum et civium servis, necnon et caeteris quibusdam vilibus atque egenis, quos etiam paupertas tutos a Turcis faciebat, mutua sese incitant licentia, et opes totius civitatis diripiunt...*” VERANCICS 1857b. 233-234. – Magyarul id.: NÉMETH 1897. 414-415.

⁵ ISTVÁNFY II. 92. – HERVAY 1991. 49.

⁶ TÓTH 2008. 18-19.

EPILÓGUS

„...a Pecsevi nevű vár népe Ahmed pasának Siklovis vára alá érkezését meghallván, ide jött és azt mondta, hogy a nép és az egész tartomány a padisahé, meghódolt; egyszermind a mihácsi béget, Kászim béget, és a pozsegai béget, Murád béget, meghíván és magokkal vívén, átadták neki a nevezett várat.”¹ A menekülés helyett a megadást választó és a városban maradt pécsiek küldöttségét a szultán kegyesen fogadta, megajándékozta, és kérésükre a jól ismert Kászimot nevezte ki szandzsákbégnek.² „Az iszlám népe bevonulván a várba, a falakra és bástyákra kítűzték a zászlókat, az ezánt énekelték és a templomokat mecsetté alakították át.”³ Nem kis fájdalmat jelenthetett látni, hogy a hódítók megszenteltelik az egykor pompás székesegyházat: a szultán „mind a templomokat, főképpen Szent Péterét, melyet a régi királyok felette nagy szép épülettel rakattanak, s a várban vala, a Mahomet hamis vallására rendeltetett éktelen mecsetté téteté...”⁴

A Pécszet elsőként elhagyó katonák hamar szétszéledtek. Két tiszt, Bocskai Ferenc és Magyar Bálint Sziget várában tűnt fel és még a következő évben is itt szolgált, 200 gyalogost pedig Martonfalvy Imre fogadott zsoldba Pápán.⁵

Váraljai püspök Veszprémben utazott, és bár a töröktől megmenekült, életét mégsem tudhatta biztonságban. Felröppent ugyanis a hír, hogy birtokait szabad prédának nyilvánították, maga pedig főbenjáró büntetésnek néz elébe;⁶ nem sokkal később azonban a békés Szepességben kapott stallumot. A káptalan tagjai ugyanekkor Nagyszombatban kerestek menedéket és új megélhetést.⁷ A város polgárai hasonlóan szétszóródtak: Luka János és Gabicz András a Sopron vármegyei Chernelháza felé igyekezett, Georg Völkl és családja az uralkodó környezetében próbált támogatást kieszközölni. Schreiber Farkas és Boltos Márton özvegye, Orsolya asszony ugyanekkor a stájerországi Radkersburgban tűnt fel. Az utazás egyikük számára sem volt zökkenőmentes: a kanonokok és a bíró szekerét például éppen a Pécszet pusztán hagyó Alapy János és Bocskai Ferenc fosztotta ki, de útonállóként lesték a menekülőket Pekry Lajos és Werbőczy Imre katonái is.⁸ A legszánandóbb sorsa azonban a domonkos apácáknak volt: szekerüket Werbőczyék prédálták fel, „*némelyek pedig még, hogy magokat és marhájakat vakmerőképpen oltalmazni láttatának, meg is*

¹ Szinán csausz [Matrakcsi Nászu]: Az 1543. évi hadjárat története. In: THURY II. 309.

² SZERÉMI 1979. 340-341.

³ Dzselaalzáde Musztafa: Az országok osztályai és az utak leírása. In: THURY II. 239.

⁴ ISTVÁNYFI II. 92.

⁵ Martonfalvy Imre emlékirata. In: BITSKEY 1982. 88; 94.

⁶ Váraljai Szaniszló Nádasdy Tamásnak, Veszprém, 1543. júl. 28. In: EgyhTE IV. 284-186.

⁷ HATOS 1870. 384.

⁸ SZABÓ-RÚZSÁS 1958. 9. – SZAKÁLY 1995a. 62. – VARGA 2009d. 60. – Völkl kárpótlásként 50 forintot és ugyanolyan contrascribai tisztséget kapott Ferdinándtól, amilyent egykor Schreiber Farkas is viselt. I. Ferdinánd utasításai, Prága, 1543. dec. 21. és dec. 22. In: LASZOWSKI III. 165-166.

öltetvén, s a vadaknak s madaraknak az erdőkben elszaggyatásra hagyattatának vala.” Az életben maradt apácák Sziget felé vették az irányt, ahol Késás Pál maradék értékeiktől és pénzüktől is megfosztotta őket.¹

Bár Pécs elfoglalásával a vihar – legalábbis a Dél-Dunántúlon – elcsitulni látszott, a baranyai falvak népe mégsem lélegezhetett fel. A törökök komoly terheket róttak a parasz-
tokra: élelmiszert kellett szállítaniuk a hadseregnek, és munkaerejükkel, „*ekéikkel és fejszé-
ikkel*” kellett segíteniük Székesfehérvár ostromát.²

A hadjárat során elesett várakat és városokat az egész ország gyászolta. 1544-ben a legjelesebb költők műveiből összeállított antológia jelent meg; az egyik versben a megsze-
mélyesített Pécs is megszólalt, immár török iga alatt siratva egykori szabadságát, virágzását:

*„Hej, mi virágzó volt a mi győztes Pannóniánk rég,
Ám a jelenben most csak mese már a nevünk.
Mily szabad élete volt a magyarnak a Krisztus-igában,
S most a török rabság? Rút iga, mint a halál.”³*

Azután, hogy végigkísértük Pécs és a pécsiek sorsának alakulását a polgárháború éveiben, a bevezetőben feltett kérdés immár értelmét veszti. Innen nézve többé nem az a fontos, hogy miért adták fel a város védelmét a katonák és a polgárok, hogy miért ilyen körülmé-
nyek között ért véget a város középkori története. Sokkal lényegesebb, hogy tisztelettel
adózzunk annak a közösségnek, amely szinte a lehetetlenre vállalkozott, és több mint más-
fél évtizeden át a legnehezebb körülmények között is képes volt fenntartani az élet korábbi
szerkezetét, átmentve evvel anyagi és szellemi értékeinek java részét a következő korszak
számára.

¹ ISTVÁNYFI II. 92. – HERVAY 1991. 49.

² Johannes Martinus Stella: Négy levél. In: KULCSÁR III. 137. – SZERÉMI 1979. 344.

³ Id.: IMRE 1995. 41.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Pécs város térképe (A térkép elkészítéséhez használt szakirodalom: BEZERÉDY 1982. 265-266., FARBAKY 2002. 61., FEDELES 2010., FEDELES 2011., FEDELES 2013., G. SÁNDOR 2001., MADAS 1979. 400-411., MADAS 1987. 61-63., PESTI 2013., PETROVICS 2006., SZAKÁLY 1999. 23.)
2. Lázár deák térképe Baranyáról, 1528. (Országos Széchenyi Könyvtár, App. M. 136.)
3. Schreiber Farkas caládfája (Szakály Ferenc és Petrovics István adatai nyomán: PETROVICS 2001. 191.)
4. Törökök magyar várost gyújtanak fel (*Hernach volget des Bluthundts ... Gethaten*, S.I., 1526. Országos Széchenyi Könyvtár, Röpl. 66 [Ant. M 740])
5. Misét mondó főpap a pécsi misekönyv egyik miniatúráján (*Pécsi Missale*, 113r) Pécsi Püspökség Egyházmegyei Kincstára
6. Eszékly János püspök címerével díszített kútkáva töredéke a karmelita kolostorból, 1540. (Pécs, Munkácsy Mihály utca) Pécsi Püspökség Egyházmegyei Kincstára
7. Baranya megye úthálózata és kereskedelmi központjai (A térkép elkészítéséhez használt forrásmunkák: ENGEL 2001., GLASER 1929. 160., SZAKÁLY 1973. 60.)
8. Kis gyűrűstalpas tál öble nyúl-motívummal, félkész termék, törött (Pécs, Munkácsy Mihály u. 5.) Janus Pannonius Múzeum, K.85.2.153.
9. Imádság a török elleni győzelemért – kéziratos bejegyzés a pécsi misekönyvben (*Pécsi Missale*, 264v) Pécsi Püspökség Egyházmegyei Kincstára
10. I. Ferdinánd adománylevele Schreiber Farkas számára, Bécs, 1542. júl. 1. (Magyar Nemeti Levéltár Országos Levéltára, A57 Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii, 2. kötet 30-31.)
11. Baranya megye birtokszerkezete, 1526-1543. (A térkép elkészítéséhez használt központi forrásbázis: HORVÁTH-TIMÁR 1973. – Az 1542. évi adóösszeírás adatai mellett kiegészítésként a következő forrásokat és adattárakat használtam: CSÁNKI 1894., ENGEL 2001., FEDLES 2009b., MAKSAY I., TIMÁR 1974-75., TIMÁR 2001b. 222.)

BORÍTÓ

Címlap: Pécs város ábrázolása Lázár deák térképén (Országos Széchenyi Könyvtár, App. M. 136.)

Hátoldal: Részlet a Pécsi Missale megfeszített Krisztust ábrázoló metszetről (*Pécsi Missale*, 112v) Pécsi Püspökség Egyházmegyei Kincstára

BIBLIOGRÁFIA

1. Források

- BARTONIEK 1926. *Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései.* Ford.: BARTONIEK Emma. Bp., 1926. (A Napkelet könyvtára)
- BEKE 1900. BEKE Antal: Római emlékek a magyar egyház XV. századi történetéhez. *Történelmi Társ.* 1900. 1-15.
- BESSENYEI 1981. *Memoria rerum 1504-1566. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete.* S.a.r., utószó, jegyz.: BESSENYEI József. Magyar Helikon, Bp., 1981. (Bibliotheca Historica)
- BESSENYEI 1993. Zay Ferenc: *János király árultatása* – Kis Péter: *Magyarázat* – Bánffy György: *Második János török császárhoz menetele.* Összeállította, a szöveget gond., bev., jegyz.: BESSENYEI József. 1993. (Régi Magyar Könyvtár, Források 2.)
- BESSENYEI 1994. *Enyingi Török Bálint.* Bev., közléteszi: BESSENYEI József. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1994.
- BESSENYEI–
KULCSÁR–NAGY
2002. *Lettere di principi – Fejedelmi levelek a pápának (1518-1578).* Ford.: KULCSÁR Péter – NAGY Gábor, bev., jegyz.: NAGY Gábor, átírta és kiadta: BESSENYEI József. Bp. – Róma, 2002. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes)
[www.mek.oszk.hu/02200/02208/index.phtml] (2013. okt. 21.)
- BITSKEY 1982. *Magyar emlékirók, 16-18. század.* Vál., a szöveget gond., jegyz.: BITSKEY István. Szépirodalmi, Bp., 1982. (Magyar remekírók)
- BONFINI 1995. BONFINI, Antonio: *A magyar történelem tizedei.* Ford.: Kulcsár Péter. Bp., 1995.
- BRODARICS 1977. BRODARICS István: Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről. In: *Humanista történetírók.* Vál., a szöveget gond., jegyz.: Kulcsár Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., é.n. [1977.] (Magyar remekírók) 289-328.
- BRODARICS 2012. BRODARICS, Stephanus: *Epistulae.* Kiadta, bev., jegyz.: Kasza Péter. Argumentum - Magyar Országos Levéltár, Bp., 2012.
- CUSPINIANUS 2011. Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez. In: *Brodarics-emlékkönyv.* Írták, a kötet dokumentumait válogatták: KASZA Péter – PÁLFFY Géza. MOL, Bp., 2011. 81-99.

- EgyhTE I-IV. *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, I-IV. kötet.* Szerk.: Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János – Kollányi Ferenc. Szent István Társulat, Bp., 1902-1912.
- ERDÉLYI 2005. *Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése. Források a Habsburg – magyar kapcsolatok történetéhez, I. kötet.* Közreadja, bev.: ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2005. (Lymbus Könyvek 1.)
- FENYVESI 2000. FENYVESI László: *Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái.* Szekszárd, 2000. (Tolna megyei levéltári füzetek 8.)
- Feljegyzési könyv*
2006. *Gedenkbuch – Feljegyzési könyv 1492-1543.* Közreadja: MOLLAY Károly – GODA Károly. Sopron, 2006.
- FITZ 1931-32. FITZ József: XVI. és XVII. századi röpiratok Pécsről. In: *Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából, 1931-32/6-7.* 1-11.
- HAIN 1988. HAIN Gáspár: *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára.* Szerk., jegyz., utószó: Véber Károly. Magvető, Bp., 1988. (Magyar hírmondó)
- HEGEDŰS–PAPP
1991. HEGEDŰS Attila – PAPP Lajos: *Középkori leveleink 1541-ig.* Tankönyvkiadó, Bp., 1991.
- HELTAI 1981. HELTAI Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól.* Magyar Helikon, Bp., 1981.
- HORVÁTH-TIMÁR
1973. HORVÁTH Gyula – TIMÁR György: XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564.). In: *Baranyai Helytörténet-írás, 1972.* Szerk.: Szita László. Pécs, 1973. 7-127.
- ISTVÁNFFY I-II. *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában, I-II. kötet.* S.a.r., szövegmagyarázatok: Benits Péter. Bp. É.n. [2001-2003.]
- IVÁNYI 1904. IVÁNYI Béla: Egy 1526. előtti ismeretlen formuláskönyv, I-II. közlés. *Történelmi Tár*, 1904. 481-538; 1905. 33-41.
- Jogkönyv* 2001. *Buda város jogkönyve, II. kötet.* Közreadja: Blazovich László – Schmidt József. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2001. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.)
- KÁROLYI 1879. KÁROLYI Árpád: Fráter György levelezése és egyéb őt illető adatok, III. közlés. *Történelmi Tár*, 1879. 306-336.
- KLANICZAY 1982. *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták.* Szerk.: KLANICZAY Tibor. Szépirodalmi, Bp., 1982. (Magyar remekírók)
- KOLLÁNYI 1905. Regesták a római és parmai levéltárakból. Közli: KOLLÁNYI Ferenc. *Történelmi Tár*, 1905. 311-376.
- KUJÁNI 1908. KUJÁNI Gábor: Brodarics István levelezése 1508-1538. I-II. közlés. *Történelmi Tár*, 1908. 258-293; 321-346.

- KULCSÁR II-III. *Krónikáink magyarul, II-III. kötet.* Szerk.: KULCSÁR Péter. Balassi Kiadó, Bp., 2007-2008.
- LASZOWSKI I-III. LASZOWSKI, Emilij: *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae, I-III.* Zagreb, 1914-1917.
- MÁLYUSZ 1923-1924. MÁLYUSZ Elemér: A Nádasdy-levéltár magyar levelei, 1531-1549. II-III. közlés. *Levéltári Közlemények*, 1923/3-4. 287-309; és 1924/1-4. 55-69.
- MARCZALI 1882. MARCZALI Henrik: *Regeszták a külföldi levéltárakból.* Bp., 1882.
- MÁRFI 1996. Pécs ezer éve. Főszerk.: MÁRFI Attila. Pécs, 1996.
- Missale* 2009. *Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis.* Velence, 1499. (Reprint: Schöck Kft., 2009.)
- MOE I-II. *Magyar országgyűlési emlékek, I-II. kötet.* Szerk.: FRAKNÓI Vilmos. Bp., 1874.
- OLÁH 2000. OLÁH Miklós: *Hungária – Athila.* Ford.: Kulcsár Péter, Németh Béla. Osiris Kiadó, Bp., 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Források)
- ÓVÁRY 1879. ÓVÁRY Lipót: *III. Pál pápa és Farnese Sándor Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezése (1535-1549.)* MTA, Bp., 1879. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores)
- ÓVÁRY I-II. ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottságának oklevél-másolatai, I-II. kötet.* Bp., 1890-1894.
- PETTKÓ 1887a. PETTKÓ Béla: Sulyok György végrendelete. *Történelmi Tár*, 1887. 787-789.
- PETTKÓ 1887b. PETTKÓ Béla: A pécsi iskola történetéhez. *Történelmi Tár*, 1887. 802-803.
- PRAY I-II. PRAY, Georgius: *Epistolae procerum regni Hungariae, Pars I-II.* Posonii, 1806.
- RANSANUS 1999. RANSANUS, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata.* Ford., utószó, jegyz.: Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet, a Corvinus János c. részt ford.: Kulcsár Péter. Osiris, Bp., 1999. (Millenniumi magyar történelem)
- SINKOVICS 1968. *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526-1790. II/1. kötet.* Szerk.: SINKOVICS István. Tankönyvkiadó, Bp., 1968.
- Síralmas ének* 2000. ISMERETLEN MAGYAR KÖLTŐ: *Síralmas ének a török iga alatt sínylődő Pécs városáról.* Ford.: Csorba Győző. In: *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában.* Szerk.: Boda Miklós – Kalányos Katalin – Surján Miklós – Tüskés Tibor. Pécs, 2000. 78-80.

- SOMOGYI 1800. SIMIGIANUS, Ambrosius: *Historia rerum Ungaricarum et Transilvanicarum, I-II*. Ed.: Eder, Josephus Carolus. Cibinii, 1800. (Scriptores rerum Transilvanarum)
- SZERÉMI 1979. SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról*. Juhász László fordítását átdolgozta, bev., a szövegmagyarázatokat írta: Székely György. Szépirodalmi, Bp., 1979. (Olcsó Könyvtár)
- SZTÁRAI 1985. SZTÁRAI Mihály: *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról – Perényi Péter élete és halála*. Vál., a szöveget gond., bev., jegyz.: Téglásy Imre. Szépirodalmi, Bp., 1985. (Magyar ritkaságok)
- TARDY 1977. TARDY Lajos: *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*. Gondolat, Bp., 1977. (Nemzeti könyvtár)
- TAURINUS 1972. TAURINUS István: *Paraszi háború*. Ford., utószó: Geréb László. Európa – Magyar Helikon, 1972.
- THEINER 1968. THEINER, Augustinus: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, I. 1198-1549*. Osnabrück, 1968.
- THÚRY I-II. *Török történetírók, I-II. kötet*. Ford., jegyz.: THÚRY József. MTA, Bp., 1893-1896.
- TINÓDI 1984. TINÓDI Sebestyén: *Krónika*. S.a.r.: Sugár István, bev.: Szakály Ferenc. Európa, Bp., 1984. (Bibliotheca Historica)
- TOLDY 1857. TOLDY Ferenc: *Sárospataki magyar krónika*. In: *Magyar Történelmi Tár, 1857*. 43-87.
- TÓTH 2003. TÓTH Péter: *A lengyel királyi kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai, II. 1526-1541*. Miskolc, 2003.
- TUBERO 1994. TUBERO, Ludovicus: *Kortörténeti feljegyzések, Magyarország*. Közreadja: Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1994. (Szegedi középkortörténeti könyvtár)
- VÁLASZÚTI 1981. VÁLASZÚTI György: *Pécsi Disputa*. S.a.r.: Németh S. Katalin, bev., jegyz.: Dán Róbert. Akadémiai, Bp., 1981. (Régi Magyar Prózai Emlékek 5.)
- VERANCSICS 1857a. VERANCSICS Antal: *Athinai deák Simon*. In: *Verancsics Antal összes munkái, I. kötet*. Közreadja: Szalay László. Pest, 1857. 153-161.
- VERANCSICS 1857b. VERANCSICS Antal: *Successus rerum Hungaricum anno MDXLIII*. In: *Verancsics Antal összes munkái, I. kötet*. Közreadja: Szalay László. Pest, 1857. 226-244.
- V. KOVÁCS 1971. *Magyar humanisták levelei*. Vál., a szöveget gond., utószó, jegyz.: V. KOVÁCS Sándor. Szépirodalmi, Bp., 1971. (Magyar Levelestár)

V. KOVÁCS 1986. *Mátyás király levelei 1560-1490. Vál., a szöveget gond., utószó, jegyz.: V. KOVÁCS Sándor. Szépirodalmi, Bp., 1986. (Magyar Levelestár)*

2. Történeti irodalom

- BÁLINT 1975. BÁLINT Sándor: *Szeged reneszánsz kori műveltsége. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. (Humanizmus és reformáció)*
- BARTA 1983. BARTA Gábor: *A Sztambulba vezető út, 1526-1528. Magvető, Bp., 1983. (Gyorsuló idő)*
- BARTA 1987. BARTA Gábor: *A törökös ideológia kezdetei Magyarországon. Keletkutatás, 1987/tavaszi. 8-19.*
- BARTA 1988. BARTA Gábor: *Vajon kié az ország? Helikon, Bp., 1988. (Labirintus)*
- BARTA 1995. BARTA Gábor: *Az elfelejtett hadszíntér, 1526-1528. (Megjegyzések a török-magyar szövetség előtörténetéhez) Történelmi Szemle, 1995/1. 1-34.*
- BARTONIEK 1975. BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. MTA, Bp., 1975.*
- BÉKEFI 1909. BÉKEFI Remig: *A pécsi egyetem. Székfoglaló. 1909.*
- BÉKEFI 1910. BÉKEFI Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp., 1910.*
- BENDA 1991. BENDA Kálmán: *Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában. Baranya, 1991/1-2. 87-98.*
- BESSENYEI 1986. BESSENYEI József: *A Héttorony foglya. Török Bálint. Helikon Kiadó, Bp., 1986. (Labirintus)*
- BEZERÉDY 1982. BEZERÉDY Győző: *A városkép és városszerkezet alakulása Pécsen. Baranyai Helytörténetírás, 1982. Szerk.: Szita László. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1983. 265-293.*
- BEZERÉDY 2002. BEZERÉDY Győző: *A Zidina környék. Nyomozás a pécsi dominikána kolostor helyéről. Pécsi Szemle, 2002/ősz. 4-12.*
- BODA 2000. BODA Miklós: *A középkori pécsi egyetem könyvtárának helye. In: A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. Szerk.: Boda Miklós – Kalányos Katalin – Surján Miklós – Tüskés Tibor. Pécs, 2000. 29-42.*
- BODÓ 2006. BODÓ Balázs: *A pécsi Barbakán. Adalékok a pécsi várkapuk történetéhez. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát.” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk.: Kovács Gyöngyi – Miklós Zsuzsa. Bp., 2006. 33-43.*

- BOROS GYEVI 1981. BOROS GYEVI László: A pécsi egyházmegye horvátjai a 17. század végéig. In: *A Pécsi Egyházmegye schematizmusa 1981*. Szerk.: Csigi Imre – Kneip István. Pécs, 1981. 128-151.
- BOTLIK 2013. BOTLIK Richárd: I. Ferdinánd (1626-1564) király londoni váltója 1543-ból. *Fons*, 2013/1. 89-109.
- B. SZABÓ 2006. B. SZABÓ János: *A mohácsi csata*. Corvina, Bp., 2006. (GEO Tudástár)
- CEVINS 2003. CEVINS, Marie-Madelaide de: *Az Egyház a késő középkori magyar városokban*. Bp., 2003.
- CSÁNKI 1894. CSÁNKI Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, II. kötet*. MTA, Bp., 1894.
- CSAPODI 2000. CSAPODI Csaba: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. In: *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában*. Szerk.: Boda Miklós – Kalányos Katalin – Surján Miklós – Tüskés Tibor. Pécs, 2000. 42-63.
- CSUKOVITS 2000. CSUKOVITS Enikő: A római Szentlélek Társulat magyar tagjai (1446-1523.) *Századok*, 2000/1. 211-244.
- DÁVID 1995. DÁVID Géza: Kászim vojvoda. Bég és pasa, I. rész. *Keletkutatás*, 1995/ősz, 53-66.
- E. KOVÁCS 2009. E. KOVÁCS Péter: Magyarország „tökökképe” a 15. század elején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2009/1. 111-123.
- EMBER 1946. EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Magyar Országos Levéltár, Bp., 1946.
- EMBER 1988. EMBER Győző: *Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén*. Akadémiai, Bp., 1988.
- ENGEL 2000. ENGEL Pál: A törökdúlások hatása a népeiségre: Valkó megye példája. *Századok*, 2000/2. 267-321.
- ENGEL 2001. ENGEL Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis*. Térinfo Bt. – MTA TTI, Bp., 2001.
- ENTZ 1941-42. ENTZ Géza: A pécsi székesegyház kincseinek sorsa. *Pannonia*, 1941-42. 329-341.
- ERDÉLYI 2007. ERDÉLYI Gabriella: Jog és erőszak: konfliktusmegoldás a késő középkorban. In: *Emlékkötet Szatmári György tiszteletére*. Szerk.: Fedeles Tamás. Bp. – Pécs, 2007. (Egyháztörténeti tanulmányok III.) 15-24.
- FARBAKY 2002. FARBAKY Péter: *Szatmári György, a mecénás*. Bp., 2002. (Művészettörténeti füzetek 27.)

- FEDELES 2003. FEDELES Tamás: Gilbertus ispotályos mester. Az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése. *Pécsi Szemle*, 2003/ősz. 10-17.
- FEDELES 2005a. FEDELES Tamás: Zsolozsma, zarándoklat, hatalmaskodás. A késő középkori pécsi kanonokok mentalitása. *Pécsi Szemle*, 2005/ősz. 2-15.
- FEDELES 2005b. FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354-1526.)* Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)
- FEDELES 2007a. FEDELES Tamás: Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/77-1526.) *Levéltári Közlemények*, 2007/2. 35–84.
- FEDELES 2007b. FEDELES Tamás: Személyes összefonódások Pécssett, Mátyás és a Jagellók idején. In: *Emlékkötet Szatmári György tiszteletére*. Szerk.: Fedeles Tamás. Bp. – Pécs, 2007. (Egyháztörténeti tanulmányok III.) 25-49.
- FEDELES 2007c. FEDELES Tamás: Körmenetek Pécssett a 14-15. században. *Pécsi Szemle*, 2007/tél. 4-22.
- FEDELES 2009. FEDELES Tamás: A 14. század derekától Mohácsig. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009-1543.)* Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs, 2009. 109-154.
- FEDELES 2009b. FEDELES Tamás: A püspökség és a székeskáptalan birtokai. In: *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009-1543.) Rövidítések, adattárak, mutató*. Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs, 2009. LXV-XCVI.
- FEDELES 2010. FEDELES Tamás: Egy középkori püspökváros egyházi topográfiája. Templomok, kolostorok, kápolnák, ispotály Pécssett. In: *Pécs az egyháztörténet tükrében*. Szerk.: Erdős Zoltán – Kindl Melinda. Pécs, 2010. 93-114.
- FEDELES 2011. FEDELES Tamás: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe.” *A város középkori históriája, 1009-1526*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2011. (Pécsi Tudománytár)
- FEDELES 2013. FEDELES Tamás: Pécs középkori helyrajza. In: Pécs város topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig. Szerk.: Fedeles Tamás. Kronosz Kiadó, Pécs, 2013. (Pécsi Mozaik 3.) 67-99.
- FEJES 1937. FEJES János: *Siklós múltja*. Siklós, 1937.
- FODOR 1991. FODOR Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Argumentum, Bp., 1991.
- FODOR 1997. FODOR Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15-16. századi magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle*, 1997/1. 21-49.

- FRICSY 1993. FRICSY Ádám: Egyházmegyénk a török hódoltság alatt. In: *Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből, I. kötet*. Szerk.: Fricsy Ádám. Pécs, 1993. 75-114.
- FÜGEDI 1981. FÜGEDI Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Magvető, Bp., 1981.
- GÁL 2006. GÁL Éva: A pécsi fegyverművesség történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006. 3-33.
- GÁLOS 1933. GÁLOS Magda: A régi Pécs szellemi élete. In: *Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából, 1933. dec.* 1-48.
- GECSÉNYI 1976. GECSÉNYI Lajos: Győr városa 1526 után. In: *Arrabona. A Xantus János Múzeum Évkönyve, 18*. Szerk.: Dávid Lajos. Győr, 1976. 195-222.
- GECSÉNYI 1984. GECSÉNYI Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI-XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 664-686.
- GERŐ 1999. GERŐ Győző: Das Befestigungssystem der Burg im Mittelalter und in der Türkenzeit. In: *Die Bischofsburg zu Pécs. Archäologie und Bau-forschung*. 1999. (ICOMOS-Hefte 22.) 48-60.
- GLASER 1929. GLASER Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata, I-II. közlés. *Századok*, 1929. 138-167; 257-285.
- GODA 2008. GODA Károly: A hatalom szociológiája: közéleti városvezető csoportok a 15-16. századi Sopronban. In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv, 3*. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2008. 111-131.
- GOSZTONYI 1941. GOSZTONYI Gyula: Pécs törökkori vízvezetéke. In: *A Pécs Szab. Kir. Város Majorossy Imre Múzeum 1941. évi értesítője*. Pécs, É.n. 30-39.
- GRANASZTÓI 1980. GRANASZTÓI György: *A középkori magyar város*. Gondolat, Bp., 1980. (Magyar história)
- GRANASZTÓI 1982. GRANASZTÓI György: A polgári család a középkor végi Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 1982/4. 605-664.
- GRANASZTÓI 1993. GRANASZTÓI György: A vezetés szociológiája a középkorvégi Kaszán. In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk.: Horn Ildikó. Bp., 1993. 124-146.
- GRANASZTÓI 2003. GRANASZTÓI György: Nagyszombat 1579-1711. A város területe mint elbeszélés. *Korall*, 2003/1 75-102.
- GRANASZTÓI 2008. GRANASZTÓI György: A háznép Nagyszombatban (1579-1711.) *Korall*, 2008/6. 5-30.
- GRANASZTÓI 2012. GRANASZTÓI György: *A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Kassa társadalma a 16. század derekán*. Korall, Bp., 2012.

- GRAUS 2005. GRAUS, Igor: A polgár szabad ideje. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században*. Szerk.: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. MTA TTI, Bp., 2005. 341-354.
- G. SÁNDOR 1984. G. SÁNDOR Mária: *A reneszánsz Baranyában*. Bp., 1984.
- G. SÁNDOR 2001. G. SÁNDOR Mária: A középkori Pécs topográfiája. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk.: Font Márta. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) 197-208.
- HAAS 1852. HAAS, Michael: *Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen*. Fünfkirchen, 1852.
- HANCZ-VARGA 2013. HANCZ Erika – VARGA Szabolcs: *Pécs mindennapjai a török félhold alatt*. Pannon Kultúra Alapítvány – Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2013.
- HATOS 1870. HATOS Gusztáv: Baranya vármegye főispánjai. *Századok*, 1870. 371-386.
- HERVAY 1991. HERVAY F. Levente: Szerzetesházak a középkori Baranyában. *Baranya*, 1991/1-2. 39-54.
- H. NÉMETH 1997. H. NÉMETH István: Kassai polgárok és katonák a 16. században. *Levéltári Közlemények*, 1997/1-2. 143-197.
- H. NÉMETH 2007. H. NÉMETH István: Städte zwischen zwei Königen. Die politische Aktivität des oberungarischen Städtebundes zwischen 1526 und 1536. In: *Maria von Ungarn (1515-1558.) Eine Renaissancefürsin*. Szerk.: Fuchs, Martina – Réthelyi, Orsolya. Münster, 2007. 133-152.
- HOLUB 1912. HOLUB József: Istvánffy Pál. In: *Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére*. Szerk.: Pintér Jenő. Bp., 1912. 222-237.
- HOLUB 1941-42. HOLUB József: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. A veszprémi püspökség birtokai 1524-ben. *Pannonia*, 1941-42/3-4. 269-307.
- HOLUB 1958. HOLUB József: Pécs város pecsétjei. In: *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, 1958*. Szerk.: Dombay János. Pécs, 1959. 137-146.
- HOLUB 1961. HOLUB József: Adalékok Baranya megye és Pécs város történetéhez. In: *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, 1960*. Pécs, 1961. 183-197.
- HORVÁTH 1957. HORVÁTH János: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni magyar félszázad irodalomtörténete*. Bp., 1957.
- HUSZÁR 1964. HUSZÁR Lajos: Négy éremlelet Baranya megyéből. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1963*. Szerk.: Papp László. Pécs, 1964. 167-175.

- IMRE 1995. IMRE Mihály: „Magyarország panasza”. A *Querela Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában*. Debrecen 1995.
- IVÁNYI 1941. IVÁNYI Béla: Buda és Pest sorsdöntő éve (1526-1541.) In: *Tanulmányok Budapest múltjából, IX. kötet*. Szerk.: Dr. Németh Károly – Dr. Budó Jusztin. Bp., 1941. 32-84.
- KARÁCSONYI I-II. KARÁCSONYI János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, I-II. kötet*. Bp., 1920-1924.
- KÁRPÁTI 1994. KÁRPÁTI Gábor: A pécsi majolikaműhely. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon, 1000-1541*. Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Bp., 1994. 390-394.
- KÁRPÁTI 2010. KÁRPÁTI Gábor: Kolostorok a középkori Pécsen. In: *Pécs az egyháztörténet tükrében*. Szerk.: Erdős Zoltán – Kindl Melinda. Pécs, 2010. 115-121.
- KÁRPÁTI-SZEKÉR 1994. KÁRPÁTI Gábor – SZEKÉR György: A pécsi ferences és domonkos kolostorok kutatása. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Szerk.: Haris Andrea. Bp., 1994. 235-256.
- KASZA 2008. KASZA Péter: Egy karrier hajnala. Adalékok Brodarics István tanulmányainak és családi viszonyainak történetéhez. *Századok*, 2008/5. 1187-1209.
- KIKINDAI 2006. KIKINDAI András: Újabb adatok a pécsi Szent Bertalan templom építéstörténetéhez. In: *A 2001-2004 között megrendezett Előadások Pécs történetéből című konferenciák válogatott előadásai*. Szerk.: Pilkhoffer Mónika – Vonyó József. Pécs, 2006. (Tanulmányok Pécs történetéből 18.) 15-41.
- KISS 1993. KISS Z. Géza: A baranyai reformáció történetéhez. In: *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből*. Szerk.: Szita László. Pécs, 1993. 293-313.
- KISS-SARBAK 2009. KISS Gergely – SARBAK Gábor: Szerzetesi intézmények. In: *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009-1543.)* Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs, 2009. 337-417.
- K. NÉMETH-SZEKERÉNYI-FEDELES 2009. K. NÉMETH András – SZEKERÉNYI Gábor – FEDELES Tamás: Az Egyházmegye templomos helyeinek adattára. In: *A Pécsi Egyházmegye története, I. A középkor évszázadai (1009-1543.) Rövidítések, adattárak, mutató*. Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs, 2009. XCVII-CCXLIV.
- K. OBERMAYER-HORVÁTH 1959. K. OBERMAYER Erzsébet – HORVÁTH István Károly: Macedóniai László. Egy humanista élete és működése a Mohács körüli évtizedekben. *Századok*, 1959. 773-801.

- KOLLER V. KOLLER, Iosephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum V. Posenii – Pestini*, 1801.
- KOMÁROMY 1910. KOMÁROMY András: Verbőczy István és fia, I-IV. közlés. *Századok*, 1910. 193-211; 283-297; 386-401; 460-476.
- KÓFALVI 2007. KÓFALVI Tamás: Nők a középkori Baranyában. In: *A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére*. Szerk.: Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely. METEM, Bp., 2007. 191-224.
- KUBINYI 1971. KUBINYI, András: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. In: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Graz, 1971. 201-219.
- KUBINYI 1972. KUBINYI András: Dél-dunántúli parasztok városba költözése a középkor végén. In: *Somogy megye múltjából* 3. Kaposvár, 1972. 13-45.
- KUBINYI 1998. KUBINYI András: Vallásos társulatok a késő középkori magyarországi városokban. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1998/2. [http://www.c3.hu/~mev/tartalom/98_1_2/kubinyi.htm] (2013. okt. 18.)
- KUBINYI 1999. KUBINYI András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. METEM, Bp., 1999. (METEM Könyvek)
- KUBINYI 2001. KUBINYI András: Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő középkorban. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk.: Font Márta. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) 43-51.
- KUBINYI 2004. KUBINYI András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Szerk.: Bessenyei József – Horváth Zita – Tóth Péter. Miskolc, 2004. (Studia Miskolciensia 5.) 169-195.
- KUBINYI 2005. KUBINYI András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században*. Szerk.: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. MTA TTI, Bp., 2005. 9-36.
- KUZMA 2004. KUZMA Dóra: Nők mint szerződő felek a 16. századi Besztercebányán. *Századok*, 2004/4. 921-929.
- KUZMA 2008. KUZMA Dóra: A politikai elit önvédelmi mechanizmusának továbbadása és generációs túlélése a XVI. Századi Besztercebányán. In: *Generációk a történelemben*. Szerk.: Gyáni Gábor – Láczy Magdolna. Hajnal István Kör – Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2008. 211-219.
- MADAS 1979. MADAS József: Pécs belvárosának utcanevei. In: *Baranyai Helytörténetírás 1977*. Pécs, 1979. 397-439.

- MADAS 1987. MADAS József: Pécs régi temetkezési helyei. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1987*. Pécs, 1988. 61-83.
- MAKSAY I. MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén, I. kötet*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai 2. Forráskiadványok 16.)
- MÉSZÁROS 1976. MÉSZÁROS László: A hódoltsági görögök, latinok és cigányok történetéhez. (16. századi oszmán-török szórványadatok) *Századok*, 1976/3. 475-489.
- MIKÓ 2011. MIKÓ Árpád: A reneszánsz művészet története Magyarországon. (Akadémiai doktori értekezés) Bp., 2011. [http://real-d.mtak.hu/526/4/dc_139_10_doktori_mu.pdf] (2013. okt. 18.)
- NAGY 2010. NAGY Imre: *A magyar Athén. Pécs irodalmi műveltsége 1009-től 1780-ig*. (Különlenyomat a Pécsi Szemle 2007-2009. évfolyamainak számaiból.) Pécsi Szemle Várostitörténeti Alapítvány, Pécs, 2010.
- NÉMETH 1897. NÉMETH Béla: Baranya szent-Istvántól a jelenkorig. In: *Baranya multja és jelenje, II. kötet*. Szerk.: Várady Ferenc. Pécs, 1897. 211-730.
- ORTVAY 1914. ORTVAY Tivadar: *Mária, II. Lajos magyar király neje, 1505-1558*. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1914. (Magyar történelmi életrajzok)
- PÁLFFY 1999. PÁLFFY Géza: Nádasdy Tamás, a Dunántúl főkapitánya (1542-1546 és 1548-1552.) In: *Nádasdy Tamás (1498-1562.) Tudományos emlékülés, Sárvár, 1998. szeptember 10-11*. Sárvár, 1999. 29-54.
- PÁLFFY 2002. PÁLFFY Géza: A Bajcsavárig vezető út. A stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl védelmében a 16. században. In: *Weitschawar – Bajcsavár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében*. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg, 2002. 11-27.
- PÁLFFY 2004a. PÁLFFY Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok*, 2004/5. 1005-1101.
- PÁLFFY 2004b. PÁLFFY Géza: Hírszerzés és hírközlés a török kori Magyarországon. In: *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk.: Z. Karvalics László – Kis Károly. Gondolat – Infonia, Bp., 2004. 125-161.
- PÁSZTOR 2000. PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp., 2000.
- PESTI 2002. *Az ördögszántotta hegy – Baranyai mondák, hiedelmek és történetek*. Szerk.: PESTI János. Alexandra, 2002.
- PESTI 2013. PESTI János: *Pécs utcanevei 1554-2004*. Kronosz Kiadó, 2013.

- PETROVICH 1961. PETROVICH Ede: Pécs középkori kórháza. In: *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, 1960*. Szerk.: Dombay János. Pécs, 1961. 271-274.
- PETROVICH 1967. PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1996*. Szerk.: Dankó Imre. Pécs, 1967. 153-170.
- PETROVICS 2001. PETROVICS István: A középkori Pécs polgárai. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk.: Font Márta. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) 163-196.
- PETROVICS 2005a. PETROVICS István: Újabb adatok a középkori Pécs polgárságának történetéhez. In: *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza 60. születésnapjára*. Szerk.: Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Bp., 2005. 275-279.
- PETROVICS 2005b. PETROVICS István: Dél-dunántúli és dél-alföldi városok kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században*. Szerk.: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. MTA TTI, Bp., 2005. 131-158.
- PETROVICS 2006. PETROVICS István: A középkori Pécs utcái. In: *A 2001-2004 között megrendezett Előadások Pécs történetéből című konferenciák válogatott előadásai*. Szerk.: Pilkhoffer Mónika – Vonyó József. Pécs, 2006. (Tanulmányok Pécs történetéből 18.) 43-60.
- PETROVICS 2007. PETROVICS István: Művelődéstörténeti érdekességek a középkori Pécs történetéből. In: *A Pécs gazdasága és társadalma a 18-20. században és a Pécs évszázadai című, 2005. évi konferenciák válogatott előadásai*. Szerk.: Kaposi Zoltán – Pilkhoffer Mónika. Pécs, 2007. (Tanulmányok Pécs történetéből 19.) 279-288.
- PETROVICS 2008. PETROVICS István: Városi elit a középkori Dél-Magyarországon. Pécs, Szeged és Temesvár esete. In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 3. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2008. 41-69.
- PETROVICS 2009. PETROVICS István: Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary. In: *Segregation – Integration – Assimilation. Religions and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Ed.: Keene, Derek – Nagy, Balázs – Szende, Katalin. Ashgate, Farnham, 2009. 67-88.
- PETROVICS 2012. PETROVICS István: A középkori Pécs idegen származású polgárai. In: *Tiszteletkőr. Tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2012. 283-292.
- ROMHÁNYI 2000. F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. Pytheas, 2000.

- ROMHÁNYI 2005. F. ROMHÁNYI Beatrix: Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon. *Aetas*, 2005/4. 91-101.
- RUPP 1870. RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre, I. kötet*. Pest, 1870.
- SOLYMOSI 1996. SOLYMOSI László: Vallásos élet az 1515. évi veszprémi szinodiális könyv tükrében. In: *In memoriam Barta Gábor*. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 113-123.
- SÖRÖS 1905. SÖRÖS Pongrác: Athinai Deák Simon. *Századok*, 1905. 497-517.
- SÖRÖS 1907. SÖRÖS Pongrác: *Jerosini Brodarics István (1471-1539)*. Szent István Társulat, Bp., 1907.
- SUTTER FICHTNER 1986. SUTTER FICHTNER, Paula: *Ferdinand I. Wider Türkennot und Glaubensspaltung*. Graz – Wien – Köln, 1986.
- SÜMEGI 2008. *A Pécsi Egyházmegye ezer éve*. Szerk.: SÜMEGI József. Pécs, 2008.
- SZABÓ–RÚZSÁS 1958. RÚZSÁS Lajos: *A török Pécs. Szabó Pál Zoltán művének bővített kiadása*. Pécs, 1958.
- SZAKÁLY 1969. SZAKÁLY Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526-1566.) In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből, II. kötet*. Szerk.: Puskely Attila. Szekszárd, 1969. 5-87.
- SZAKÁLY 1973. SZAKÁLY Ferenc: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. In: *Somogy megye múltjából 4*. Kaposvár, 1973. 55-112.
- SZAKÁLY 1974. SZAKÁLY Ferenc: Parasztság és honvédelem. A parasztság és a török-, illetve Habsburg-ellenes küzdelmek a XVI-XVII. századi Magyarországon. *Valóság*, 1974/7. 27-39.
- SZAKÁLY 1975-76. SZAKÁLY Ferenc: Schreiber Farkas pécsi bíró (1527-1542.) (Pályakép néhány gazdaság- és társadalomtörténeti tanulással). In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1975-76*. Felelős szerk.: Uherkovich Ákos. Pécs, 1977. 75-103.
- SZAKÁLY 1979. SZAKÁLY Ferenc: Honkeresők. Megjegyzések Cserni Jován hadáról. *Történelmi Szemle*, 1979/2. 227-261.
- SZAKÁLY 1993. SZAKÁLY Ferenc: Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 75-88.
- SZAKÁLY 1995a. SZAKÁLY Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéseire*. Bp., 1995. (Humanizmus és reformáció)

- SZAKÁLY 1995b. SZAKÁLY Ferenc: Szeged török uralom alá kerülésének történetéhez. In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 451-469.
- SZAKÁLY 1995c. SZAKÁLY Ferenc: Az első dunántúli szandzsák és megszervezője, Kászim bég. *Keletkutatás*, 1995/tavasz, 23-43.
- SZAKÁLY 1996. SZAKÁLY Ferenc: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: *In memoriam Barta Gábor*. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 149-163.
- SZAKÁLY 1999a. SZAKÁLY Ferenc: A dél-dunántúli hadszíntér 1526–1543. In: *Pécs a törökkorban*. Szerk.: Szakály Ferenc. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 17–50.
- SZAKÁLY 1999b. SZAKÁLY Ferenc: A Közép-Duna menti bortermelés fénykora. In: *Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe*. Szerk.: Benyák Zoltán – Benyák Ferenc. Hermész Kör, Bp., 1999. 115-131.
- SZENDE 2001. SZENDE Katalin: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban. *Soproni Szemle*, 2001/4. 343-354.
- SZENDE 2004. SZENDE Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. MTA TTI, Bp., 2004.
- SZENDE 2006. SZENDE Katalin: Polgárnak lenni. A polgárjog megszerzésének elve és gyakorlata a késő középkori Sopronban. In: *Urbs. Magyar város-történeti évkönyv*, 1. Bp., 2006. 85-107.
- SZENDE 2011. SZENDE Katalin: Nyelvében él a polgár? Többnyelvűség a késő-középkori Magyarország városaiban. *Aetas*, 2011/3. 5-26.
- SZÉKELY 1888. SZÉKELY Samu: Brodarics István élete és működése, I-II. közlés. *Történelmi Tár*, 1888. 1-34; 225-262.
- SZIGETI 1976. SZIGETI Kilián: Pécs orgonistái és orgonaépítői a késő középkorban. In: *Baranyai Helytörténetírás, 1974-75*. Szerk.: Szita László. Pécs, 1976. 13-19.
- SZITA 1995. SZITA László: Adatok a török megszállás alatti Pécs népességéről. In: *Pécs népessége 1543-1990*. Szerk.: Vonyó József. Pécs, 1995. (Tanulmányok Pécs történetéből 1.) 13-26.
- TAKÁTS 1915. TAKÁTS Sándor: Városaink a török háborúkban. In: *A magyar múlt tartójaról, II. kötet*. Bp., 1915. 119-125.
- TAKÁTS É.n. TAKÁTS Sándor: Abstemius Bornemisza Pál. In: *Hangok a múltból*. H.n., É.n. 7-35.
- TARNAI 1984. TARNAI Andor: *A magyar nyelvet írni kezdi. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Akadémiai, Bp., 1984.

- TIMÁR 1974-75. TIMÁR György: XVI. századi rovásadó-összeírások a mai Baranya megye területéről. In: *Baranyai Helytörténetírás, 1974-75.* Szerk.: Szita László. Pécs, 1976. 21-94.
- TIMÁR 1976. TIMÁR György: Baranyai csapatok a mohácsi csatában. *Vigilia*, 1976/8. 516-518.
- TIMÁR 1991. TIMÁR György: Pécs vallási élete a török uralom előtt. *Baranya*, 1991/1-2. 135-142.
- TIMÁR 1997. TIMÁR György: Márévár története a középkorban. In: *Márévár és környéke. Kistáji monográfia.* Szerk.: Füzes Miklós. Magyaregregy, 1997. 7-105.
- TIMÁR 2001a. TIMÁR György: A szentisztelet Pécssett a késő középkorban. (Patrocinium, titulus ecclesiae). In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon.* Szerk.: Font Márta. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) 69-103.
- TIMÁR 2001b. TIMÁR György: A pécsvárad apátsági birtok helységei és magyar urai 1542. és 1566. szeptember 7. között. In: *Pécsvárad.* Szerk.: Füzes Miklós. Pécsvárad, 2001. 219-235.
- TÓTH 2002. TÓTH G. Péter: „Európa véres színháza”. A fájdalom, a kegyetlenség és a vértanúság kultúrája a kora újkori Magyarországon. In: *Ünnep – hétköznapi – emlékezet: társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén.* Szerk.: Pásztor Cecília. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2002. 21-47.
- TÓTH 2008. TÓTH Zsolt: Régészeti feltárás 2008-ban a Kossuth téren. *Pécsi Szemle*, 2008/ősz. 9-20.
- TÖRÖK 2009. TÖRÖK József: A pécsi misekönyv. In: *A Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis tanulmánykötete.* Schöck Kft., 2009. 33-44.
- VARGA 2005. VARGA Szabolcs: Peregrináció és művelődés a pécsi egyházmegyében a 16-17. században. In: *A pécsi egyházmegye a 17-18. században.* Szerk.: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs. Pécs, 2005. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiae 1.) 246-272.
- VARGA 2008. VARGA Szabolcs: Etnikum, felekezet és migráció a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában a 16-17. században. In: *Vallás és etnikum Közép-Európában.* Szerk.: Kupa László. 2008. 44-56.
- VARGA 2009a. VARGA Szabolcs: Mohácstól a hódoltságig. In: *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009-1543.)* Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs, 2009. 155-161.

- VARGA 2009b. VARGA Szabolcs: Pécs és az egyházmegye Mohács után. In: *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009-1543.)* Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümeji József. Pécs, 2009. 195-209.
- VARGA 2009c. VARGA Szabolcs: Volt-e a Szent Korona Pécssett 1529-ben? *Pécsi Szemle*, 2009/tavaszi. 18-24.
- VARGA 2009d. VARGA Szabolcs: *Irem kertje. Pécs története a hódoltság korában, 1526-1686.* Pécsi Hittudományi Főiskola – Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2009.
- VARGA 2009e. VARGA Szabolcs: Művelődés, oktatás Mohács után. In: *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009-1543.)* Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümeji József. Pécs, 2009. 587-592.
- VARGA 2010. VARGA Szabolcs: Brodarics István pécsi püspök (1532-1537.) *Pécsi Szemle*, 2010/tavaszi. 18-29.
- VARGA 2011. VARGA Szabolcs: Egy ismeretlen humanista: Peregi Albert pécsi prépost. *Történelmi Szemle*, 2011/3. 351-376.
- VARGA 2012. VARGA Szabolcs: Pécs kapcsolata a Dráván túli területekkel a 16. század első felében. In: *Pécs a hódoltság korában. Tanulmányok.* Szerk.: Szakály Ferenc – Vonyó József. Kronosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2012. (Pécsi Mozaik 2.) 54-73.
- VERESS 1992. VERESS D. Csaba: *Várak Baranyában.* Zrínyi, Bp., 1992.

3. Pszichológiai és szociológiai irodalom

- ANGELUSZ 1995. ANGELUSZ Róbert: *Kommunikáló társadalom.* Ferenczy Könyvkiadó, 1995.
- ANGELUSZ-TARDOS 1999. ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert: Múltbeli voksaink, avagy az emlékezet(vesztés) társadalmi konstrukciója. In: *Kollektív, társas, társadalmi.* Szerk.: Kónya Anikó – Király Ildikó – Bodor Péter – Pléh Csaba. Bp., 1999. 525-544.
- ARONSON 1978. ARONSON, Elliot: *A társas lény.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1978.
- CANTRIL 1970. CANTRIL, Hadley: *Támadás a Marsról. Tanulmány a pánik pszichológiájáról.* MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja, Bp., 1970.
- CARTWRIGHT-ZANDER 1998. CARTWRIGHT, Dorwin – ZANDER, Alvin: A vezetés és a csoportfunkciók ellátása. In: *Megismerés – előítélet – identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény.* Szerk.: Erős Ferenc. Bp., 1998. 81-105.

- DÜLL 1996. DÜLL Andrea: A helyidentitásról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1996/4-6. 363-391.
- DÜLL 2002. DÜLL Andrea: Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés. *Alkalmazott Pszichológia*, 2002/2. 49-65.
- ERŐS 1993. ERŐS Ferenc: *A válság szociálpszichológiája*. T-Twins, Bp., 1993.
- ERŐS 2001. ERŐS Ferenc: *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitás-stratégiák*. Janus-Osiris, Bp., 2001.
- ERŐS 2007. ERŐS Ferenc: *Trauma és történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. József Attila Műhely Kiadó, 2007.
- FREUD 1982. FREUD, Sigmund: *Hysterie und Angst*. Fischer Taschenbuch Verlag, [1982.] (Studienausgabe, Band VI.)
- FREUD 1995. FREUD, Sigmund: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Cserépfalvi, 1995.
- GOFFMANN 1981. GOFFMANN, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Tanulmányok*. Gondolat, Bp., 1981. (Társadalomtudományi könyvtár)
- GRANBERG 1998. GRANBERG, Donald: A politikai percepció. In: *Történeti és politikai pszichológia*. Szerk.: Hunyady György. Osiris, Bp., 1998. (Osiris tankönyvek) 400-436.
- GRANASZTÓI 1974. GRANASZTÓI Pál: A városi környezet lélektani hatása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1974/1. 36-47.
- HANKISS 1983. HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Magvető, Bp., [1983.] (Gyorsuló idő)
- HANKISS 1987. HANKISS Ágnes: *Kötéltánc*. Bp., 1987.
- HAVELKA 2011. HAVELKA Judit: *A transzgenerációs traumaátvitel egy lehetséges módja*. (PhD-disszertáció) Pécs, 2011.
- HERMAN 2003. HERMAN, Judith: *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Bp., 2003.
- HERMANN 1996. HERMANN, Margaret G.: A vezetés összetevői. In: *Politikai pszichológia. Szöveggyűjtemény*. Vál., szerk.: Lányi Gusztáv. Balassi – ELTE Szociológiai Intézet, Bp., 1996. 205-220.
- HORVÁT-DÜLL-LÁSZLÓ 2006. HORVÁT M. Tünde – DÜLL Andrea – LÁSZLÓ János: A helyvesztéses vizsgálata migrációban lévő magyar fiatalok tükrében. (Kutatási beszámoló) In: *Környezet – pszichológia*. Szerk.: Düll Andrea – Szokolszky Ágnes. Akadémiai Kiadó, Bp., 2006.
- KULCSÁR 2005. KULCSÁR Zsuzsanna: Társas tényezők szerepe a traumafeldolgozásban. In: *Teher alatt... Pozitív traumafeldolgozás és poszttraumás személyiségfejlődés*. Szerk.: Kulcsár Zsuzsanna. Trefort Kiadó, Bp., 2005. 9-33.

- LEAVITT 1969. LEAVITT, H. J.: Kommunikációs sémák hatása a csoport teljesítményére. In: *Csoportlélektan*. Vál., szerk.: Pataki Ferenc. Gondolat, Bp., 1969. 287-312.
- LEWIN 1975. LEWIN, Kurt: *Csoportdinamika*. Vál.: Mérei Ferenc – Szakács Ferenc. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1975.
- LOSONCZI 1989. LOSONCZI Ágnes: *Ártó-védő társadalom. Ahogy a társadalom betegít és gyógyít*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1989.
- MARKUS 1998. MARKUS, Gregory B.: A politikai attitűdök szilárdságának és változékonyságának megfigyelése, felelevenítése és „indoklása”. In: *Történeti és politikai pszichológia*. Szerk.: Hunyady György. Osiris, Bp., 1998. (Osiris tankönyvek) 252-270.
- MÉREI 1989. MÉREI Ferenc: *Társ és csoport. Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből*. Bp., 1989.
- MÉREI 1998. MÉREI Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata. Szociometriai értelmezés*. Osiris Kiadó, Bp., 1998.
- MITSCHERLICH 1979. MITSCHERLICH, Alexander und Margarethe: *Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Handelns*. Piper, München, 1979.
- PATAKI 1995-1996. PATAKI Ferenc: Élettörténet és identitás. *Pszichológia*, 1995/4. 405-434.; 1996/1. 3-47.
- PATAKI 1999. PATAKI Ferenc: Kollektív narratívumok és csoportidentitás. In: *Kollektív, társas, társadalmi*. Szerk.: Kónya Anikó – Király Ildikó – Bodor Péter – Pléh Csaba. Bp., 1999. 577-581.
- PATAKI 2003. PATAKI Ferenc: Együttes élmény – kollektív emlékezet. *Magyar Tudomány*, 2003/1. [www.matud.iif.hu/03jan/pataki.html] (2013. okt. 11.)
- PATAKI-HUNYADY 1972. PATAKI Ferenc – HUNYADY György: *A csoportkohézió*. Bp., 1972.
- POITOU-FLAMENT 1973. POITOU, Jean-Paul – FLAMENT, Claude: Társas szerkezet és feladatstruktúra. In: *Szociálpszichológia*. Vál., bev.: Hunyady György. Gondolat, Bp., 1973. 280-303.
- SCHWARZ-WÄNKE-BLESS 1998. SCHWARZ, Norbert – WÄNKE, Michaela – BLESS, Herbert: A változások szubjektív felmérése és értékelése: néhány tanulság a társadalmi kogníció vizsgálatából. In: *Történeti és politikai pszichológia*. Szerk.: Hunyady György. Osiris, Bp., 1998. (Osiris tankönyvek) 281-302.
- TETLOCK ÉS MTSAI 1998. TETLOCK, Philip – PETERSON, Randall – MCGUIRE, Charles – CHANG, Shi-Ji – FELD, Peter: A politikai csoportok dinamikájának mérése: a csoportgondolkodás modelljének vizsgálata. In: *Történeti és politikai pszichológia*. Szerk.: Hunyady György. Osiris, Bp., 1998. (Osiris tankönyvek) 165-205.

- VERBA 1996. VERBA, Sidney: Az elsődleges (primer) csoport és a politika. In: *Politikai pszichológia. Szöveggyűjtemény*. Vál., szerk.: Lányi Gusztáv. Balassi – ELTE Szociológiai Intézet, Bp., 1996. 313-331.
- WALLACH-KOGAN-BEM 1981. WALLACH, Michael – KOGAN, Nathan – BEM, Daryl: A csoport hatása az egyéni kockázatvállalásra. In: *A kísérleti társadalomlélektan főárama*. Vál., bev.: Csepeli György. Gondolat, Bp., 1981.
- WIEGELE 1996. WIEGELE, Thomas: A stressz és a zavaró körülmények modellezése az elit politikai viselkedésében. Pszichológiai változók és a politikai döntéshozatal. In: *Politikai pszichológia. Szöveggyűjtemény*. Vál., szerk.: Lányi Gusztáv. Balassi – ELTE Szociológiai Intézet, Bp., 1996. 221-242.
- WILKE-WIT 2007. WILKE, Henk – WIT, Arjaan: A csoportteljesítmény. In: *Szociálpszichológia*. Szerk.: Hewstone, Miles – Stroebe, Wolfgang. Akadémiai, Bp., [2007.] 391-420.
- WOLFENSTEIN 1957. WOLFENSTEIN, Martha: *Disaster. A Psychological Essay*. Routledge & Kegan Paul LTD, London, 1957. (International Library of Sociology and Social Reconstruction)

4. Elmélet és módszertan

- BOTOND 1991. BOTOND Ágnes: *Pszichohistória, avagy a lélek történetiségének tudománya*. Tankönyvkiadó, Bp., 1991.
- BOTOND 2006. BOTOND Ágnes: *Pszichohistória*. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris, 2006. (Osiris tankönyvek) 539-563.
- GYÁNI 2003. GYÁNI Gábor: A városbiográfia és a mikrotörténet. In: *Várostörténet, helytörténet: elmélet és módszertan*. Szerk.: Vonyó József. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 14.) 19-28.
- HUNYADY 1981. HUNYADY György: Történelem és pszichológia. *Történelmi Szemle*, 1981/1. 71-78.
- HUNYADY 2006. HUNYADY György: Történelem és pszichológia: folytatódó diskurzus. In: *Uő: A szociálpszichológia történeti olvasatai*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2006. 405-421.
- KISS 2011. KISS Zsuzsanna: *A történeti pszichológia elmélete, és gyakorlatának lehetőségei a nemzetiszocializmus példáján*. (Doktori disszertáció) Pécs, 2011. [www.idi.btk.pte.hu/disszertaciok] (2013. szept. 2.)
- LACKÓ 2001. LACKÓ Mihály: *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. L'Harmattan, Bp., 2001. (A múlt ösvényén)

- LÁNYI 1988. LÁNYI Gusztáv: Mi a történelmi szociálpszichológia? Bevezetés egy történelmi szociálpszichológiai elemzéshez. *Pszichológia*, 1988/1. 123-135.
- MISKOLCZY 1997. MISKOLCZY Ambrus (ism.): Adolf Armbruster: Romanitatea Romanilor. Istoría unei idei. Bucuresti, 1993. *BUKSZ*, 1997/1. [<http://www.c3.hu/scripta/buksz/97/01/miskolc.htm>] (2014. jún. 28.)
- NOVÁK 2008. NOVÁK Veronika: A városi tér elméletben és gyakorlatban. A középkori és a kora újkori társadalmi tér kutatása Nyugat-Európában. *Aetas*, 2008/2. 139-150.

5. Szépirodalmi referenciák

ČAPEK, Karel: Gandara báró halála. In: *Betörők, bírák, bűvészek és társaik*. Ford.: Zádor András. Szépirodalmi, Bp., 1959. (Olcsó könyvtár) 216-223.

OTTLIK Géza: Történelem. In: *Próza*. Magvető, Bp., [1980.] 75-76.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Bevezetés	9
Prológus	15
I. rész	21
Katasztrófa és újjáépítés	21
II. rész	25
1. Hasadás és kényszerpálya: a politikai döntéshozatal közösségei	25
Erővonalak és hasadások a város ideológiai szerkezetében	25
A bíró, Schreiber Farkas	35
A szenátus	40
2. A közösségi cselekvés prioritásai	41
3. A közösségi élet változó keretei	48
Egyházi intézmények és testületek, vallási közösségek	48
A gazdaság szervezőereje	56
Az etnikai csoportok elkülönülése	61
Családok és informális hálózatok	62
A város környezete	64
4. A pécsiek erő tartalékai az 1530-as évek végén	69
III. rész	75
1. Politikai csoportok és politikai célok 1540 után	75
A politikai csoportok szerkezete	75
A pécsiek előtt álló feladatok	79
A közösség vezetői: Váraljai Szaniszló és Schreiber Farkas	82
2. A pécsiek és a környékbeliek erő tartalékai 1540 után	87
„Mikor az erős fegyveres őrzi az ő palotáját, a mije van, békességben van”	87
A lakók mentális állapota	89
Pánik és menekülés	93
Epilógus	97
Képek jegyzéke	99
Bibliográfia	101